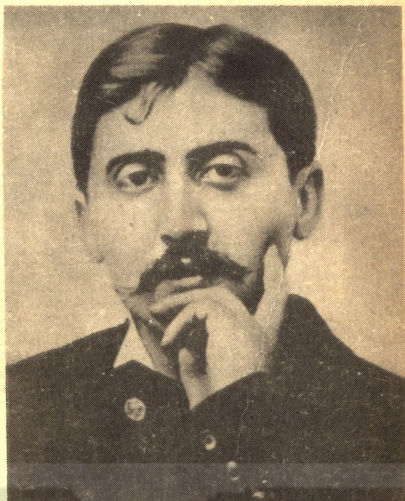

proust

«În peste 3 000 de pagini autorul lui Swann dă o infinitate de peisaje, de o varietate copleșitoare în imaginea lor, redă o sută de personaje de proporții vaste, cuprinzând 50 de ani din viața Franței, dar opera lui are acea autenticitate halucinantă a unei existențe concrete, tocmai pentru că evită cu hotărâre deductivul, farmaceuticul.»

Camil Petrescu (NOUA
STRUCTURĂ ȘI OPERA LUI
MARCEL PROUST)(1935)

632

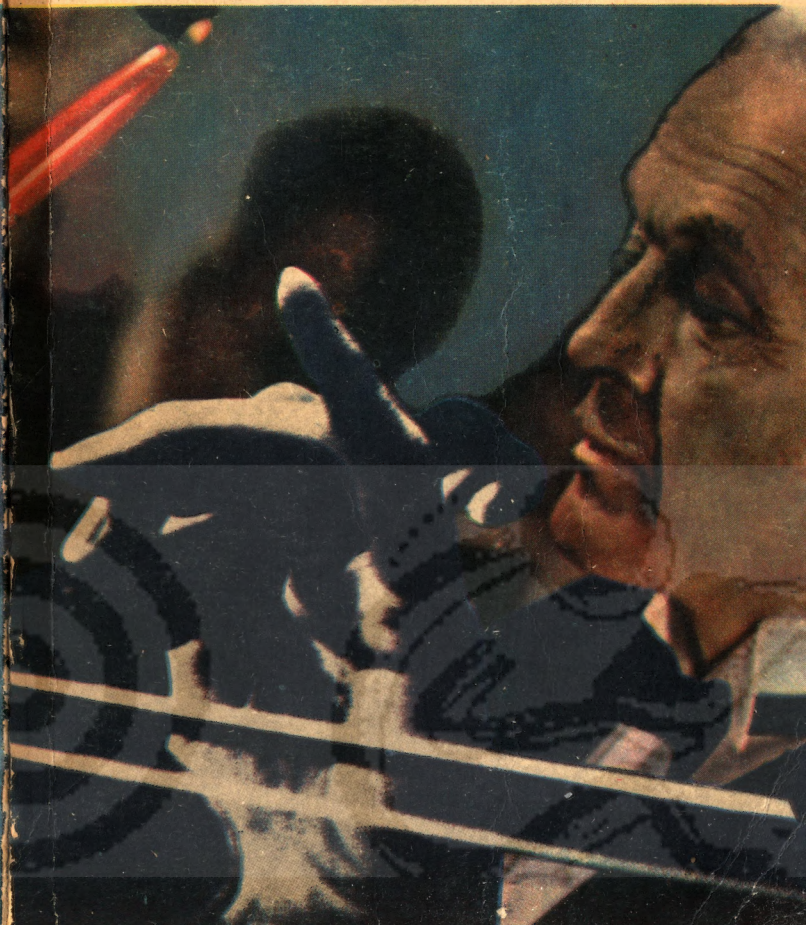
proust

captiva

★

(În căutarea timpului pierdut IX)

proust

editura minerva

Vol. I—II, lei 10

Ilustrația copertei : Petre Vulcănescu

Marcel Proust
À la recherche du temps perdu, tome III,
La Prisonnière

Bibliothèque de la Pléiade
Éditions Gallimard, 1966

Editura Minerva : Toate drepturile rezervate
pentru versiunea românească

marcel proust

captiva

★

(în căutarea timpului pierdut, IX)

TRADUCERE DE
EUGENIA ȘI RADU CIOCULESCU
CU UN STUDIU INTRODUCATIV DE
CORNELIA ȘTEFĂNESCU

2

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1971

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

N O T A

Volumele de față au fost publicate pentru prima oară în anul 1923 după moartea lui Marcel Proust, pe baza manuscriselor și a dactilogramelor lăsate de autor. Ultima ediție franceză pe care am folosit-o și noi (Pléiade 1966) a trecut în subsolul paginii fragmente din manuscris care nu au fost încadrate de autor la un loc precis ; aceste fragmente apar în volumele noastre fără nici o mențiune ; notele noastre au fost indicate prin : (n. ed).

„Biblioteca pentru toți“

REAȚII ROMÂNEȘTI FAȚĂ DE INOVAȚIA PROUSTIANA

În epoca dintre cele două războaie mondiale, cînd se accentuează la noi preocupările pentru condiția estetică a romanului, autorul străin cel mai comentat, deși primele volume din *À la Recherche du temps perdu* au fost traduse abia în 1945, este Marcel Proust. Opera lui ajunge a fi considerată și la noi, ca pretutindeni, opera capitală de revoluționare a genului în secolul nostru.

Parcursarea revistelor literare pe o perioadă de douăzeci de ani, pînă în preajma celui de al doilea război mondial, arată angajarea de proporții considerabile a scriitorilor și criticilor români în receptarea și comentarea romancierului francez. Pragul ultim este explicat de condiția specială a războiului, celălalt de însăși evoluția afirmării lui Proust. Căci, dacă în 1896 Anatole France prefața volumul *Les Plaisirs et les Jours*, nu înseamnă că opera debutantului de atunci era primită cu prea multă convingere. Aprecierea lui Anatole France : „il y a en lui du Bernardin de Saint-Pierre dépravé et du Pétrone ingénu nu prevestește pe scriitorul de unică sensibilitate de mai tîrziu, în stare să orchestreze, cu totul personal, dialogul dintre jocul memoriei subiective și realitate. Să nu uităm că André

Gide, mai categoric decât Anatole France, refuză publicarea lui *Swann* în *La Nouvelle Revue Française*, iar premiul Goncourt, atribuit în 1919, intrigă opinia publică franceză, deși Marcel Proust, așa cum se va exprima un scriitor la noi, își dezvăluise încă din 1914 „toate grădinile și cîntase din toate organele lui sufletești“. În aceea perioadă i se dădea mai mult credit lui Cocteau, observa indignat Camil Petrescu, iar în epoca dintre 1912—1920 scriitorul nu era decât „*ce charmant et gentil Marcel*“, care nu izbutea să găsească editor pentru niște cărți, socotite de opinia publică plicticoase. Recunoașterea lui bruscă și totală se face abia după 1922, anul morții romancierului.

Deosebit de semnificativ pentru atitudinea românilor față de literatura universală este faptul că Marcel Proust începe să fie amintit încă din 1920, deci într-o epocă în care în Franța nu era încă recunoscut ca autor ce deschide o nouă etapă în istoria literară. Contrar așteptărilor, nu în *Viața nouă*, revistă care popularizează la noi literatura franceză de spirit novator, începînd cu simbolismul, ci într-o revistă eclectică, derivînd din poporanism, ca *Viața românească*, înregistrăm pentru prima dată numele romancierului francez. Începînd chiar cu primul număr al anului 1920, și continuînd pînă în 1928, *Viața românească* publică, în traducere, pagini din articolele lui critice, mai ales cele cu privire la stilul lui Flaubert, cît și fragmente din comentariile unora dintre exegeții proustieni ai epocii, printre care André Gide, Albert Thibaudet, Paul Valéry, Édmond Jaloux, Robert Curtius, Benjamin Crémieux, Ramon Fernandez.

În 1920, Mihail Ralea, aflat la studii la Paris, trimite *Vieții românești* o scrisoare bogată în observații îndrăznețe față de opera romancierului, avînd ca punct de pornire. *A l'Ombre des jeunes filles en fleurs*, carte distinsă cu premiul Goncourt. Bineînțeles, Marcel

Proust este cuprins într-o privire de ansamblu asupra literaturii franceze a anului și, alături de Jules Renard, H. de Régnier, Pierre Benoit, André Gide, André Corthis el nu pare îndeajuns de convingător pentru exigentul critic român care, după ce îi semnalează vocația minuțiozității în descriere, asemenea lui Zola, și „sensibilitatea delicată” odată cu „pasivitatea contemplativă”, nu îl vede hărăzit să înnoiască romanul atîta vreme cît felul său de a scrie nu se potrivește cu „complexitatea nervozității contemporane.

Total schimbată este atitudinea lui Mihail Ralea începînd din 1923, după o nouă confruntare cu o operă prea repede înlăturată din cauza stilului dificil de abordat. O pagină citată de Thibaudet îl îndeamnă să-și continue lectura și să recunoască, fără ocolișuri, cît de „nedrept” a fost față de „acest mare scriitor”. El analizează acum romanul proustian apelînd la teoria bergsoniană a memoriei. Pe Proust, ca „înfricoșător analist al vieții interioare” îl compară cu Amiel; găsește grație între structura de analist a lui Stendhal care cercetează sufletul, considerîndu-l ca un obiect de studiu exterior, și cea a lui Proust. Acesta din urmă îndepăr-tîndu-se de la procedeul descriptiv, naturalist, dobîndește analize printr-o experiență directă, interioară, provenită din ascunzișurile cele mai profunde ale propriului său suflet. Comparațiile se continuă cu Balzac și Flaubert, pentru a vedea după ce reguli ajung și ei să „descompună un suflet”.

Față de oricare dintre scriitorii amintiți, autorul lui *Swann* este socotit de criticul român într-un articol din *Viața românească*, din 1924, a fi ajuns la cea mai fină și desăvîrșită explorare a zonelor clar-obscur ale in-conștientului, creînd inepuizabil o lume numai a sa : „Deprins să-și exploreze veșnic suflătul, să-și suspecteze acțiunile, să-și bătuiască entuziasmele, Proust a devenit încetul cu încetul propriul său inamic. Mania

de analiză altoită pe o extremă sensibilitate și pe o natură maladivă, i-a paralizat, ca și lui Amiel, orice posibilitate de acțiune ori măcar de viață exterioară. Închis în el ca într-o temniță, a plăsmuit o altă întocmire a lumii după planul său.“ Ceea ce nu înseamnă că figurile create de el nu au o valoare obiectivă, își continuă Mihail Ralea observațiile, atâta vreme cât „acest subiectivist“ știa să observe și să-și proiecteze în afară percepțiile, să facă „vivisecțiuni“ implacabile într-o lume cercetată altădată cu atâta minuție de către Balzac și urmașii lui pînă la Bourget.

Nu putem preciza în ce revistă și cînd a publicat B. Fundoianu pentru prima oară articolul despre *Arta lui Marcel Proust*; acesta se află în cartea *Imagini și cărți din Franța*, împreună cu alte articole despre cîțiva scriitori — Charles Baudelaire, Charles Maurras, Stéphan Mallarmé, Remy de Gourmont, Francis Jammes, André Gide, Paul Claudel, Huysmans, Verhaeren, Montherlant — intrați mai mult sau mai puțin, la data respectivă, în conștiința publicului românesc. Părerile lui Fundoianu asupra lui Proust sînt interesante nu numai pentru faptul că revelă una dintre primele reacții autohtone față de insolitul metodei analitice proustiene: „Cînd îl citesc pe Marcel Proust, am impresia că mă aflu într-un creier, în care noțiunile preferă să nu se așeze una peste alta, în etaje, ci să se răzlețească de centru în uitare... Am impresia astăzi, ca și la prima lectură, că memoria lui Proust n-a cunoscut niciodată funcțiunea elementară de a tria noțiunile“ — dar și prin aceea că valorifică judecata impresionistă a poetului priveliștilor, exprimată deosebit de sugestiv: „În Proust sînt însă atîtea mici amănunte, cite furnici în pămîntul proaspăt și găurit, dimineța. Să le ghicesc — e o imagine agreabilă. Dar să mă plec cu pîntecul pe pămînt, să le număr, asta ar fi o adevărată halucinație. Cînd îl

citești pe Proust, întâlnești aproape în fiecare frază, abundentă și greoaie, un mușuroi."

Printre frecventatorii grupului de la *Ideea europeană* se experimentează critic, încă înainte de 1920, Cora Irineu, alături de Emanoil Bucuța, Ramiro Ortiz, nu fără a manifesta sensibilitate artistică. În articolul *Marcel Proust și romanul subconștientului*, ea se arată încă din 1922 surprinzător de receptivă la proza lui Marcel Proust care, în general, chiar și pe cei înclinați a o admite ca excepțională, începe prin a-i deconcerta și a-i face rebarbativi la o primă lectură. După ce arată prin ce anume a fost „cîștigată“ de această operă, trece la analiza textului, pornind de la stil, ajungînd la eroi și atmosferă, pentru ca, în sfîrșit, să-l caracterizeze pe Proust „un cerebral obosit“. Cu observația „moralistul îmi pare încă mai afirmat decît estetul, un moralist mai blind, dar tot atît de sceptic ca La Rochefoucauld...“ Cora Irineu îl privește totuși pe creatorul lui Sygann și al aristocraților din familia Guermantes, la epoca la care scria despre el, cu dezinvoltură, entuziasm și nuanțată înțelegere.

Încercînd să facă în 1923, la *Viața nouă*, un istoric al romanului francez contemporan, Mia Frollo amintește, la un moment dat, și de contribuția lui Marcel Proust, caracterizîndu-l cu rezerve parcimonioase: „...nu a știut să dea cercetării lui adîncime și concentrare de viață așa ca să poată rămînea o pagină vie a trecutului. Nu a întrezărit nici viitorul așa ca să poată face legătura de la o epocă la alta. Romanele lui învechite repede nu au nici ritmul febril al vieții moderne, nici interesul trecutului.“ Îi recunoaște totuși „însușirile de mare romancier“ prin curiozitatea pasionată față de lume și neobișnuita putere de muncă și de renunțare la tot ce nu era literatură. De asemenea, îl descoperă în reacțiile urmașilor, a unui Giraudoux ori Paul Morand,

de exemplu, care imitându-l prea mult i-au accentuat defectele.

Faptul că Mia Frollo nu îl gustă pe Proust este în notă cu însăși concepția tradiționalistă și spiritul îngust, didactic, cu care autoarea ia în considerație tendințele heterodoxe ale romanului francez din epocă.

Nici Ovid Densusianu nu manifestă mai multă înțelegere. Fără să scrie un studiu anume, după ce în 1921 prevedea „*decăderea romanului de sute de pagini*” și afirmarea „*prozei scurte de imaginație*”, doi ani mai târziu, tot la *Viața nouă*, în articolul *A fi român...* îl citează pe Proust, dar nu îl înțelege. Preferința lui se îndreaptă spre Balzac. Marcel Proust, scrie el, are „*curiozitatea pasionată a sufletului*” dar îi lipsește „*priceperea largă*” a lui Balzac. El n-a știut, ca autorul *Comediei umane* „*să aleagă detaliile caracteristice*” care să dea lumină, perspectivă întregii opere, ci a transformat-o în „*documente de medicină internă*”.

Ca și B. Fundoianu, F. Aderca a denotat de timpuriu o înțelegere neexaltată a cazului Proust, avînd meritul de a-l comenta cu luciditate simpatetică și de a fi primul care să-l încetățenească în limba română printr-o traducere fragmentară. În articolul său din *Năzuința* din februarie 1924, Aderca ia act de „*natura multiplă, simfonic orchestrată*” a romancierului francez și aliniază, într-o compoziție ordonată, toate elementele care conduc convingător la demonstrarea noutății operei proustiene în peisajul literaturii, fapt care o sortește de la primele pagini „*să dezorienteze*”.

Vibrația lui Aderca față de inovația organică a romanului prin arhitectură interioară, limbaj, peisaj moral, oferită de *A la Recherche du temps perdu*, se acordă cu vitalitatea tonică a integrării literaturii române în literatura universală, eliberarea ei de granițele restrictive, didactice tradiționale. Încă din 1924, el era de părere că opera lui Marcel Proust va intra în marca

tradiție a romanului psihologic, nu numai ca „cea mai vastă construcție literară unitară a literaturii franceze contemporane, dar și ca cel mai impunător și original tezaur de analize sociale, psihologice, morale și artistice ale civilizației veacului nostru“.

Doi ani mai târziu, întrebat asupra evoluției romanului, este convins că viitorul mare romancier român va trebui să aibă „geniul constructiv“ al lui Conrad și „materialul de poet și psiholog“ al lui Proust.

În aceeași epocă, la *Sburătorul*, provoacă un aprins dialog cu E. Lovinescu, vrînd să demonstreze cît de artificios și de stîngaci este procedeul subsumării prin comparare, a unui autor altuia, cum personalitatea unuia nu se poate suprapune perfect, proiectînd umbre derutante asupra personalității celuilalt: „Precum nu i se poate face domnului Brăescu o mai mare nedreptate decît atunci cînd e comparat cu I.L. Caragiale — un autor care și-a dat măsura toată față de un autor în plină creație — cred că nu i se poate face o mai mare nedreptate doamnei Bengescu decît comparînd-o cu Marcel Proust. Deși doamna Bengescu în ultimele romane fecioare despletite și cel de azi Concert de muzică de Bach înfățișează o lume din aristocrația de bani și cultură a țării, aparent înrudite cu familiile aristocrate descrise de Proust, se deosebește profund de acest romancier și ca mijloace de expresie și ca material psihologic propriu-zis“.

E. Lovinescu răspunde, în aceeași revistă, aducînd un punct de vedere prețios în controversata dispută a influențelor, ale cărei granițe rămîn pînă la urmă indefinibile: „În realitate n-am făcut niciodată comparație în sensul echivalării talentului... apropierea dintre scriitori se justifică numai în sensul determinării naturii talentelor lor, prin precizarea notelor comune, nu a unei identificări integrale“. Mai târziu, în volumul IV al *Istoriei literaturii române*, zăbovește mai mult asupra

posibilității de a stabili o relație între metoda proustiană și facultatea Hortensiei Papadat-Bengescu de a diseca și prepara planșe psihologice pentru a se convinge, de la caz la caz, exact de contrariu.

Nici un moment, Aderca nu face din opera lui Proust o prezență copleșitoare care să-l izoleze straniu, ci îi măsoară valabilitatea substanței artistice și umane, situându-l mereu revelator atât față de scriitorii epocii sale cât și față de predecesori. Când îi descoperă o particularitate, marcantă în mod deosebit, cum ar fi aceea că autorul lui Swann a fost de o „seriozitate cumplită“, de o „meticulozitate de chimist“ și de „giuvaergiu“ cu lucruri ridicol de neînsemnate o analizează necruțător : *„Ne întrebăm ce falsă pudoare l-a împiedicat — pe el care a înlăturat pudori sufletești și farse intelectuale mult mai înșelătoare și mai greu de dibuit — să prezinte biografia Odettei, evoluția, înfățișările, gusturile, capriciile și particularitățile ei cele vechi și cele adoptate ale secolului ei care se aristocratiza, mult mai însemnate în viața pe care o ducea, căci a creat-o, decît rochiile și pălăriile prezentate de romancier cu memoria, priceperea și psihologia de șef de casă de mode din Paris. Cine e familiar cu mijloacele de expresie și felul nesperat, stăruitor, rece și totuși extraordinar al inteligenței analitice a lui Proust, va, înțelege și uimirea noastră și paguba artei literare“.*

Intempestiv, Aderca se indignează în articolul *Proust și Enescu*, din 1931, că nici un român nu a scris despre Enescu într-o vreme cînd un străin, adică Marcel Proust, i-a relevat arta, imortalizînd-o în vestita sonată a lui Vinteuil.

În tot cazul contribuția lui Aderca la cunoașterea, în țara noastră, a romancierului francez este de luat în seamă. El singur povestește istoria deslușirii unei opere ce nu putea fi cuprinsă cu niște măsuri obișnuite. Dacă

la Paris, în 1914, îndrăgostit de poezie, „disprețuia” pe toți prozatorii, la București el se socotește ca cel dintâi care ar fi scris despre romanul proustian. Cu ironia-i caracteristică, el făcea următoarea remarcă, în *Cuvîntul* din 1932, interesantă pentru construcția interioară a autorului *Omului descompus*, dar totuși neconformă cu realitatea: „Pînă în 1922 nimeni nu auzise de acel creator parizian (deși onoarea capitalei noastre a fost totdeauna de a se socoti în intelect, limbă și moravuri, cît mai ca la Paris, aici la Dunăre)... Întîlnirea cu el a fost o revelație atît de violentă — serie mai departe Aderca — încît m-am destăinuit, cu paginile lui Proust în brațe, domnului Lovinescu, în Cîmpineanu 40, unde se încerca însuflețirea unui cerc literar cu altă ideologie decît a poporanismului obtuz de la Iași...”. Dar E. Lovinescu nu îl gustă pe Proust și încearcă, pe toate căile, a-l minimaliza. De aici și articolul lui Aderca din *Năzuința*, demonstrativ publicat în provincie pentru a dovedi mai marea receptivitate la noutate a provinciei, față de capitală.

Dacă pînă în 1925 semnalăm ca intervenții mai originale pe acelea ale lui B. Fundoianu și F. Aderca, alături de reacția spontan contradictorie, la interval neînsemnat de timp, a lui Mihail Ralea, după această dată preocuparea față de opera romancierului francez se intensifică. În Franța, ca și în alte țări de mare cultură din Occident, au apărut, după 1922, bogate exegeze critice. În acest timp se accentuează și la noi interesul pentru Proust, căci sîntem în epoca în care se pronunță asupra cazului său (care ajunge într-un fel marele caz literar la ordinea zilei), scriitori și critici ca G. Ibrăileanu, Paul Zarifopol, C. Stere, I. Dobrogeanu-Gherea, Liviu Rebreanu, Perpessicius, E. Lovinescu, Cezar Petrescu, Mihail Sebastian. Nu avem de-a face atît cu studii sistematice, cît mai mult cu comentarii incidentale, cu caracter de note de lectură, reflectînd însă semnificativ,

ecourile literaturii lui Proust în conștiința critică a unor personalități, pe cât de interesante, pe atât de diverse ca structură intelectuală.

G. Ibrăileanu se apropie de arta lui Proust, scriind la *Viața românească*, încă din 1926, cu modestia concentrată a unui neobosit muncitor, supunându-i opera, cu o severitate intelectuală remarcabilă, unei analize profunde, spre a-i descoperi esența, în fond, noutatea. Și aceasta constă — după criticul român — în modul în care romancierul francez înțelege „creația” și „analiza”, nu așa cum se obișnuiește să se afirme în faptul că ar fi descoperit subconștientul și că ar fi modificat concepția asupra duratei în evoluția personajelor; de astfel de condiții au ținut seama scriitorii (unul dintre ei fiind Dostoievski) în măsura talentului și a specificului operei lor.

În ceea ce nu seamănă Proust cu nimeni este sensibilitatea lui față de „realitățile sufletești” de sine stătătoare — anume „gelozia” — prezentate în adevărate „monografii de stări de suflet”, expuse nu discursiv, noțional, ci „cu toată frăgezimea vieții, cu tot conținutul lor psihic și, deși în limitele celui mai pur psihologism, impregnate de nu știu ce atmosferă radiată de corelatul biologic”, în așa chip, încît se detașează de subiect, adică de autor ori personaj, cîștigîndu-și o existență independentă. Stările sufletești devin realități obiective pentru că Proust nu se „spovedește” niciodată. Ibrăileanu nu îl recunoaște ca liric, nici ca scriitor subiectiv. Faptul că este mereu „întors” asupra sufletului ține de specificul artei sale, „introspecția”, care este însă „metod” de investigație psihologică: „Creațiile lui sînt lumi sufletești, care stau la dispoziția noastră, pentru studii asupra sufletului omenesc viu. Opera lui Proust conține piese pentru uzul oricui, și nu observații despre suflet. Aceste piese sînt vii ca viața...”.

Acceași intensitate de viață o capătă și natura în viziunea proustiană. Toate senzațiile și percepțiile lui, în fond niște stări sufletești, se încheagă și se obiectivează, se detașează de scriitor, devenind „*realități obiective*“. Filtrată prin psihicul său, natura din opera lui Proust „nu e umanizată“, nu e „personificare“. Chiar dacă este „țesătură“ de senzații, percepții și impresii natura din *À la Recherche du temps perdu* nu este nici „juxtapunerea“, nici „suma“ lor, ori dacă e suma lor, este altceva decât ele, „un conglomerat-sui generis : natură, dar natură Proust“.

Ideea că romanul proustian „*imită viața exact*“ apare în tot ce a scris Ibrăileanu despre autorul lui Swann, despre *Război și pace*, *Comedia umană* cât și despre nuvelele lui Cehov. Dacă de la unii scriitori ca Bourget sau Maupassant se învață „compoziția“, de la alții ca Tolstoi, Balzac, Proust nu se deprinde „meșteșugul“. În schimb, ei pun la îndemână unui scriitor viața însăși, opera lor făcând „*concurență vieții reale*“. Aici se face o distincție. În timp ce Balzac și Tolstoi surprind viața în manifestările ei externe, faptele, „*comportarea*“, Proust alege tensiunea interioară a sufletului.

Ca și Mihail Ralea, care încă din 1923, deprinde din *À la Recherche du temps perdu* reliefurile lumii aristocrate din foburgul Saint-Germain, surprins de scriitor fără nici o urmă de idealizare, Ibrăileanu nu are nici o rezervă când demonstrează că romanul este populat cu oameni reali, care trăiesc ca și tipurile celor mai obiectivi romancieri, autorul *Adelei* concentrându-și atenția asupra unui aspect, pentru el capital, anume că Proust „*este un creator în genul lui Balzac*“.

Pentru Ibrăileanu, ca viitor romancier, este de o deosebită importanță distincția dintre moralist și analist, pe care opera lui Proust îi dă prilejul să o facă. Dacă

moralistul observă pe alții, încearcă să descopere motivele unor stări sufletești tipice, analistul observă sufletul, îl descompune, analiza presupunând o bogată viață interioară. Ibrăileanu are posibilitatea să facă distincție între tipul de creator ca Anatole France care e moralist, ca Paul Bourget într-o oarecare măsură analist, dar mai ales moralist ca Dostoievski, analist și deloc moralist și în sfârșit, ca Proust, la care calitatea de analist primează.

Observațiile de mai sus, aflate în articolul *Creație și analiză*, se susțin pe motivări expuse în volumul *Scritori români și străini*. După ce prezintă compoziția proustiană cu paranteze decurgînd unele din altele, pentru a marca etapele analizei, treptele pătrunderii tot mai afunde în suflet, într-un nesfârșit lanț de descompuneri, Ibrăileanu găsește că „psihologismul” născut din asemenea proces „pare că uneori are lacune. Și aceste lacune sînt umplute cu moralistul Proust... Proust înlocuiește (uneori) observația pur analitică cu o judecată psihologică, în genul Bourget sau France — desigur, cu mult mai mult conținut psihologic”, este de părere G. Ibrăileanu, în același volum, în capitolul care se referă la ultimele două cărți ale lui Proust.

Atras de spectacolul uimitor al lumii romanului proustian, de fulguranța intelectuală a autorului său și voluptatea lui de a sfredeli introspectiv adîncurile vicții sufletești, pînă la dureroasă uzură, G. Ibrăileanu, într-un comentariu privind poziția lui Benjamin Crémieux față de autorul lui Swann, ajunge la concluzia că Marcel Proust este un scriitor care „nu poate fi imitat”.

Ideea este expusă pe larg, într-un dialog cu Demostene Botez, publicat în *Adevărul literar și artistic*, în 1926, într-o perspectivă teoretică deosebit de prețioasă pentru practica comparativismului în literatură. Ibrăileanu susține că „nu vede” nici o influență a lui Proust la noi. „Există la noi încercări de autoanaliză beletristică în care autorii își expun liric stările lor sufletești

foarte particulare. Altul e cazul lui Proust. El redă complet, viu, sufletul omenesc. Acest analist este un mare creator chiar cînd este autoanalist."

Analiza lui Proust este însăși creația lui. Cu această idee Ibrăileanu marchează un moment interesant în istoria neobositului efort de a desluși o operă ce nu se poate articula cu ușurință tuturor exigențelor contemporanilor.

În 1925, înainte de a se fi clarificat asupra noii orientări a romanului, Paul Zarifopol, în articolul *Tolstoi și Proust*, dădea toată vina schematismului operei lui Proust pe seama tendinței de a simplifica și concentra totul, în spiritul unei ordini clasice, caracteristică a literaturii franceze, spre deosebire de romancierii ruși care, în locul definițiilor, a rezultatelor și a „surogatelor logice” „au arătat viața sufletească în mișcarea ei imediată și devenirea reală a acestei vieți”.

Paul Zarifopol, spirit cu o dialectică riguroasă, care se susține prin inteligență înclinată spre paradox, scrie ample articole bogate în observații imprevizibile, venind să contrazică unele opinii intrate în conștiința criticilor proustieni, cum ar fi de exemplu afirmarea izvoarelor bergsoniene ale filozofiei romancierului: „*Rudă și prieten cu Bergson a fost Marcel Proust, și Proust e, într-un fel, cel mai cinic dintre artiștii stilului modern, fără ca de altminteri să fie atît de consecvent bergsonian cum ar fi dorit ortodocșii.*” Făgăduind, în continuare, tranșant, această succesiune, stăruie în a-l combate pe Ramon Fernandez pe tema timpului și spațiului, după cum pe Pierre Quint îl dezaprobă pe tema stilului. Numai față de Thibaudet nu este atît de ostentativ dezaprobator, acceptîndu-i versiunea descendenței lui Proust din Saint-Simon și Montaigne, cu un corectiv în privința frazei, de factură germană, evoluînd după părerea lui Paul Zarifopol, pe linia lui Kant și Hegel.

Pe aceeași poziție de controversă se află și față de confrății săi români, Rălea și Ibrăileanu, atunci când afirmă că la Proust — care desfide arta tradiționalistă a povestirii — tot ce a fost viu în impresia originală, dispare. Chiar dacă în primele volume unele figuri sînt „strălucit create” cu timpul observațiile personale și eseul filozofico-științific le invadează și le sufocă : „figurile se desfac în grupe de generalități, detaliile nu mai apar localizate și concrete, ci devin exemple care, oricît ar fi de ingenios extrase, nu mai pot opera efect artistic. Astfel opera lui Proust indică, prin excelență, descompunerea romanului : în locul acestei forme de artă vom avea carnetul de note...”

Problema descompunerii romanului generată de opera proustiană, care a precedat cu doi ani disputa dintre Sebastian și Aderca pe aceeași temă, este reluată în articolul *Despre metoda și stilul lui Proust*, după ce Paul Zarifopol face o incursiune în biografia romancierului. Este un prilej de a demonstra că din moment ce scriitorul se confundă tot mai mult cu omul Proust, și materialul operei se confundă cu interesele acestui om, în detrimentul efectului literar. Astfel Zarifopol semnalează intercalarea confesiunii directe în roman.

Prin convingerea lui că ajungîndu-se aici „moartea romanului” este de netăgăduit, criticului român nu-i mai este necesar nici un efort pentru a-și exterioriza neaderarea față de o formulă care se anunță imperios.

Ca și G. Ibrăileanu, pe care l-au pasionat faimoasele corecturi ale lui Marcel Proust pe manuscrise, I. D. Gherea semnalează în 1928, în *Viața românească*, valoarea adaosurilor și corecturilor pentru întreaga operă. El demonstrează, apelînd la citate, că pe cît era de atent Proust față de toate nuanțele vieții sufletești, pe atît era de nepăsător față de nuanțele vieții exterioare față de ceea ce numește I. D. Gherea — „acțiunea romanului”, pareă anume inventată în cazul de față pen-

tru a justifica „excesiv” anumite legi sociologice sau psihologice.

Visările romancierului francez nu au nimic comun cu viața reală, susține autorul, iar „*flagrantele abateri de la experiența curentă*” le explică, demonstrând că nu „*ritmul realității*” îl preocupă, ci „*acel al amintirilor, ce se urmăresc în voia lor*”. Faptul are ca urmare „*supunerea oarbă față de asociațiile de idei care îl conduc prin infinite paranteze și digresiuni; de aici impresia aceea de curgere fără capăt, involuntară parcă, și care scoate și mai mult în relief detalierea, dantelarea minunat de fină și de minuțioasă. În fine, tot cu acest ritm e în legătură înrudirea dintre Proust și Bergson ca nuanță a comparațiilor și ideilor.*”

Oricât de critic, I. D. Gherea nu poate ca, după o analiză la obiect să nu ajungă în articolul *Snobismul lui Proust în România*, publicat în *Adevărul literar și artistic*, în 1929, la concluzia că talentul romancierului francez este unic pentru „*limpezirea sentimentelor nedeslușite*”. Ceea ce nu-l împiedică să conteste din nou arta lui Proust, învinuindu-i autorul de „*snobism*” și „*estetism*”.

Paul Zarifopol nu întârzie însă să-i răspundă, în același an și în aceeași revistă: „*Copilul bolnav și claustrat a închis o epocă de stil: el a omorât elocvența, anulând astfel, efectiv, o dogmă dintre cele mai îndărătnice ale artei literare franceze. Ceea ce pentru Stendhal fusese un deziderat destul de confuz, a realizat Proust ca faptă necesară, izvorită din structura specifică a spiritului și temperamentului său. Mîncat de riia implacabilă a snobismului, el a fost, prin paradoxala îmbinare de porniri opuse, un meditativ pasionat, un artist sincer și zelos al inteligenței solitare. Prin el, natura a rezolvat cum nu se putea mai fericit, o problemă de mult întârziată a spiritului și a artei europene.*”

Față de observațiile lui E. Lovinescu legate de Proust, care își au motivarea în nevoia acestuia de a găsi termen de comparație pentru unii scriitori ca Hortensia Papadat-Bengescu și F. Aderca, cât și față de poziția lirică a lui Perpessicius, evocându-l în *Cuvîntul* din 1929 pe autorul lui Swann prin optica prietenilor români de la Paris, printre care reprezentanții familiei Bibescu — Martha, Emmanuel și Antoine —, luciditatea observațiilor lui Liviu Rebreanu are o importanță deosebită. Ea îl descoperă pe autorul lui *Ion* la curent cu evoluția epică contemporană pe plan universal, încă din 1926: „Din Proust orice scriitor are foarte mult de învățat — îi declară el lui F. Aderca într-un interviu publicat de *Adevărul literar și artistic* — fără să pot afirma că lectura operei sale este prea agreabilă sau ușoară“. Dar, mai ales, dezvăluie semnificativ meditația lui gravă asupra formulelor novatoare ale romanului. Căci, în 1935, la *Rampa*, punîndu-și întrebarea „care e baza constructivă a romanului în genere?“ și arătînd cîtă importanță are pentru un scriitor să fie psiholog, pentru a însuși acțiunea, sau mai precis să facă legătura dintre „moment“ și „personagiu“ el îl comentează pe Proust ca reprezentantul de frunte al psihologismului în literatura universală, după cum, pentru literatura română, o desemnează pe Hortensia Papadat-Bengescu.

E deosebit de interesant să găsești la unii scriitori care n-au nici o contingentă cu opera proustiană, ca Liviu Rebreanu, C. Stere ori Cezar Petrescu, ei înșiși autorități în domeniul creației epice, recunoașterea valorii romanului proustian. Și dacă însemnările lui Cezar Petrescu din 1927, apărute în *Cuvîntul*, sînt axate pe relația estetică Ruskin—Proust și pe seducția cuvîntului, urmărită paralel la Proust și Robert de Montesquiou, C. Stere încă din 1925 în *Adevărul literar și artistic* îmbină confesiunile de lector — derutat de insolitul unei opere — cu însemnări despre viața cărților,

Într-o suită istorică, dar și cu date biografice, în stare să lumineze și să explice construcția internă și arhitectura acestora. De asemenea îmbină subtile exerciții de interpretare personală a câtorva pagini celebre, ca aceea a madlenei muiată în ceașca de ceai, cu reflexii asupra stilului. Și, în sfârșit, adaugă o privire de ansamblu care-i permite să se entuziasmeze de însușirea lui Proust de a-și face personajele să trăiască întocmai ca personajele create de Tolstoi.

Admirator lucid al scriitorului francez, Mihail Sebastian îi valorifică opera constant, începînd din 1927, în *Considerații asupra romanului modern*, opt foiletoane critice publicate în *Cucîntul*. Expunerea este interesantă prin încercarea lui de a descoperi ce este specific romanului secolului nostru, pornind de la constatarea că romanul, ca „*specie epică deficită se lichidează*“, pentru că și-a lărgit sfera dincolo de epică și a pierdut din particularitățile care l-au definit odinioară. Sebastian crede că numai „*avețutura*“ și „*biografia*“ mențin într-o oarecare măsură romanul în sfera epicului. Punînd în circulație formula lui Julien Benda „*estetica panlirismului*“, el demonstrează că romanul modern ar putea fi numit „*roman liric*“, singurul în măsură să reflecte „*patetismul*“ timpului. Cel mai valoros roman liric, acela care s-ar adapta perfect esteticii panlirismului este socotit *A la Recherche du temps perdu*. La Proust „*este cu neputință să se distingă respectarea vreunei legi de înlănțuire și gradare epică. Proust înseamnă depășirea obiectului și creației dincolo de imediatul raporturilor anecdotice.*“

Din activitatea publicistică a lui Mihail Sebastian, pînă în 1930, demne de reținut sînt teoriile lui asupra romanului modern, din care se desprind, luînd proporții și căpătînd individualitate, impresiile despre complexa alcătuire de înțelegeri și mijloace a romanului proustian, pînă acolo, încît să-l ispitească să-și țină un jurnal

de experiențe literare, însemnând în el nu momentele creării operei, ci etapele înțelegerii sale.

Prima etapă ar fi uimirea și emoția în fața unei cărți care se refuză răsfoirilor grăbite și descurajează încercările de simplu agrement literar. Sebastian prețuiește la acest romancier simplificarea tuturor dibuirilor prin care, de la naturaliști și până la epoca în care scria despre el, romanul și-a căutat alt tip. Concluziile fi definesc pe exegetul român ca pe un om de o sensibilitate deosebită și o mare putere de ordonare a lecturilor. El a ajuns să dea prețuire romancierului francez după o îndelungată familiarizare cu opera pe care o perspectivează tot timpul în istorie și o judecă în raport cu valorile reale ale trecutului : „*Și mi se pare că dacă aș izbuti să privesc cu ochii unui profesor de literatură din anul 2000 nu aș distinge în istoria genului, de la Balzac la Proust nici o altă etapă*“, scrie el tot în *Cuvîntul*, în 1928.

Odată trecută etapa uimirii, Sebastian încearcă o sistematizare, pe cît este posibilă, a ideilor directoare ale romanului proustian paralel cu cîteva probleme de compoziție pe care acesta i le pune în contextul evoluției genului : „*Impresia pe care am avut-o la cea dintîi lectură — scrie el — a fost aceea a unei lumi crescută peste legi de coerență și logică epică. O țară făcută de un Dumnezeu, care și-a pierdut simțul vederii și logica predestinată a creației. Peisajul se repetă, se frînge, se rătăcește și regăsit la depărtare de kilometri, continuă o linie uitată.*“

De la această constatare, Sebastian începe șirul întrebărilor și răspunsurilor privind memoria afectivă, jocul dintre vis și realitate, rolul anecdotei, al episoadelor lăaturalnice, calitățile precise de povestitor și de creator de oameni ale romancierului, fondul liric al operei sale. Această trăsătură îi permite lui Sebastian

să expună teoretic, în contextul romanului modern, valoarea romanului liric, cu vădit substrat subiectiv, care se clădește nu în virtutea unor necesități epice sau pentru dezvoltarea intrigii. Un episod crește dintr-o senzație nelămurită. Un gest reflex creează un personaj. Cadrul romanului își adoptă elasticitatea asociațiilor de idei: „*Această grupare a episodului și a personajului după voia unei mobilități interioare este o trăsătură care diferențiază romanul proustian de tot ce s-a scris pînă la el și rezumă — se pare — una din calitățile prozei moderne*” conchide Sebastian.

O altă etapă este descifrarea frazei proustiene, atît de dificilă la lectură. Metodic, Sebastian traduce cîteva fragmente din primele texte ale lui Proust, cîteva cronici care cuprind particularitățile scrisului său și rezumă parcă evoluția romancierului.

Observațiile legate direct de amănuntele și cochetăriile limbajului sînt interesante, cu atît mai mult cu cît se fac mereu comparații cu Balzac, arătînd ceea ce trece neobservat la unul și ceea ce este esență în exprimarea celuilalt. Dar dacă eseu *Cronicarul Proust* din *Universul literar* (1928) are într-adevăr valoare, atunci această valoare constă în faptul că descoperă însăși concepția lui Sebastian despre stil, în calitatea sa de romancier, adept al autenticității și al teoriilor anticalofile promovate de Camil Petrescu: „*Unui romancier — fiindcă romanul se cheamă ansamblu și poate depăși amănuntul — nu îi este indispensabil stilul. Poate că, dimpotrivă, îi este o piedică.*”

Ca autor el însuși de romane de tipul confesiunii indirecte, Mihail Sebastian, într-o etapă avansată a descifrării operei proustiene, găsește în ea teren favorabil pentru înțelegerea structurii interioare a romanului-confesiune și deosebirea de așa-zisul roman romanțat; cît este emancipare și cît este vehiculare de vechi pilde ale sistemului românesc, atît în unul cît și în celălalt;

care sînt numele de care poate fi legată evoluția fiecăruia în parte. Și pentru a nu lăsa nici un dubiu asupra preferinței sale, în escul *De la Proust la roman romanțat*, publicat în *Cuvîntul* (1928) scrie, nu fără oarecare urmă de ironie, pentru ușurința aruncării termenilor în focul discuțiilor literare: „Cunoașteți, de la Homer la prințesa de Clèves, și de la această doamnă la Liviu Rebreanu, un singur scriitor care să fi frecventat genul epic, fără să fi utilizat, mai mult sau mai puțin de aproape, datele vieții și ale adevărului cotidian? În acest sens Proust a scris roman romanțat. De inaugurat însă, l-a inaugurat Homer.”

Viitorul romancier dezvoltă pe marginea episodului *Domnișoara de Stermaria*. Fragment din tragedia proustiană teoriile sale despre roman, arătîndu-se încă o dată receptiv la arta directă, care exprimă viața necontrafăcută, pornind de la observația și experiența personală pentru a descoperi adevărul și substanțialul, spulberînd tot ce este accident ori podoabă stilistică de prisos: „De obicei literatura are vina de a-i acorda faptului divers și momentului epic finalitate. Prejudecata dez-nodămîntului este ceea ce îi dă de altminteri artei literare caracterul factice și fals pe care de atîtea ori îl are. Nici o situație pe care un romancier conștiincios să n-o rezolve. Nici un personaj pe care să nu-l trateze. Nici o intenție care să rămînă obscură. Dar viața fiindcă e mai largă, mai sinceră și mai adevărată, cuprinde în mersul ei de fiecare zi o mie de începuturi fără sfîrșit, o mie de amintiri fără șir, o mie de nenorociri și bucurii moarte înainte de a fi simțite.”

Părerile critice ale lui Sebastian legate de *A la Recherche du temps perdu* prezintă interesul revelator al unor puncte de vedere cu caracter de pledoarie pentru propria lui realizare pe plan epic. Mereu se face simțită preferința lui pentru o literatură sinceră, pasionată, fără complicații, care să exprime adevăruri despre om.

Alături de Balzac, Meredith, Dostoievski, Proust va rămîne în literatură, după opinia criticului român, pentru că este un creator de oameni și nu pentru psihologia, estetica, filozofia, stilul, tehnica lui, care alcătuiesc capitole de cercetare separată a operei sale, fără să fie esențiale pentru înțelegerea și destinul ei în viitor. De aceea valoarea îi este condiționată de capacitatea lui de a fi, ca Saint-Simon, memorialist al unei epoci, al unei societăți și al unor moravuri definitiv fixate în *À la Recherche du temps perdu*. „Omul acesta a iubit spectacolul la care a asistat și aruncă asupra lui nu o privire rece, de grefier, ci lumina puternică a unei inteligențe avidă de a cunoaște și a unei inimi avidă de a iubi. În meandrele acestei duble lumini, de pasiune și luciditate, s-a dezbătut drama lui Marcel Proust, care a fost o dramă a cunoașterii.” Acest eseu al lui Sebastian este intitulat *Creatorul de oameni*.

Punctele de vedere personale formulate în eseurile despre Marcel Proust și în suita de foiletoane critice *Considerații asupra românului modern*, l-au antrenat, ulterior, în polemici cu confrății de generație, polemici care au culminat cu disputa purtată în paginile *Universului literar* din 1928, cu F. Aderca, referitor la ideea de descompunere a romanului.

Polemica are ca punct de pornire încadrarea lui Proust de către F. Aderca în rîndul simbolistilor. Sebastian nu vede numai deosebirea dintre tipul de scriitor reprezentat de creatorul lui Swann și simbolism, ci și între roman ca gen și acest curent literar care, dacă a avut o poezie a sa și un teatru, n-a izbutit să creeze un roman al său. Există o semnificație universală și inalterabilă a epicii de care simbolismul este străin prin definiție. Romanul este o sinteză de experiențe și verificări. Inefabilul și imponderabilul simbolist sînt noțiuni pe care rigurozitatea lui estetică le exclude.

Disputa dintre cei doi scriitori se înăsprește odată cu articolul în care Aderca îl consideră pe Proust „*vinovatul de căpetenie*“ în descompunerea romanului. De fapt discuția trece pe panta considerațiilor teoretice despre romanul modern, despre procedul introducerii în roman a caietelor personale, a jurnalului intim, procedeu care ia amploare în literatura română în jurul anului 1933.

Fiindcă Aderca insinua că opera analistului francez „*a compromis*“ genul conceput și creat în secolul trecut, Sebastian se simte dator să revină cu amănunte care să-i explice punctul de vedere exprimat în *Cuvîntul* accentuînd că nu este vorba de dispariția romanului, ci de modificările care îl duc dincolo de sfera epicului. În ceea ce îl privește pe Proust, acesta nu numai că nu a „*rătăcit*“ concepția clasică a genului, ci, dimpotrivă, a „*restaurat-o*“ și aducîndu-i trăsături inedite, a făcut-o, sub altă înfățișare, „*viabilă*“. El nu s-a supus unui gen deja constituit, ci l-a reluat și i-a „*impus*“ un pas înainte în istoria romanului. Părerea lui Sebastian este că, acela care „*a violentat*“ destinul genului este Gide cu romanul *Les Faux-Monnayeurs*.

În afara repetatelor apeluri la opera proustiană din cronicile și eseurile sale, Mihail Sebastian, care pregătea o amplă lucrare despre Balzac și Proust, a publicat în 1939 un fragment din acest proiect, cartea despre corespondența lui Marcel Proust, minuțioasă analiză literară și, în același timp, prilej de confruntare a creației artistice cu viața autorului.

Spre deosebire de Camil Petrescu și Anton Holban, Mihail Sebastian nu se resimte în viziunea și tehnica romanului său de influența lui Marcel Proust decît într-un mod cu totul exterior, ceea ce ne-ar îndreptăți să credem că gustul manifestat de el ține mai mult de o simpatie intelectuală, decît de o afinitate provenind dintr-o structură morală mai mult sau mai puțin apropiată.

Cu Mihail Sebastian facem trecerea la scriitorii care se exprimă despre Proust ca despre un maestru, căruia i se afiliază, într-un fel sau altul, în modul de a concepe romanul, în chiar creația lor personală.

Hortensia Papadat-Bengescu nu a manifestat o simpatie deosebită pentru viziunea analitică a romancierului. Ea comentează într-un articol, *Arta literară față de mecanica literară*, situația din Franța, unde cărțile de analiză sînt la mare cinste, fără să se arate entuziasmată, iar despre Proust anume, aruncă în fuga condeiului observația că „*analiza a culminat în Franța, prin calitate ca și prin exces, în Proust și Gide*“. Dacă aceasta îi este atitudinea conștientă, romanciera are totuși în oplica ei ceva din tendința de a privi universul psihic la lupă și microscop, în spiritul scriitorului pe care pare a-l ignora.

Cel mai evident caz de proustianism, în literatura română, este însă Anton Holban. El nu este numai un exeget devotat, dar și în practica sa de romancier îl vedem scriind în spiritul și litera lui Proust. Cînd a ajuns să se justifice asupra procesului său de contaminare literară cu ilustrul analist francez, a susținut că în cazul său nu este vorba de o influență de natură livrescă, ci de identitate de structură afectivă și temperamentală. Ceea ce poate părea unora, la o privire superficială, că este o formă de mimetism nu ar fi de fapt decît o excepțională coincidență în modul de percepție a lucrurilor, recunoaște Holban, comentîndu-și în 1935 în *Rampa* romanul *Ioana*: „*Proust a fost una din cele mai mari incîntări ale vieții mele. Pe Swann l-am urmărit rînd pe rînd și nu mi s-a părut nici o paranteză de a lui de prisos. Dar, cum domnul Mihail Sebastian a observat foarte bine, cred că mă leagă mai mult asemănări temperamentale de Proust și nu voiesc deloc să-l copiez. Fiecare pornește de la propria lui experiență. Eu scriu numai ceea ce am remarcat personal,*

astfel că nu mi-e frică de reminiscențe străine, oricât de departe ar putea merge comparația."

În eseu *Romanul francez și romanul românesc*, publicat în 1935, în *Rampa*, Anton Holban este pornit să înfrunte pe oricine ar pretinde că romancierii Hortensia Papadat-Bengescu, Henriette Yvonne Stahl, Camil Petrescu, F. Aderca „atît de diferiți", pot fi îngrămădiți toți sub „semnul" lui Proust, de criticii care restrîng și sărăcesc fenomenul literar. Dar această situație este posibilă atîta vreme cît la noi proustianismul se confundă cu orice analiză interioară. Romancierul român pune „accent de strictețe" pe apropierea care începeau să se facă tot mai frecvent simțite la noi, disprețuind cu surprinzătoare stîngăcie, dar în același timp cu prețiozitate, imaginea reală și semnificația literaturii noastre. Și pentru a emancipa gîndirea critică românească în legătură cu îndrăzneala creatoare a scriitorilor români, cu autoritatea lor în epocă, detașată de orice apăsare exterioară, Holban prezintă calitățile Hortensiei Papadat-Bengescu, privite tot timpul din perspectiva universală, fără afectare, și tot timpul cu respect față de orice formulă fie străină, fie autohtonă.

Ca și la Sebastian, escurile lui despre Proust caută, de fapt, răspuns întrebărilor pe care scriitorul și le pune în legătură cu propriul său roman. Personaje, situații, natură, dialog, în sfîrșit, tot ceea ce *À la Recherche du temps perdu* poate desfășura în fața cititorului uimit, este în așa fel expus de autorul *Ioanei* încît să demonstreze o trăsătură la care ține în mod deosebit și pe care o pune în practică: „arta este o sinteză și nu o transpunere".

În schimb, pentru că nu echivalează personajele proustiene cu oameni vii, Holban se deosebește de predecesorii săi. Pentru el fiecare dintre aceste personaje reprezintă o problemă, atîta vreme cît sînt scrutate

numai pe anumită latură — deosebit de atrăgătoare din punct de vedere intelectual — dar mai puțin concludente pentru dialectica vieții.

Anton Holban reflectează la procedeele proustiene, la substituirea emoției pe care s-ar fi cuvenit să o declanșeze realitatea trăită, cu „disecarea” uscată, el însuși supunându-și personajele la torturi analitice care dezumanizează. De aceea, poate, repetă de fiecare dată când scrie despre romancierul francez, că pe meandrele frazelor lui „a vagabondat” cu „atitea satisfacții, parcă perfect familiar”, și că l-a înțeles fără nici o greutate, pătrîndu-i-se că se regăsește meru în el.

Și amplul studiu publicat în revista *Azi*, în câteva numere succesive din anul 1936, o adevărată monografie a lecturii și receptării lui Proust, este conceput selectiv, pe câteva echivalențe semnificative. Lăsăm de o parte biografia lui Proust și nevoia lui Holban de a aminti mereu de asemănarea cu el, prin viața claustrată de om sensibilizat de boală, și semnalăm alte capitole ale studiului, amestec de reacții la lectură și de confesiune intelectuală, dezvăluind emoționant, în mod deosebit, coincidențele care îi apropie în scrisul lor. Capitolul *Relațiile dintre Marcel și Albertine* este poate unul din textele care spun cel mai mult despre o lume întrecută de gânduri a lui Holban : „*Și totuși sînt chestiuni extrem de importante, despre care Marcel nu pomeneste nimic. Nu se poate completa caracterul Albertinei fără ele. Și Marcel era în măsură nu numai să se întrebe asupra lor, dar chiar să le știe. Anume : Albertine era fecioară cînd s-a dat lui Marcel ? Și mai ales : Albertine a fost senzuală ? Mă întreb : de ce aceste tăceri ? Căci, a fi gelos n-are sens, dacă nu cunoști gesturile pe care le extrage celălalt din jocurile dragostei. Trebuie să te terorizeze cîteva scene de voluptate pe care le cunoști și care s-ar putea îndrepta către altcineva. De asemenea, capitolele intitulate *Personajii*, *Artificii* în care Holban urmărește*

cu tensiune autentică relațiile Odetei, ale Albertinei, ale lui Swann, sau ale lui Charlus pentru a ajunge la concluzia că nici un om nu poate oferi garanții morale, fiecare poate proceda altminteri decît te-ai fi așteptat, fiind și el, ca și Proust, obsedat de aspectul dublu pe care-l prezintă un om.

Asemănările și deosebiriile lui Marcel Proust față de alți scriitori, Racine în mod deosebit, Molière, Saint-Simon, Marivaux, Balzac, Dostoievski, Anatole France, Huxley, nu sînt doar enunțate, ci formează o suită de semne de întrebare : „*Mă întreb : prin ce latură Racine l-a obsedat de atîtea ori pe Proust. Desigur, sînt amîndoi cercetători ai sufletului omenesc, dar psihologia pe care o prețuiesc nu seamănă*“, — cărora încearcă să le dea răspuns : „*La Proust, oamenii sînt în voia unor capricii temperamentale, pentru care nu se găsesc totdeauna explicații. Joc subtil, dar fără legi. Trebuie să te mulțumești numai să-l constăți. La Racine, evoluția fiecărui personaj urmează căi precise, totul se întîmplă fără nici o surpriză. În preajma lui Proust se simte umbra lui Freud.*“

Spre deosebire de Mihail Sebastian, căruia încercarea lui Gaston Baty de a face un scenariu după opera lui Marcel Proust, i-a incitat spiritul critic, Anton Holban este de părere și susține cu citate ideea că romancierul francez întrebuințează efecte teatrale, că vede scena și că are tendințe de caricatural, „*ca orice om de teatru*“. Toată convenția proustiană este pentru el un spectacol. Se întîlnește însă cu Sebastian atunci cînd afirmă că nuanțele fiind sesizabile doar la lectură, textul proustian nu poate fi utilizat pentru dialogurile unei piese.

O altă observație care-l situează pe poziții diferite față de exegeții români ai lui Proust este dezaprobarea insistențelor asupra relațiilor dintre romancier și George Enescu, pentru motivul că Proust face nenumărate

aluzii, discută tot ce e la modă, implicit și pe muzicianul român, acesta oferindu-i, ca și Jacques Thibaut, citat o dată cu el, subiect de bună calitate. Pentru a fi mai convingător, apelează și la declarațiile lui Enescu, și anume, că nu a avut cunoștință de prezența romancierului la concertele sale.

„*Aș fi nedrept dacă n-aș recunoaște* — scrie nu fără oarecare ironie Aderca în articolul *Proust în conștiința românească* — *că cercul Sburătorului a manifestat prin Hortensia Papadat-Bengescu, Ticu Arhip, G. Murnu, E. Lovinescu interes față de Proust, dar numai după ce au lăsat lui Camil Petrescu, în discuțiile cercului, rolul de precursor.*” Într-adevăr, încă din 1924 Camil Petrescu scrie despre Proust cu convingerea că el este acela care a înnoit genul romanului în Franța. Peste un an se arată convins că acesta va ajunge să dea de o parte toate „*teoriile generale*” literare și că prin analiza sa meticuloasă, „*servit de simțuri de o rară acuitate*”, trimite mai repede „*la hala de vechituri aproape tot ce se scrie azi cu succes ieftin*”.

Definind ideologia *Cetății literare*, Camil Petrescu accentuează încrederea sa într-o nouă formulă literară: „*Cred că literatura trebuie să se ocupe, ...de valorile sufletești. Cred într-un psihologism artistic așa cum a fost o parte din activitatea revistei N.R.F., care și ea m-a nedumerit uneori, însă pentru că punea alături, fără să împace, simbolismul formal al lui Paul Valéry și psihologismul lui Marcel Proust.*” Pentru Camil Petrescu, Proust este romancierul de a cărui operă nu se poate despărți și pe care o pune pe același plan cu *Le Rouge et le Noir* de Stendhal, cu *L'Enfer* de Barbusse, *Critica rațiunii pure* de Kant și *Logische Untersuchungen* de Husserl.

Cunoașterea psihologică fiind o virtute spre care epoca modernă îi învață tot mai insistent pe scriitori a

năzui, romancierul român își apreciază înaintașul, în *Cuvîntul* din 1932, la zece ani de la moartea lui, ca cel mai profund cunoscător al dinamismului sufleteșc, din cîți a avut Franța de la Stendhal și Balzac, și cel mai lucid dintre toți asupra tehnicii creației, *À la Recherche du temps perdu* conținînd, risipite, profunde considerații asupra artei și mijloacelor ei.

Analizînd arta romancierului francez, problema duratei concrete a timpului, viziunea, stilul, soluțiile lui, Camil Petrescu, în *Noua structură și opera lui Marcel Proust*, face figură de teoretician, dar nu numai al operei lui Proust, ci prin ea găsește încă o formă de a pleda pentru romanul autenticist. Bineînțeles, că nu-i scapă prilejul de a trece, fie și în subsol, dezaprobarea față de formula „*actului gratuit*“, ca cea mai nouă în „*romanul curent*“, și față de orice experiență „*echivocă*“, trăită literar de tineretul entuziasmat de Gide.

Combaterii „*elocinței*“ și a „*scrisului frumos*“ i se datorează pagini întregi de retrospectivă literară ca o demonstrație a împămîntenirii dogmelor și incapacitatea lor de a mai corespunde tipului modern de romancier și de cititor totodată.

Geometria clasică a compoziției, personajul „*conturat*“, caracterul „*conturat*“, scriitorul „*omniscient*“ și „*omnipotent*“ nu intră în vederile sale. Privind totul cu „*pretenții*“ de structură, îi învinuiește pe romancierii de pînă la Proust că, atîta vreme cît tind spre o construcție raționalistă, deductivă, apodictică, tipizantă, ei fac doar „*propuneri*“ de realitate, în loc să surprindă realitatea. Iar ca exemplu de unică soluție prin care s-ar putea evita contradicțiile și arbitrarul de a pretinde că scriitorul poate ghici ce se petrece în cugetele oamenilor, apelînd și la Proust, sau mai bine zis, profitînd de opera lui, își dezvăluie, în continuare, modul său personal de a scrie: prezentarea realității înregistrată de propriile-i simțuri. Numai ea poate fi povestită, con-

stituind realitatea conștiinței scriitorului, conținutul său psihologic: „Din mine însumi eu nu pot ieși... Orice aș face eu, nu pot descrie decît propriile mele senzații, propriile mele imagini. Eu nu pot vorbi onest decît la persoana întii.“ Cititorul are astfel „voluptatea“ de a descoperi lumea prin „viziunea onestă“ a scriitorului, de a afla ce este „original“ în conștiința proprie.

A „reda“ o existență obiectivă este pentru Camil Petrescu de neconceput. Un scriitor expune numai în măsura în care „a adunat în concret constituind propria lui experiență“. Ceea ce află din afară, prin intermediari, sînt fapte date „ca atare“, fixate în exterior, „în raport de o conștiință unică“. Pentru autorul *Patului lui Procust*, cunoașterea realității depinde de cunoașterea intuitivă a creatorului.

În perspectiva romanului clasic, dar și a celui modern de tip Gide, Joyce, Proust, simțind afinitate față de teoria proustiană a fluxului duratei din care derivă amintirile involuntare, Camil Petrescu își urmărește romanul în creșterea lui, pe firul amintirilor involuntare, și ca atare, trișînd toate regulile de estetică ale „perfectului“ roman clasic. El dă o mare importanță afectivității care călăuzește memoria, chiar și atunci cînd accentul cade în mod special pe cunoaștere.

În creația sa literară Camil Petrescu este totuși un proustian neortodox, într-un mod cu totul personal. El nu este un produs al bergsonismului ca Proust, ci al direcției filozofiei fenomenologice, avînd și o construcție temperamentală centrată pe dinamism, opusă romancierului francez. Ca și Mihail Ralea, Camil Petrescu pune accent pe filozofie, pe rolul jucat de intuiționismul bergsonian, socotindu-l și el pe Proust „discipol literar“ al lui Bergson, și încearcă să obțină, prin filozofia contemporană, o cheie pentru a înțelege organic romanul *À la Recherche du temps perdu*.

Dacă Mihail Ralea dezbate problemele bergsonismului la Proust, în acel stil dezinvolt aforistic, frapant prin stringența paradoxală care-i caracterizează întregul mod dialectic de a aborda problemele, Camil Petrescu, fără să cadă în didacticism, discută totul cu minuție metodică, circumscriind problemele ridicate de înțelegerea lui Proust cu luciditate demonstrativă. El nu se mulțumește a enunța o părere în abstract, ci — și aici se observă trăsătura de condei a romancierului — merge la o exemplificare a observației în concret. Adresându-se unui auditoriu în fața căruia conferențiază, el propune în *Noua structură și opera lui Marcel Proust* să facă o „descriere a prezentului“, „a fluxului de conștiință“ folosind tehnica proustiană.

Relevăm ca un fapt semnificativ că după 1930 reprezentanți ai tinerei generații de scriitori se pronunță asupra romancierului fără să vină cu observații originale față de critica franceză a epocii. Dacă la acea dată, Eugen Ionescu, autorul volumului de critică *Nu*, rămîne cu totul paradoxal în pozițiile sale adversative față de valorile noastre literare de prestigiu (Tudor Arghezi, Ion Barbu, Camil Petrescu), în ceea ce-l privește pe romancierul francez atitudinea lui denotă o înțelegere obiectivă, criticul emițînd judecăți îndrăznețe, însă nu fortuite. Reținem în această ordine de idei încercarea sa din eseu *Proust încorporat*, publicat în 1932, în *România literară*, de a ralia spiritul prozei lui Proust (care a părut celor mai mulți atît de radical revoluționară) unei tradiții franceze cu originea în Racine și Montaigne. Ideea este reluată în articolul *Integrarea lui Proust în tradiția franceză*, publicat la scurt interval și susținută de un comentariu bogat.

Eugen Ionescu are deosebită plăcere să stabilească raporturi între romancierul francez și înaintașii săi; fie îndepărtați ca cei mai sus citați, fie mai apropiați ca timp, dar la rîndul lor situați oarecum în afara epocii

lor, în afara tumultului specific secolului trecut — Benjamin Constant, Stendhal, Fromentin, Amiel. Pentru criticul român, dacă tradiția franceză a fost întreruptă prin romantism, simbolism și naturalism, ea se continuă, pe ramura ei cea mai veche și cea mai de preț, cu Valéry și Proust. Pentru prima dată el abordează, la noi, în ansamblul compoziției proustiene, problema jurnalului intim de tip Amiel. Numai că autorul lui *Swann* căutându-se pe sine, gândește mai amplu asupra oamenilor și a raporturilor dintre ei. Din amintirile lui desprindem calitatea memorialistului în stare să cuprindă o epocă istorică, o clasă socială și o mentalitate — o configurație spirituală a epocii.

El vede metaforic lumea modernă, impregnată de spiritualitatea proustiană, ca o rețea arborescentă, ca un nesfârșit rămuriș ce își trage seva dintr-un trunchi unic. În acest rămuriș afectiv și intelectual își găsesc locul și unii scriitori români ca Hortensia Papadat-Bengescu, Anton Holban, Camil Petrescu, care „*trăiesc sub semnul lui Proust*“.

Eugen Ionescu merge pînă acolo în a afirma că influența scriitorului francez este atît de covârșitoare, încît originalitatea *Patului lui Procust*, de exemplu, ar consta aproape numai în deficiențe, în aplicarea greșită sau neizbutită a metodelor proustiene.

Un articol din 1933, *Camil Petrescu și „Patul lui Procust“*, apărut în *Floare de foc* are ca punct de pornire tocmai motivarea acestei afirmații, și este adresat, cu precădere, lui Șerban Cioculescu, pentru a-l convinge că Marcel Proust, în lumea literelor, este o valoare peste care nu se poate trece cu ușurință, și că romancierii noștri — Camil Petrescu în mod deosebit — au stat sub semnul lui creator, mai ales în ceea ce privește „*tehnica jurnalului intim*“, a memoriilor, a viziunilor și a rătăcirii omului prin viață: „*Numai că la Proust această continuitate e reală, organizată într-un sens, completă, sfe-*

rică. Pornind de la sine, Proust se întoarce la sine prin ocolul obiectelor, nu rămîne în drum, împotmclit, la jumătatea de sine. În romanele domnului Camil Petrescu legătura organică, principiul organizator și centralizator lipsesc și nu izbutește să înfățișeze decît fragmente risipite, întîmplătoare, heterogene de viață.

Emil Gulian, remarcabil traducător în epocă al lui Edgar Poe, dublat de un poet fantasc, cu tendințe spre abstract, nerealizat însă din cauza morții premature, este un spirit speculativ, ușor atras de opera proustiană. Ca majoritatea celor care au scris despre acest subiect, el este interesat de viața intimă a autorului studiat, iar cînd îi analizează opera, în *România literară* din 1932, distinge, pe lîngă însușirea de a pătrunde cu subtile analize sufletul omenesc, și caracterul ei liric, și caracterul ei livresc, totodată. Pe lîngă aceste calități, Emil Gulian relevă orientarea scriitorului, ca a unui istoric, spre surprinderea unei societăți, realizînd o uimitoare „frescă umană“, dar în același timp, „estet rafinat“, face din fiecare pagină a sa „o bijuterie“.

Surprinzător, printre scriitorii care s-au ocupat la noi de Proust, este și Dan Botta. Eseiist apolinic, cu idealuri clasiciste, poet abstract la modul unui intelectual ermetic, derivat deopotrivă din Valéry ca și din Ion Barbu, în ipostaza acestuia din *Joc secund*, el nu părea să fie făcut a avea o contingență cu estetica proustiană, nu părea să fie sensibil la cazuistica eminentamente modernă a psihanalizei proustiene. Și totuși, a scris cîteva articole în *Rampa* și în *România literară*, încercînd o definire a romancierului prin confruntarea cu cîteva mari personalități artistice: Beethoven, Wagner, cît și uimitoarea lui prezență în epocă, atît de personal diferit de toți, deși crescut din același trunchi al tradiției franceze. Articolele lui Dan Botta sînt destinate a conduce spre alte orientări critica proustiană, pentru a o scoate din clișeele devenite prin repetare, „inoperante“ și „inapte“ pentru reconstituirea complexului fenomen Proust.

Henriette Yvonne Stahl, scriitoare înclinată către psihologism, în care un expert proustian ca Mihail Sebastian vedea chiar o autoare influențată întrucîtva de Proust, se pronunță asupra acestui scriitor atît de disputat la noi, în articolul din 1933 *O paralelă între Proust și Huxley*, apărut în *Facla*. Ea îl disociază pe unul în raport de celălalt, încearcă să își explice, prin intermediul operelor lor, ce a putut determina pe scriitorul englez să nu-l aprobe pe înaintașul său și imaginează spiritual o întîlnire între cei doi romancieri, prilej de nemiloase analize pentru fiecare dintre ei: „*O întîlnire de a lor nu putea da alt rezultat decît o respingere scîrbită. Și, dacă Proust l-ar fi putut citi pe Huxley, ar fi găsit și el, cert, calificative nu mai puțin violente pentru a-l doborî; iar de s-ar fi întîlnit aici, pe pămînt, nu mi-i pot inchipui braț la braț, pe străzile vreunui oraș din lume, prieteni, învoiți, avînd nevoie unul de altul, ei, dacă constrînși de curiozitate să se rabde, ar fi fugit unul de altul cit de repede, grăbiți să fie iar singuri și pörnîndu-se imediat pe o goană bezmetică de comentarii și analize nemiloase: Proust ar fi analizat ce a simțit lingă Huxley, iar Huxley ar fi analizat ce a simțit Proust lingă el, căci dacă Proust are suficientă inteligență ca să analizeze ce simte, Huxley are și el suficientă inteligență ca să înlocuiască prin ea o sensibilitate pe care nu o are, iar ei amîndoi au suficientă inteligență ca să-și vadă defectele prin contrast și de aci să-și resimtă repulsia pe care ar fi avut-o unul față de celălalt...*“.

Deosebit de sensibilă la opera lor, Henriette Yvonne Stahl îi socotește pe amîndoi mari scriitori ai epocii, cu unul începînd, iar cu celălalt încheindu-se romanul modern. Proust se află la extremitatea care deschide drumurile, el fiind în același timp scriitorul care a dominat o epocă, în timp ce Huxley, prin revolta sa, încheie, șirul, transpunînd bolile subconștientului pe

planul sincerității cinice al vieții trăită fără sublimări psihanalitice.

Spre deosebire de mai toți aceia care l-au comentat pe Proust la noi, G. Călinescu ia atitudine din punct de vedere teoretic față de noua formulă a romanului de structură proustiană. Încă din 1933 el este de părere că o astfel de formulă nu poate fi imitată cu folos, de scriitorii români, fiindcă romancierul francez este „un caz” posibil după sute de ani de civilizație, rafinament și dispunând de o limbă ca cea franceză, condiții care permit scriitorului să simtă lumea într-un fel pentru care noi, ca „popor nou și sănătos” nu avem încă vorbe. *„Metoda lui Proust derivă într-un chip necesar dintr-un conținut intransmisibil, dintr-o complexitate a emoțiilor morale, dintr-un suflet devenit dureros de prea multe foi și conștiință de sine. O analiză a nuanțelor de posesiune făcută în simplul act al contemplării unei fentei dormind, iată o realitate sufletească pe care n-o poate provoca nici o metodă, într-o țară în care am părăsit de atit de puțină vreme iarba pentru a ne culca în pat.”* Sînt observații făcute de G. Călinescu pe marginea romanului *Patul lui Procust* și publicate în *Viața românească*.

Pledoaria lui G. Călinescu este intolerantă nu față de Proust, ci față de tendința de la noi de a-i subordona acestuia, cu sentimentul afirmării cu tot dinadinsul, a modernității, pe oricine ar avea un stil opac, o expunere discontinuă și voalată, o mai mare aplecare spre stările de conștiință. Ceea ce, în loc de a fi un „elogiu”, e un refuz de a recunoaște „timbrul personal” al romancierilor români. Propunîndu-și să raporteze literatura noastră la direcțiile mari europene ale scrisului contemporan, majoritatea criticilor ajung să nu țină seama de continuitatea istorică. Poziția lui Călinescu este alta. El apără tradiția, dar nu închistat, ci din dorința de a stăvili procesul de minimalizare a literaturii române provocat

de excese care duc, firese, la rarefierea substanței profunde a acestei literaturi. „De aceea, scrie el, *pînă să atingem rafinamentul exprimării fiorurilor epidermei mișcată pe sidef, noi trebuie să fim preocupați a înțelege sensul lumii, forma exterioară a omenirii, amîinînd introspecția pînă cînd nu vom cînta bucuria de a trăi și a cunoaște.*” Așa că, avînd în vedere motivările criticii, tipul firese de roman românesc rămîne, pentru epoca la care el scria aceste rînduri, romanul obiectiv, tolstoian și balzacian.

După cronică de la *Viața românească*, apare îndată alta în *Adevărul literar și artistic*. Aici problema principală nu este dacă a imitat sau nu Camil Petrescu pe Proust, ci a-i demonstra — tocmai fiindcă el declară ca pe o bravură acest fapt — că una i-a fost intenția și alta realizarea: „*Camil Petrescu nu are nimic comun cu Proust și memoria lui nu e cultivată în sine, ca la acela, ci ca un simplu metod expozitiv, Patul lui Proust nefiind un roman de analiză în sensul unui laborator de psihologie impersonală, ci o adevărată construcție epică în care toate observațiile sînt caracteristice, adică reductibile la indivizi*”. În continuare, Călinescu ține să demistifice „autenticitatea” din care Camil Petrescu își făcuse o emblemă a literaturii sale și să lămurească efectul introducerii jurnalului intim în roman, ca o nouă „*developare*” a observației.

Cînd Camil Petrescu și-a lămurit concepția despre roman în *Teze și antiteze*, fără a mai fi atît de absolutist ca în articolele precedente, G. Călinescu acceptă posibile relații, cu condiția de a nu se exagera. Aceeași condiție o pune și cînd se ivește prilejul de a determina rolul lui Proust în modernizarea romanului contemporan. Pentru a nu ceda terenul pe de-a-ntregul, G. Călinescu ajunge la următoarea concluzie în articolul *Camil Petrescu teoretician al romanului*, publicat în *Viața românească* în 1939: „*Cît e viabil în Proust este obiectiv și organic*”

și prin aceea, clasic, deși aglomerat cu încetineală. Restul, adică trăirea concretului, a eului absolut, nu e, vai, decît un album de senzații, de impresii, de opinii, de maxime. Da, în sfîrșit, scopul nu e de a combate pe Proust, ci de a determina conștiința estetică a domnului Camil Petrescu.“

Deși se relevă, în linii mari, ca un antiproustian, G. Călinescu recunoaște totuși geniul analistului francez, pe care are însă tendința de a-l subordona cu orice prilej lui Balzac, romancier pe care l-a înțeles și admirat toată viața. Criticul nu poate să se împace cu gîndul că la noi, înșiși scriitorii sînt dispuși a-și recunoaște dependența de formula proustiană. De aceea nu scapă prilejul, ori de cîte ori se ivește, să-și manifeste nedumerirea cît de ușor a fost „împămîntenit“ Proust în România, cu toate că „formula“ sa nu concordă cu mersul firesc al literaturii noastre.

În 1932, cu prilejul apariției romanului *Drum ascuns* de Hortensia Papadat-Bengescu, îi descoperă autoarei „sforțări“ de proustianism, cu atît mai „deplasate“ cu cît condițiile sociale lipsesc la noi cu desăvîrșire.

În 1935, la o sărbătorire a lui L. Rebreanu, se întrebă: „De ce am căuta să imităm pe Proust, cînd nici o cultură nu poate și nu vrea să-l imite?“ Iar Răscoala, ca roman de observație, îi dă prilej să se ocupe îndeaproape și de romanul de analiză și, prin comparație, să-l decreteze pe acesta din urmă „pre-matur“ pentru „problemele noastre de colectivitate“.

În 1936, într-o cronică despre G. M. Zamfirescu, dezvăluie paradoxul literaturii române care, grație criticii, are numai „scriitori mari“, comparabili cu numele ilustre ale străinătății, Dostoievski, Proust, Hamsun, ajungînd să strivească, prin alăturare, pe Rebreanu, unicul talent autentic recunoscut de Călinescu. În 1937, cînd scrie despre *Orașele înecate* de F. Aderca, amintindu-și de „mișcotul proustian“ înmuiat în ceai care îi „dă leșinuri“, nu-l poate accepta ca o viziune a viitorului romanului.

Structural, ca romancier, G. Călinescu, după cum îl relevă în primul rînd *Enigma Otăliei*, este un balzacian. Este însă interesant că în ultimele romane se semnalează o ieșire din metodele de observație ale realismului clasic de tip balzacian, în favoarea unei percepții mai complexe, părăsind reprezentarea caracterologică a personajelor, ceea ce denotă, pînă la un punct, o asimilare a experienței proustiene.

Pentru a urmări, cît de cît sistematic, discuțiile provocate în lumea noastră literară de opera și personalitatea romancierului francez, există două posibilități. Sau a face o investigație istorică, urmărind cronologic reacțiile critice personale ale diversilor noștri scriitori, sau a întocmi un catalog de idei directe ale părerilor emise asupra lui Proust la noi. Am preferat-o pe cea dintîi, în ciuda faptului că poate fi mai fastidioasă, părăindu-ni-se a fi în măsură să prezinte mai complex și mai nuanțat modul de receptare a romancierului francez. Pentru că părerile care au circulat între 1920—1940 cu privire la Proust, se reduc, în ultimă instanță, la cîteva, care se regăsesc, cu mici excepții, la toți acei care s-au pronunțat asupra lui, bineînțeles, cu o varietate de nuanțe care indică — și acesta ni s-a părut aspectul cel mai atrăgător —, coeficientul de interpretare subiectivă a fiecăruia.

Caracteristic pentru noi este faptul că Proust a fost tradus tîrziu de către Radu Cioculescu. Traducerea primelor două volume publicate în 1945 este prefăcută de Tudor Vianu. În 1968 „Biblioteca pentru toți” începe publicarea întregii opere în traducerea postumă a lui Radu Cioculescu, seria traducerilor inaugurîndu-se cu o largă prezentare a romanului proustian, semnată de Ov. S. Crohmălniceanu. În același an, Vladimir Streinu publică și el o altă versiune românească a primelor două volume din *A la Recherche du temps perdu*. Dar

cunoașterea critică în abstract, date fiind multiplele contribuții în materie, echivalează, oricât ar putea să pară de paradoxal, cu nu știu câte traduceri s-ar fi făcut din opera propriu-zisă.

Înregistrarea în timp, a impresiilor provocate de opera lui Marcel Proust este revelatoare. Există la noi un vizibil interes față de literatura universală, ceea ce nu implică însă preluarea ei superficială. După o atentă cercetare, n-am putea afirma că romanul proustian, oricât de valoros ar fi prin conținut și noutatea formei, a hotărât destinul artistic al scriitorilor noștri. Din ceea ce au publicat ei în decurs de douăzeci de ani, din modul lor de a se confrunța cu critica străină și de a-și spune deschis părerea, fără grabă și fără vreo uimire de prisos, reiese temeinicia și gravitatea cu care au înțeles să se apropie de această literatură. Receptarea operei lui nu a fost scutită de contradicții, opera însăși, prin complexitatea și prin dubla ei față subiectiv-obiectivă, fiind contradictorie. Din asociațiile estetice și din însuși procesul evolutiv al romanului nostru dintre cele două războaie mondiale reiese că Proust ocupă totuși un loc important, fiind un adevărat catalizator de reacții literare.

Scriitorii și criticii noștri au semnalat revoluția tehnică pe care o marchează Marcel Proust în evoluția romanului. Aici există două puncte de vedere antinomice. Unii, ca Mihail Ralea, Eugen Ionescu, Dan Botta, socotesc că noutatea viziunii sale psihologice s-ar înscrie într-o tradiție a moraliștilor francezi. Alții, ca Paul Zarifopol, F. Aderca, Mihail Sebastian, îl văd ca un autor absolut revoluționar, cu care începe o epocă în istoria romanului modern, epocă de disoluție și degenerare a genului în accepția sa clasică. Pentru G. Ibrăileanu „revoluția” lui Marcel Proust stă în felul cu totul nou în care se pune problema „creației și analizei”.

Mihail Ralea și Camil Petrescu au luat în considerație construcția psihologică proustiană, subliniind cât de armonioasă este traducerea literară a bergsonismului la el sau cât de îndrăznețe fi sînt intuițiile freudiene. S-a cercetat în ce măsură Proust este tributار înaintașilor, ajungîndu-se la cele mai neașteptate asociații, tot așa după cum s-a urmărit, mai ales după 1930, măsura în care lumea modernă este impregnată de spiritualitatea proustiană.

Mai mult decît alții, G. Ibrăileanu și Camil Petrescu au analizat stilul scriitorului francez, în schimb, mai toți participanții la dezbaterea operei lui au semnalat prezența artistului în roman, s-au ocupat de morală ori de problemele omului și scriitorului, preocupări constante, de altfel și în critica franceză. Noutatea viziunii proustiene s-a impus pe două planuri — acela al filozofiei desfășurate de autorul însuși în legătură cu timpul și memoria, iar pe de altă parte prin descoperirea aspectului realist al operei. Mai ales această trăsătură a fost pusă în evidență de către comentatorii români, care văd în opera lui Proust mai mult decît criticii francezi, cu excepția lui Jean François Revel, nu numai o introspecție redusă la problemele eului în timp, ci o vastă frescă socială în care cu alte mijloace decît acelea ale lui Saint-Simon ori Balzac, îi reconstituie tabloul societății franceze. Opera lui Marcel Proust a provocat la noi discuții dintre cele mai interesante și a atras, în comentarii contradictorii, spiritele critice cele mai diverse. S-a comentat influența scriitorului francez asupra romanului românesc. Dacă E. Lovinescu și Eugen Ionescu recunosc că scriitori de prestigiu, ca Hortensia Papadat-Bengescu, Anton Holban, Camil Petrescu trăiesc sub semnul lui Proust, G. Ibrăileanu, F. Aderca, G. Călinescu, Șerban Cioculescu neagă posibilitatea oricărei influențe.

Comentariile care s-au făcut pe marginea operei lui Proust constituie, în ultimă instanță, un pretext pentru mai toți protagoniștii de a susține puncte de vedere teoretice în problemele orientării romanului modern, care îi juxtapun unii altora într-un amplu și susținut dialog. G. Ibrăileanu îl combate pe E. Lovinescu, declarînd că nu vede nici o influență a lui Proust la noi. Paul Zarifopol dialoghează cu Mihail Ralea pe tema bergsonismului și cu G. Ibrăileanu referitor la punctele sale de vedere asupra creației și analizei. F. Aderca nu e de acord cu Ibrăileanu pentru că îl compară cu Proust, cu Turgheniev și cu Tolstoi, iar pe E. Lovinescu îl contrazice în paginile *Sburătorului*, cînd Lovinescu pune în același plan pe G. Brăescu și pe I. L. Caragiale, pe Hortensia Papadat-Bengescu și pe Marcel Proust. Mihail Sebastian, pornind de la volumul al patrulea al *Istoriei literaturii române* a lui Lovinescu, îl bănuiește pe acesta că s-ar îndoi de autenticitatea scrisului proustian și de rolul lui în destinul romanului. Pe tema descompunerii romanului, Mihail Sebastian și F. Aderca au o vie dispută în *Universul literar*. Eugen Ionescu nu e de acord cu Șerban Cioculescu fiindcă acesta se declară în *Adevărul* din 1933 ca „cel mai de seamă admirator al proustianismului lui Camil Petrescu“, dar și „cel mai de seamă detractor român al lui Proust“. G. Călinescu nu împărtășește punctul de vedere al lui Camil Petrescu — teoretician al romanului — pornind de la lecția lui Proust.

Sub acest raport, spectacolul intelectual oferit de variatele discuții ne apare deosebit de interesant pentru punerea în valoare a concepțiilor despre roman a fiecărui dintre scriitorii români în parte, chiar dacă, în ultimă instanță, ceea ce afirmă ei în legătură cu opera lui Proust nu se deosebește radical de ceea ce s-a scris în Franța la aceeași epocă. Din aplicațiile lor practice

tesă, scriitorii și criticii noștri rămân în concretul specificului românesc.

Cazul lui Proust este un reactiv pentru definirea unor poziții critice, pentru descifrarea modului personal al fiecăruia de a judeca în problema romanului modern.

CORNELIA ȘTEFĂNESCU

CAPTIVA

(Prima parte din SODOMA ȘI GOMORA. III)

Încă de dimineată, întors cu fața spre perete, și înainte să fi văzut, pe deasupra perdelelor mari ale ferestrei, de ce nuanță era geana zilei, știam cum era timpul. Mi-l vestiseră primele zgomote ale străzii, după cum ajungeau la mine înăbușite și abătute de umezeală sau vibrante ca niște săgeți în aria răsunătoare și goală a unei dimineți vaste, glacială și pură ; încă de la uruitul primului tramvai știam dacă timpul era rebegit de ploaie sau gata să se avînte spre azur. Și poate că aceste zgomote fuseseră depășite de însele de vreo emanație mai rapidă sau mai pătrunzătoare care, strecurîndu-se prin somnul meu, răspîndea în el o tristețe vestitoare de zăpadă, sau făcea ca vreun mic personaj să intoneze intermitent atît de multe cîntări spre slava soarelui, încît acestea sfîrșeau prin a-mi aduce, mie, care încă adormit începeam să surîd și ale cărui pleoape închise se

pregăteau să fie orbite de lumină, o trezire amețitoare în muzică. De altminteri, percepeam, mai ales din odaia mea, viața exterioară în această epocă. Știu că Bloch povestea că, atunci cînd venea să mă vadă, deslușea parcă zgomotul unei conversații; cum mama era la Combray și el nu găsea niciodată pe nimeni în odaia mea, conchise că vorbeam singur. Cînd află, mult mai tîrziu, că Albertine locuia atunci cu mine, înțelegînd că o ascunsesem de toată lumea, el declară că-și dădea în sfîrșit seama de motivul pentru care, la acea epocă a vieții mele, nu voiam să ies niciodată. Dar se înșela. Era, de altfel, foarte scuzabil, căci realitatea, chiar dacă e necesară, nu e cu desăvîrșire previzibilă. Cei ce află vreun amănunt exact din viața altuia trag din el numaidecît niște concluzii care nu sînt exacte și văd în faptul nou, de cîrînd descoperit, explicația unor lucruri care de-abia n-au nici o legătură cu el.

Cînd mă gîndesc acum că, la întoarcerea noastră de la Balbec, prietena mea venise să locuiască la Paris, sub același acoperiș cu mine, că renunțase la ideea de a face o croazieră, că odaia ei era la douăzeci de pași de a mea, la capătul coridorului, în cămăruța cu tapiserii a tatei și că în fiecare seară, foarte tîrziu, înainte de a se despărți de mine, îmi strecura limba ei în gură, ca o pîine zilnică sau ca un aliment hrănitor — și care, avînd caracterul aproape sacru al oricărei cărni căreia

suferințele pe care le-am îndurat din pricina ei au sfârșit prin a-i conferi un soi de gingășie morală, — ceea ce evoc numaidecît prin comparație, nu e noaptea pe care căpitanul de Borodino mi-a îngăduit să o petrec la cazarmă, printr-o favoare care nu vindeca în fond decît o indispoziție trecătoare, ci acea noapte în care tata o trimisese pe mama să doarmă în pătucul aflat lângă al meu. Dacă trebuie să te elibereze, încă o dată, în pofida oricărei prevederi, de o suferință care pare inevitabilă, viața face acest lucru în condiții atît de diferite, uneori atît de opuse, încît pare aproape un sacrilegiu să constăți identitatea grației acordate !

Cînd Albertine afla de la Françoise că nu dormeam, în întinericul odăii mele cu perdelele încă trase, nu se jena să facă puțin zgomot, îmbăindu-se în cabinetul ei de toaletă. Atunci, adesea, în loc să aștept vreo oră mai tîrzie, mă duceam în odaia mea de baie lipită de a ei și care era plăcută. Odi-nioară, un director de teatru cheltuia sute de mii de franci ca să însteleze cu smaragde autentice, tronul pe care o divă juca un rol de împărăteasă. Baletele rusești ne-au învățat că niște simple jocuri de lumină, îndreptate acolo unde trebuie, împrăstie giuvaeruri tot atît de somptuoase și mai variate. Acest decor, ceva mai imaterial, nu e to-

Îuși atît de grațios că acela prin care, la ora opt dimineăta, soarele  nlocuie te decorul pe care ne obi nuisem să-l vedem acolo când ne sculam tocmai la pr nz. Ferestrele celor două odăi de baie, ca să nu putem fi v zu i de afară, nu erau transparente, ci acoperite în întregime de o chiciură artificială  i demodată. Soarele  ng lbenea pe ne şteptate această sticlă fină, o aurea  i descoperind cu încetul, în mine, un tin r mai vechi pe care obișnuința îl ascunsese multă vreme, mă îmbăta cu amintiri, ca  i cum m-a  fi aflat în plină natură, în fa a frunzi ului aurit din care nu lipsea, bine n eles, nici prezența unei păsări. Căci o auzeam pe Albertine fluier nd mercur :

*Les douleurs sont des folles
Et qui les  coute est encor plus fou* ¹.

O iubeam prea mult ca să nu sur d voios de prostul ei gust muzical. Acest c ntec o  nc ntase de altminteri, cu o vară în urmă, pe doamna Bon-temps, care curînd auzi spun ndu-se că ar fi o inept e, astfel  nc t, în loc să o roage pe Albertine să-l c nte c nd avea lume, îl înlocui prin :

*Une chanson d'adieu sort des sources
troubl es* ²,

care ajunse, la rîndul său „ve hic acela i c ntec de Massenet, cu care feti a ne  mpoaie urechile“.

¹ *Durer le sînt ni te nebune,
 i mai nebun e cel ce le ascultă* (fr.).

² *Un c ntec de adio  iese din izvoarele tulburate* (fr.).

Un nor trecea, eclipsînd soarele, vedeam cum perdeaua de sticlă, pudică și foioasă, se stîngea și se transforma într-o zugrăveală cenușie.

Peretele care despărțea cele două odăi de toaletă (aceea a Albertinei era o odaie de baie pe care mama, avînd alta la celălalt capăt al apartamentului, n-o folosea niciodată ca să nu-mi facă zgomot), era atît de subțire că puteam sta de vorbă cînd ne spălam, fiecare în baia sa, urmînd o conversație pe care o întrerupea doar zgomotul apei, în acea intimitate îngăduită adesea la hotel de strîmtoarea locuinței și de apropierea odăilor, dar care e atît de rară la Paris.

Alteori, stăteam culcat, visînd atîta cît voiam, căci poruncisem ca nimeni să nu intre niciodată în odaia mea înainte ca eu să fi sunat, ceea ce, din pricina felului incomod în care fusese așezată para electrică deasupra patului meu, treaba asta cerea atîta timp, încît adesea, obosit tot căutînd să o sting și mulțumit că eram singur, stăteam cîteva clipe aproape adormit. Nu că aș fi fost cu desăvîrșire indiferent la șederea Albertinei la noi. Despărțirea de prietenele ei reușea să-mi cruce inima de suferinți noi. O menținea într-un repaus, într-o evasi-nemișcare ce o ajuta să se vindece. Dar, înșfîrșit, liniștea aceasta pe care mi-o prilejuia prietena mea însemna mai degrabă potolirea suferinței decît bucuria. Nu că nu mi-ar fi îngăduit să gust numeroase bucurii pe care durerea prea

vie mi le făcuse inaccesibile, dar departe de a datora aceste bucurii Albertinei, pe care dealtfel n-o mai găseam deloc frumoasă și cu care mă plictiseam, avînd senzația că n-o iubesc, le gustam dimpotrivă, atunci cînd Albertine nu era lângă mine. De aceea, dimineata, nu pîrunceam - s-o chema de îndată, mai ales cînd era timp frumos. Citeva clipe, știind că el mă va face mai fericit decît Albertine, rămîneam între patru ochi cu micul personaj lăuntric, cîntărețul care saluta soarele și despre care am mai vorbit. Dintre toți cei ce alcătuiesc individul din noi, nu cei mai aparenti ne sînt cei mai esențiali. În mine, cînd boala va fi sfîrșit să-i doboare unul după altul la pămînt, vor mai rămîne încă doi sau trei care vor avea viața mai rezistentă decît ceilalți, mai ales un anumit filozof care nu e fericit decît atunci cînd a descoperit o latură comună între două opere, între două senzații. Dar m-am întrebat uneori dacă ultimul dintre ei n-ar fi cumva omulețul asemănător cu cel pe care opticianul de la Combray îl așezase în vitrină ca să indice timpul și care, dîndu-și jos gluga îndată ce era soare, și-o pune la loc, dacă ploua. Cunosce egoismul acestui omuleț: pot suferi de un acces de sufocare pe care numai venirea ploii mi l-ar potoli, el nu se sinchisește de asemenea lucru și la primele picături așteptate cu atîta nerăbdare de mine, pierzîndu-și veselia, își pune gluga pe cap, prost dispus.

În schimb, cred că, în agonia mea, cînd toate celelalte „euri“ ale mele vor fi moarte, dacă va luci vreo rază de soare în timp ce-mi voi da ultima suflare, micul personaj barometric se va simți mult mai la largul său, și-și va scoate gluga, ca să cînte : „Ah ! în sfîrșit, e timp frumos“.

O sunam pe Françoise. Deschideam ziarul *Figaro*, în care căutam și constatăm că nu se afla articolul sau pretins ca atare, pe care-l trimiseseam acestui ziar și care articol nu era de fapt decît pagina de curînd regăsită și puțin pieptănată, scrisă altădată în trăsura doctorului Percepied, pe cînd contemplan clopotele din Martinville. Apoi, citeam scrisoarea mamei. Găsea că e ciudat, șocant, ca o fată să locuiască singură cu mine. În prima zi, în momentul plecării din Balbec, cînd mă văzuse atît de nenorocit și cînd se neliniștise să mă lase singur, poate că mama fusese fericită aflînd că Albertine pleca cu noi și văzînd că, alături de geamantanele noastre (lîngă care petrecusem noaptea la hotelul din Balbec, plîngînd), se încărcaseră, în tren, și valizele Albertinei, înguste și negre, care mi se păruseră că aveau forma unor sicrie și despre care nu știam dacă aveau să aducă acasă viață sau moarte. Dar nici nu mă întrebasem, căci eram cum nu se poate mai bucuros, să plec în dimineața strălucitoare, cu Albertine după spaima de a rămîne singur la Balbec. Dar dacă mama nu se împotrivise la început acestui proiect (vorbind drăguț cu prietena mea ca o mamă al cărei

fiu a fost grav rănit și care e recunoscătoare tinerii amante ce-l îngrijește cu devotament), îi devenise ostilă de când proiectul se realizase de-a binelea și de când șederea fetei la noi se prelungea mai cu seamă în lipsa părinților mei. Nu pot totuși spune că mama îmi arătase vreodată această ostilitate. Ca și altădată, când încetase să-mi reproșeze nervozitatea, lenea mea, acum își făcea un scrupul — pe care poate nu l-am ghicit pe de-a-ntregul la moment, sau nu vrusesem să-l ghicesc — de a risca, — avînd unele rezerve în privința fetei cu care-i spusese că mă voi logodi, — să-mi întunece viața, să mă facă mai tîrziu mai puțin devotat soției mele, să stîrnească poate, pentru cînd ea însăși nu va mai fi în viață, remușcările că am supărat-o însurîndu-mă cu Albertine. Mama prefera să pară că aprobă o alegere asupra căreia avea sentimentul că nu mă va putea face să revin. Dar toți cei ce au văzut-o în epoca aceea mi-au împărtășit că la durerea de a-și fi pierdut mama, se adăuga un aer de permanentă preocupare. Această încordare a minții, această discuție launtrică, îi înfierbîntau tîmplele și ea deschidea mereu ferestrele ca să se răcorească. Dar n-ajungea să ia vreo hotărîre, de frică să nu „mă influențeze“ într-un sens rău și să nu strice ce credea ea că e fericirea mea. Nici nu se putea hotărî să mă împiedice să o țin, în chip provizoriu, pe Albertine acasă. Nu voia să se arate mai severă decît doamna

Bontemps pe care lucrul acesta o privea înainte de toate și care nu găsea că e necuviincios, ceea ce o surprindea mult pe mama. În orice caz, regreta că fusese nevoită să ne lase pe amîndoi singuri, plecînd tocmai atunci la Combray unde poate că avea să rămînă (și de fapt rămase) multe luni, în răstimpul cărora mătușa mea avu mereu nevoie de ea, zi și noapte. Totul îi fu ușurat acolo grație bunătății, devotamentului lui Legrandin care, nedîndu-se înapoi de la nici o osteneală, își amîină din săptămînă în săptămînă întoarcerea la Paris, fără să o cunoască bine pe mătușa mea, numai pentru că fusese prietenă cu mama lui, apoi pentru că simțea că bolnava, condamnată, îi îndrăgise îngrijirile și nu se putea lipsi de el. Snobismul e o boală grea a sufletului, dar localizată și care nu-l strică pe de-a-ntregul. Eu, totuși, spre deosebire de mama, eram foarte fericit de plecarea ei la Combray, altfel m-aș fi temut (neputînd să-i spun Albertinei să o ascundă) că ar fi descoperit prietenia ei cu domnișoara Vinteuil. Ar fi fost, în ochii mamei, o piedică definitivă nu numai a căsătoriei mele, despre care de altminteri mă rugase să nu vorbesc încă precis cu prietena mea și al cărei gînd mi-era din ce în ce mai nesuferit, dar chiar și a faptului că aceasta petrecea cîtva timp la noi acasă. Cu rezerva unui motiv atît de grav și pe care nu-l cunoștea, prin îndoitul efect al imitației înălțătoare și liberatoare a bunicii,

admiratoare a lui George Sand, și datorită căreia virtutea consta în noblețea inimii, iar pe de altă parte, din pricina propriei mele influențe coruptoare, mama era acum indulgentă cu femeile față de a căror purtare s-ar fi arătat severă altădată sau chiar astăzi dacă ar fi fost prietenele ei burgheze de la Paris sau de la Combray, dar al căror suflet nobil li-l lăudam și căroră le iertam multe pentru că țineau la mine.

Oricum, chiar în afară de problema cuviinței, cred că Albertine i-ar fi fost nesuferită mamei, care păstrase de la Combray, de la mătușa mea Léonie, de la toate rudele ei, spiritul de rînduială de care prietena mea n-avea nici cea mai mică noțiune. N-ar fi închis o ușă și, în schimb, nu s-ar fi sfiit deloc, mai mult decît un cîine sau o pisică, să intre atunci cînd o ușă era deschisă. Farmecul ei cam incomod era deci acela de a fi acasă nu atît fată, cît mai mult un animal domestic ce intră într-o odaie, iese din ea, se află pretutindeni unde nu te aștepti, Albertine venea — ceea ce constituia pentru mine o liniște adevărată — să se trîntească pe patul meu, lîngă mine, unde-și făcea un loc din care nu se mai urnea, fără să mă deranjeze, cum s-ar fi întîmplat cu o ființă umană. Cu toate acestea, sfîrși prin a se supune orelor mele de somn, prin a încerca, nu numai să nu intre în odaia mea, dar să nu facă zgomot înainte ca eu să fi sunat. Françoise îi impusese aceste reguli.

Ea era din acci servitori de la Combray care cunoșteau valoarea stăpînului lor și care știau că lucrul cel mai neînsemnat ce-l puteau face era să-i dea pe de-a întregul ceea ce credeau că i se cuvine. Cînd un musafir străin dădea Françoisei un bacșiș care urma să fie împărțit cu bucătăreasa, donatorul nici n-avea timpul să strecoare moneta, că Françoise, cu o repeziciune, o discreție și o energie egale, îi și șoptea lecția bucătăresei, care nu venea să mulțumească cu jumătate de gură, ci deschis, cu voce tare, așa cum o învățase Françoise că trebuie să facă. Preotul din Combray nu era un geniu, dar și el știa ce anume se cuvine. Sub îndrumarea lui, fiica unor veri protestanți ai doamnei Sazerat se convertise la catolicism și familia fusese desăvîrșită cu el. Fusese vorba de o căsătorie cu un nobil din Méséglise. Părinții tînărului, ca să se informeze, scriseseră o scrisoare destul de disprețuitoare și în care originea protestantă era înfruntată. Preotul răspunse pe un asemenea ton, încît nobilul din Méséglise, încovoiat și prosternat, scrisese o a doua scrisoare, cu totul diferită, în care solicita, ca cea mai de preț favoare, să se căsătorească cu tînăra fată.

Françoise n-avu nici un merit făcînd-o pe Albertine să-mi respecte somnul. Era pătrunsă de tradiție. După tăcerea pe care o păstra, sau răspunsul hotărît pe care-l dădea unei propuneri pe care pesemne că Albertine o formulase cu nevi-

novăție, de a intra la mine sau de a-mi cere ceva, aceasta înțelesese uimită că se afla într-o lume ciudată, cu obiceiuri necunoscute, rinduită de legi de viață pe care nu te puteai gândi să le înfrîngi. Avusese încă de la Balbec cea dintîi presimțire a acestui lucru, dar, la Paris, nici nu încercă să reziste și aștepta, răbdătoare, în fiecare dimineață soneria mea, ca să îndrăznească să facă zgomot.

Educația pe care i-o dădu Françoise fu folositoare, de altfel, chiar bătrînei noastre servitoare, potolind puțin cite puțin văicărelile care nu mai conteneau de la întoarcerea ei de la Balbec. Căci, în momentul cînd se urcase în tren, băgase de seamă că uitase să-și ia rămas bun de la „guvernanta” hotelului, persoană mustăcioasă care supraveghea etajele și care abia o cunoștea pe Françoise, dar fusese relativ politicoasă cu ea. Françoise voia cu orice preț să se întoarcă, să coboare din tren, să se ducă la hotel, să-și ia rămas bun de la guvernantă și să plece abia a doua zi. Înțelepciunea și mai ales proarea mea subită de Balbec m-au împiedicat să-i acord această favoare, dar Françoise contractase, din pricina ei, o proastă dispoziție bolnăvicioasă și înfrigurată, pe care schimbarea de aer nu fusese suficientă s-o facă să dispară, și care se prelungea la Paris. Căci, potrivit codului Françoisei, așa cum e ilustrat în basoreliefurile de la Saint-André-des-Champs, nu e oprit să dorești moartea unui duș-

man și chiar să-l ucizi, dar e îngrozitor să nu faci ce se cuvine, să nu răspunzi la o amabilitate, să nu-ți iei înaintea de a pleca undeva, ca o adevărată mitocancă, rămas-bun de la o guvernantă de etaj. În tot timpul călătoriei, amintirea în fiecare clipă reînnoită că nu-și luase rămas bun de la femeia aceea, aprinsese în obrajii Françoisei un roșu care te putea înspăimînta. Și dacă refuză să bea și să mănînce pînă la Paris a fost poate pentru că această amintire îi punea o „grecutate“ reală „pe stomac“ (fiecare clasă socială are patologia ei), mai mult chiar decît ca să ne pedepsească.

Printre cauzele care o făceau pe mama să-mi trimeată în fiecare zi o scrisoare, și o scrisoare din care nu lipsea niciodată un citat din doamna de Sévigné, era și amintirea bunicii. Mama scria: „Doamna Sazerat ne-a oferit unul din acele mici dejunuri al căror secret le deține și care, cum ar fi spus biata ta bunică, citînd-o pe doamna de Sévigné, ne scot din singurătate, fără să ne ofere tovărășie.“ În primele mele răspunsuri, am făcut prostia să-i scriu mamei: „Bunica te-ar recunoaște îndată după aceste citate“. Ceea ce-mi atrase, peste trei zile, aceste rînduri: „Sărmanul meu copil, dacă aveai de gînd să vorbești de *mama mea*, o invoci nelalocul ei pe doamna de Sévigné. Ți-ar fi răspuns așa cum i-a răspuns doamnei de Grignan: «Dînsa nu era nimic cu dumneavoastră? Vă credeam rude».“

Între timp, auzeam pașii prietenei mele care ieșea sau intra în odaia ei. Sunam, căci era ora în care avea să vină Andrée cu șoferul, prietenul lui Morel, furnizat de Verdurini, să o ia pe Albertine. Vorbisem cu ea de posibilitatea îndepărtată de a ne căsători; dar nu-i spuseseșăm nimic precis; chiar ea, din discreție, când îi spuseseșăm „nu știu, dar poate ar fi posibil“, dădu din cap ca un surâs melancolic, răspunzînd: „ba nu, nu va fi cu putință“, ceea ce însemna: „sînt prea săracă“. Și atunci, în timp ce spuneam: „nimic nu e mai puțin sigur“ cînd era vorba de unele proiecte de viitor, făceam totul ca să o distrez, să-i fac viață plăcută, încercînd poate, inconștient, să o fac astfel să dorească să se mărite cu mine. Rîdea chiar de tot luxul acesta.

— Ce mai cap ar face mama Andréei dacă ar vedea că am ajuns o femeie bogată ca ea, adică ceea ce numește ea o doamnă care are „cai, trăsuri, tablouri“. Cum? Nu ți-am povestit niciodată asemenea lucruri? Oh! e un tip de femeie... Ceea ce mă miră e că ridică tablourile la demnitatea cailor și a trăsurilor.

Se va vedea mai departe că, în ciuda obiceiurilor stupide pe care le păstrase, Albertine se dezvoltase uimitor, ceea ce mi-era cu totul indiferent, căci superioritățile de spirit ale unei femei m-au interesat întotdeauna foarte puțin. Poate că numai spiritul ciudat al Célestei mi-ar fi plăcut.

cut. Surîdeam fără să vreau cîteva clipe, cînd, de pildă, profitînd de faptul că Albertine nu era acolo, Céleste mă întîmpina cu următoarele cuvinte: „Divinitate cerească depusă pe un pat !” Spuneam : „Dar, Céleste, de ce «divinitate cerească» ? — Oh ! dacă credeți că aveți ceva din cei ce călătoresc pe pămîntul nostru josnic, vă înșelați ! — Dar de ce «depusă» pe un pat ? Vezi bine că sînt culcat. — Nu sînteți niciodată culcat. Cine a mai văzut om culcat astfel ? Ați venit să vă depuneți acolo. Pijamaa dumneavoastră acum pe de-a-ntregul albă, cu mișcările gîtului dumneavoastră, vă dau un aer de porumbel.”

Chiar cînd era vorba de lucruri de rînd, Albertine se exprima cu totul altfel decît fetița de acum cîțiva ani de la Balbec. Mergea atît de departe, încît spunea despre o întîmplare politică pe care o blama : „Gădesc că e formidabil”, și nu știu dacă n-a învățat pe atunci să spună, ca să arate că găsea că o carte e prost scrisă : „E interesant, ce mai, parcă e scrisă *de un porc*”.

Interdicția de a intra în odaia mea înainte de a fi sunat o amuza mult. Cum adoptase obiceiul nostru familial al citatelor și le folosea pentru ea pe cele din piesele pe care le jucase la călugărițe și care-i spusese că-mi plăceau, mă asemuia totdeauna cu Assuérus ¹ :

¹ Numele biblic al unui rege al perșilor (Xerxes, Darius I sau Artaxerxes) — personaj din drama *Esther*, de Racine (n. ed).

*Et la mort est le prix de tout audacieux
Qui sans être appelé se présente à ses yeux.*

*Rien ne met à l'abri de cet ordre fatal,
Ni le rang, ni le sexe, et le crime est égal.*

Moi-même...

*Je suis à cette loi comme une autre soumis
E sans le prévenir il faut pour lui parler
Qu'il me cherche ou du moins qu'il me*

fasse appeler¹.

Se schimbase și fizicește. Ochii ei prelungi și albaștri — și mai alungiți — nu mai păstraseră aceeași formă; aveau desigur aceeași culoare, dar parcă trecuseră în stare lichidă. Astfel, încît atunci cînd îi închidea, parcă lăsa marea să se vadă prin niște perdele. Fără îndoială că-mi aminteam de această parte a ei, mai ales noaptea cînd ne despărțeam. Dimineața, dimpotrivă, părul ei creșmi pricinuia multă vreme surprindere, ca un lucru nou pe care nu-l văzusem niciodată. Și to-

¹ Și moartea este răsplată oricărui îndrăzneț
Care fără să fie chemată i se arată în fața ochilor.
Nimic nu pune la adăpost de această poruncă fatală.
Nici rangul nici sexul; și vina este aceeași.

Eu însumi...

*Sînt supusă, ca și oricare alta acestei legi
Și fără să-l anunț trebuie să-i vorbesc*

*Să mă caute sau cel puțin să poruncească să mă
cheme. (Fr) (N ed.)*

tuși, ce poate fi mai frumos, deasupra privirii surizătoare a unei fete, decît această-cunună cîrlionțată de viorele negre ? Surîsul îndeamnă mai mult la prietenie ; dar cîrlionții mici și lucioși de păr, în floare, mai înrudiți cu carnea a cărei transpunere în mici talăzuri par, stîrnesc mai mult dorința.

Abia intrată la mine în odaie, sărea pe pat și uneori îmi definea genul de inteligență, jura într-un avînt sincer că ar prefera să moară decît să mă părăsească : și asta în zilele cînd mă răsesem înainte de a o fi chemat. Era dintre acele femei care nu știu să deosebească sensul a ceea ce simt. Plăcerea pe care le-o pricinuește o față proaspătă, o tălmăcesc prin calitățile morale ale celui ce li se pare că ar înfățișa, pentru viitorul lor, o posibilitate de fericire, capabilă de altminteri să descrească și să ajungă mai puțin necesară, pe măsură ce lași să-ți crească barba.

O întrebam unde avea de gînd să se ducă.

— Cred că Andrée vrea să mă ducă la Buttes-Chaumont, loc pe care nu-l cunosc.

Firește, mi-era cu neputință să ghicesc, între atîtea alte cuvinte, dacă se ascundea sub acestea vreo minciună. De altfel, aveam încredere în Andrée că-mi va spune în ce locuri se duce cu Albertine. La Balbec, cînd mă simțeam prea obosit de Albertine, avusesem de gînd să-i spun Andreei în chip mincinos : „Micuța mea Andrée, dacă te-aș

fi reîntîlnit mai devreme ! Te-aş fi iubit pe dumneata ! Dar acum, inima mea e prinsă aiurea. Oricum, putem să ne vedem des, căci dragostea pe care o port alteia îmi pricinuieste mari mîhniri şi dumneata mă vei ajuta să mă consolez“. Dar aceleaşi cuvinte mincinoase ajunseseră adevăr la un interval de trei săptămîni. Poate că Andrée crezuse la Paris că era într-adevăr o minciună şi că o iubeam, aşa cum ar fi crezut fără îndoială la Balbec. Căci adevărul se schimbă atît de mult pentru noi, încît ceilalţi numai cu greu se dumiresc asupra lui. Şi cum ştiam că-mi va povesti tot ce-au făcut, Albertine şi ea, o rugasem, şi Andrée primise, să vină să o ia aproape în fiecare zi. Astfel aş putea rămîne fără grijă acasă. Acest prestigiu al Andreei de a fi una din fetele din mica bandă îmi dădea încrederea că va obţine tot ce aş vrea de la Albertine. I-aş fi putut spune acum, într-adevăr, că ar fi în stare să mă liniştească.

Pe de altă parte, alegerea Andreei (care se întîmpla să fie la Paris, renunţînd la proiectul ei de a se întoarce la Balbec) drept călăuză a prietenei mele, se datorase faptului că Albertine îmi povestise afecţiunea pe care prietena ei o avusese, pentru mine, la Balbec, într-un moment, dimpotrivă, în care mă temeam să n-o plictisesc, şi dacă aş fi cunoscut această afecţiune atunci, poate aş fi iubit-o pe Andrée.

— Cum, nu ştiai ? îmi spuse Albertine, totuşi glumeam între noi despre asta. De altminteri, n-ai

băgat de seamă că începuse să adopte felul dumitale de a vorbi, de a raționa ? Era izbitor, mai ales cînd se despărțea de dumneata. N-avea nevoie să ne spună că se întîlnise cu dumneata. Cînd sosea, se vedea din primul moment că tocmai vă despărțiserăți. Ne priveam între noi și rîdeam. Era ca un cărbunar care ar fi vrut să ne facă să credem că nu e cărbunar, cînd e negru din cap pînă în picioare. Un morar nu trebuie să spună că e morar, se vede doar că e plin de făină ; poartă încă urma sacilor pe care i-a dus în spinare. Cu Andrée, se întîmpla același lucru, își întorcea sprîncenele ca dumneata, și apoi gîtul ei lung, în sfîrșit, nu știu cum să-ți explic... Cînd iau o carte care a fost în odaia dumitale, pot să o citesc afară, se știe oricum că vine de la dumneata, pentru că păstrează urma fumigațiilor dumitale nesuferite. E un lucru de nimic, dar în fond unul destul de drăguț. Ori de cîte ori cineva vorbea amabil de dumneata, avînd aerul că face mare caz, Andrée era încîntată.

Oricum, ca să evit ceva pus la cale fără știrea mea, am sfătuit-o să nu se ducă în ziua aceea la Buttes-Chaumont, ci mai de grabă la Saint-Cloud sau în altă parte.

Firește că nu o iubeam cîtuși de puțin pe Albertine și știam acest lucru. Poate că dragostea nu e decît propagarea acelor vîrtejuri care, în urma unei emoții, pot tulbura sufletul. Unele îmi tulburaseră de-a binelea sufletul, cînd Albertine

îmi vorbise, la Balbec, de domnișoara Vinteuil, dar acum încetaseră. N-o mai iubeam pe Albertine, căci nu-mi mai rămăsese nimic din suferința, vindecată acum, pe care o încercasem în tren, la Balbec, aflînd care fusese adolescența Albertinei, poate cu vizite la Montjouvain. Toate astea, mă gîndisem prea mult la ele, erau vindecate. Dar, din cînd în cînd, unele feluri de a vorbi ale Albertinei mă făceau să presupun — nu știu de ce — că trêbuie să fi primit în viața ei, încă destul de scurtă, multe complimente, declarații și să le fi primit cu plăcere, ca să nu spun cu senzualitate. Astfel, spunea cînd era vorba de orice : „Adevărat ? Chiar adevărat ?“ Firește, dacă ar fi spus ca Odette : „Minciuna asta gogonată e adevărată ?“ nu m-aș fi îngrijorat, căci ridicolul formulei s-ar fi tălmăcit printr-o stupidă banalitate de spirit de femeie. Dar aerul ei întrebător : „Adevărat ?“ dădea, pe de o parte, ciudata impresie a unei făpturi care nu-și poate da seama, prin ea însăși, de unele lucruri, și apelează la mărturia ta, ca și cum n-ar poseda aceleași facultăți ca și tine (i se spunea : „Am plecat de o oră“, sau „Plouă“. ea întreba : „Adevărat?“). Din nenorocire, pe de altă parte, această lipsă de facilități de a-și da seama de la sine de fenomenele exterioare nu era probabil adevărata origine a lui : „Adevărat ? Foarte adevărat ?“ Aceste cuvinte păreau mai degrabă să fi fost, încă din nubilitatea ei

precoce, răspunsuri la' „Știți că n-am întâlnit niciodată o fată atît de frumoasă ca dumneavoastră, știți că vă iubesc foarte mult, sînt într-o stare de excitare teribilă“. Afirmații la care răspundea, cu o modestie cochet consimțitoare, prin acești „Adevărat ? Chiar adevărat ?“, care față de mine nu-i mai slujeau Albertinei decît ca să răspundă printr-o întrebare la o afirmație ca : „Ai moțait mai bine de o oră.“ — „Adevărat ?“

Fără să mă simt cîtuși de puțin îndrăgostit de Albertine, fără să număr printre plăceri momentele pe care le petreceam împreună, mă preocupa felul în care-și folosea timpul ; firește, fugisem de Balbec ca să fiu sigur că nu va putea întâlni pe cutare sau cutare persoană, cu care mă temeam atît de mult să nu facă vreun rău, rîzînd, poate rîzînd de mine, încît încercasem cu dibăcie să curm deodată, prin plecarea mea, toate legăturile ei dăunătoare. Și Albertine avea o asemenea putere de pasivitate, o atît de mare facultate de a uita, de a se supune, încît aceste legături fuseseră într-adevăr sfărîmate și fobia care mă urmărea, vindecată. Dar ea poate îmbrăca atîtea forme, ca și boala nesigură care e obiectul ei. Atît timp cît gelozia mea nu se mai reîncarnase în ființe noi, avusesem, după suferințele mele din trecut, un interval de liniște. Dar cel mai neînsemnat pretext servește unei boli cronice ca să renască, după cum de altfel viciului făpturii care e cauza.

acestei gelozii, cea mai mică ocazie îi poate sluji să se exercite din nou (după o pauză de castitate) cu ființe diferite. O putusem despărți pe Albertine de complicele ei și să-mi exorcizez astfel halucinațiile ; dacă puteai să o faci să uite anumite persoane, să-i scurtezi atașamentele, înclinarea ei spre voluptate era cronică și nu aștepta- poate decît o ocazie ca să-și dea drumul. Și Parisul oferă tot atîtea ca și Balbecul. În orice oraș ar fi fost, nu era nevoie să caute, căci răul nu sălășluia numai în Albertine, ci și în altele pentru care orice prilej de voluptate e bun. O privire a uneia, numaidecît înțeleasă de cealaltă, le apropie pe cele două lacome. Unei femei îndeminate îi e ușor să aibă aerul că nu vede, ca să se îndrepte peste cinci minute, spre aceea care a înțeles și a așteptat-o într-o stradă lăturalnică, și în două cuvinte să-și dea întîlnire. Cine va ști vreodată ? Și-i era atît de ușor Albertinei să-mi spună, pentru ca totul să continue, că dorea să revadă cutare împrejurime a Parisului care-i plăcuse. Și era de-ajuns să se fi întors prea tîrziu, ca plimbarea ei să fi durat un timp inexplicabil, deși poate foarte lesne de explicat (fără să facă să intervină vreun motiv senzual), pentru ca boala mea să renască, legată de data aceasta de niște reprezentări care nu erau de la Balbec și pe care mă voi strădui, ca și pe precedentele, să le distrug, ca și cum înlăturarea unei cauze trecătoare ar putea-o atrage

după sine pe aceea a unei boli congenitale. Nu-mi dădeam seama că — în aceste nimiciri în care mi-erău complice, în Albertine, însușirea ei de a se schimba, puterea ei de a uita, aproape de a urî obiectul recent al dragostei sale — pricinuiam uneori o durere adîncă cutăreia sau cutăreia din acele ființe necunoscute cu care ea încercase, succesiv, voluptate și, că această durere o pricinuiam de fapt în zadar, căci acele ființe vor fi părăsite, înlocuite și paralel cu drumul jalonat de atîtea părăsiri pe care le săvîrșea cu ușurință, ar urma pentru mine un altul, și mai nemilos, abia întreprins de unele răgazuri foarte scurte ; astfel că suferința mea nu putea, dacă m-aș fi gîndit bine, să sfîrșească decît cu Albertine sau cu mine. Chiar în primele timpuri, după sosirea noastră la Paris, nemulțumit de informațiile pe care mi le dăduseră Andrée și șoferul cu privire la plimbările pe care le făceau cu prietena mea, simțisem că împrejurimile Parisului erau tot atît de cumplite ca și acelea ale Balbecului și plecasem cîteva zile în călătorie cu Albertine. Dar pretutîndeni, nesiguranta a ceea ce făcea era aceeași, posibilitățile de a face rău la fel de numeroase, supravegherea și mai greoaie, așa că mă întorsesem cu ea la Paris. În realitate, plecînd din Balbec, crezusem că părăsisem Gomora, că o zmulsesem pe Albertine din ea ; dar din păcate, Gomora era răspîndită în cele patru colțuri ale lumii. Și, parte din gelozie, parte

din neștiința acestor plăceri (caz care e foarte rar) rînduisem, fără să-mi dau seama, acest joc de-a v-ați ascunselea, în care Albertine putea să-mi scape oricînd. O întrebam brusc : „Ah ! fiindcă veni vorba, Albertine, visez sau mi-ai spus că o cunoști pe Gilberte Swann ? — Da, adică mi s-a adresat la curs, pentru că avea caietele de istoria Franței ; a fost chiar foarte drăguță, mi le-a împrumutat și i le-am înapoiat tot la curs, n-am văzut-o decît acolo. — E cumva din soiul femeilor care nu-mi plac ? — Oh ! nicidecum, e tocmai contrarul“.

Dar mai degrabă decît să mă dedau acestui soi de discuții investigatoare, consacram adesea, ca să-mi închipui plimbarea Albertinei, forțele pe care nu le întrebuițam ca să o fac, și-i vorbeam prietenei mele cu acea înflăcărare pe care o păstrează neatinsă proiectele neexecutate. Exprimam asemenea dorință de a mă duce să revăd cutare vitraliu al Sfintei-Capele, asemenea regret de a nu putea face asta numai cu ea, încît îmi spuneam duios :

— Dar, dragule, de vreme ce se pare că-ți face atîta plăcere, n-ai decît să faci o mică efortare și să vii cu noi. Vom aștepta oricît vei vrea, pînă ce vei fi gata. De altfel, dacă te amuză mai mult să fii singur cu mine, n-am decît s-o expediez pe Andrée acasă, va veni altă dată.

Dar chiar aceste solicitări de a ieși sporeau liniștea care-mi îngăduia să cedez plăcerii mele de a rămîne acasă.

Nu mă gîndeam că apatia de a mă descărca astfel, pe Andrée sau pe șofer, de grija de a-mi potoli agitația, lăsîndu-i să o supravegheze pe Albertine, anchiloza în mine, făcîndu-le inerte, toate acele porniri imaginative ale inteligenței, toate acele inspirații ale voinței care ajută să ghicească, să împiedice, ceea ce va face cineva. Era cu atît mai periculos cu cît, prin fire, lumea posibilului mi s-a părut întotdeauna mai deschisă decît aceea a contingenței reale. Asta te ajută să cunoști sufletul, dar te lași înșelat de indivizi. Gelozia mea lua naștere prin imagini, pentru o suferință, nu după o probabilitate. Dar, poate există în viața oamenilor și în aceea a popoarelor (și trebuia să existe și în viața mea), un moment cînd ai nevoie să ai în tine un prefect de poliție, un diplomat cu vederi limpezi, un șef de siguranță, care, în loc să viseze la posibilitățile pe care le ascunde întinderea pînă în cele patru puncte cardinale, să judece limpede, să-și spună : „Dacă Germania declară aceasta, înseamnă că vrea să facă cutare alt lucru, nu cutare altul nelămurit, ci tocmai ăsta sau acela care poate chiar a și început. — Dacă cutare persoană a fugit, ea nu s-a îndreptat spre țintele *a*, *b*, *d*, ci spre ținta *c* și acesta este locul unde trebuie să facem investigațiile

noastre“ etc. ... Din păcate, facultatea aceasta care nu era prea dezvoltată la mine, o lăsam să amorțească, să-și piardă puterile, să dispară, obișnuindu-mă să fiu liniștit, din moment ce alții supravegheau în locul meu.

Mi-ar fi fost neplăcut să-i mărturisesc Albertinei motivul dorinței mele de a nu ieși. Îi spuneam că medicul îmi ordonă să stau culcat. Nu era adevărat. Și chiar dacă ar fi fost, prescripțiile lui nu m-ar fi împiedicat să-mi însoțesc prietena. I-am cerut îngăduința să nu ies cu ea și cu Andrée. Nu voi indica decât unul din motive, care era unul de înțelepciune. Îndată ce ieșeam cu Albertine, dacă rămânea o clipă fără mine, eram neliniștit ; îmi închipuiam că poate vorbise cu cineva sau numai se uitase la cineva. Dacă nu era în toanele ei cele mai bune, credeam că o făceam să întârzie sau să amâne vreun proiect. Realitatea e totdeauna numai o momeală aruncată unui necunoscut pe a cărui cale nu ne putem duce prea departe. E mai bine să nu știm, să ne frământăm capul cât mai puțin, să nu furnizăm geloziei cel mai mărunț amănunt concret. Din nenorocire, din lipsă de viață exterioară, există incidente provocate și de viața lăuntrică ; în lipsa plimbărilor Albertinei, întâmplările întâlnite în reflecțiile pe care le făceam singur îmi furnizau uneori frânturi, din acelea mici, ale realității, care atrag spre ele, ca un magnet, puțin din necunoscutul care,

atunci, devine dureros. În zadar ai trăi sub echivalentul unui clopot pneumatic, asociațiile de idei, amintirile continuă să joace. Dar aceste ciocniri lăuntrice nu se produceau numai decît ; cum pleca Albertine la plimbare, mă și simțeam însuflețit, fie doar cîteva clipe, de virtuțile înălțătoare ale singurătății. Luam partea mea de plăceri din ziua care începea ; dorința arbitrară — veleitatea capricioasă și numai a mea — de a le gusta n-ar fi fost de ajuns să mi le pună la îndemînă, dacă timpul deosebit care era afară nu mi-ar fi trezit, nu numai imaginile trecute, dar mi-ar fi afirmat și realitatea actuală, imediat accesibilă tuturor celor pe care o împrejurare contingentă și prin urmare neglijabilă nu i-ar sili să rămînă acasă. În unele zile frumoase, era atît de frig, eram într-o comunicare atît de largă cu strada, încît mi se părea că cineva ar fi despărțit zidurile casei, și, ori de cîte ori trecea un tramvai, clopoțelul său răsuna ca un cuțit de argint care ar fi lovit o casă de sticlă. Dar auzeam mai ales în mine, entuziasmat, un sunet nou, produs de vioara lăuntrică. Corzile ei sînt întinse sau destinse numai datorită unor simple diferențe de temperatură, ale luminii exterioare. În noi, instrumentul pe care uniformitatea obișnuinții l-a redus la tăcere, cîntecul naște din aceste abateri, din aceste variații, izvor al oricărei muzici : timpul dintr-anumită zi ne face să trecem îndată

de la o notă la alta. Regăsim aria uitată, a cărei necesitate matematică am fi putut-o ghici și pe care o cîntăm în primele clipe fără să o recunoaștem. Numai aceste modificări lăuntrice, deși veneau din afară, reînnoiau pentru mine lumea exterioară. Unele uși de comunicație, de mult timp condamnate, se redeschideau în mintea mea. Viața anumitor orașe, veselia anumitor plimbări, își reluau locul în mine. Tremurînd tot în jurul corzii vibrante, mi-aș fi sacrificat viața de altădată și pe cea care va veni, le-aș fi șters cu guma obișnuinței în schimbul stării acesteia atît de deosebită.

Dacă nu mă duceam să o însoțesc pe Albertine în drumul ei lung, mintea mea rătăcea și mai mult și, pentru că refuzasem să gust dimineața aceea cu simțurile mele, mă bucuram în imaginația mea de toate diminețile asemănătoare, trecute sau posibile, mai exact de un anumit tip de dimineți, toate de același soi, care toate nu erau decît apariția intermitentă a acesteia și pe care o recunoșteam repede ; căci aerul proaspăt întorcea de la sine paginile trebuitoare, și găseam totul indicat în fața mea, ca să pot urmări din pat evanghelia zilei. Această dimineață ideală îmi copleșea mintea cu realități permanente, identice cu toate diminețile asemănătoare, și îmi împărtășea o bucurie pe care starea mea de debilitate nu o diminua ; stare bună care rezultă pentru noi cu mult mai puțin din sănătatea noastră decît din prisosul neîntrebuințat al puterilor

noastre, o putem atinge tot atît de bine ca şi cînd le-am spori pe acestea, restrîngîndu-ne activitatea. Aceea din care ţîşneau şi pe care o menţineam virtual în pat, mă făcea să săr în sus, să tresalt în mine, ca o maşină care, împiedicată să-şi schimbe locul, se învîrte în gol.

Françoise venea să facă focul şi ca să-l facă să se aprindă arunca în sobă cîteva crăci al căror miros, uitat în tot timpul verii, descria în jurul căminului un cerc feeric în care, observîndu-mă pe mine însumi citind, cînd la Combray, cînd la Doncières, eram tot atît de vesel, stînd în odaia mea la Paris, ca şi cînd aş fi fost pe punctul de a pleca la plimbare în direcţia Méséglise sau de a-i regăsi pe Saint-Loup şi pe prietenii săi făcîndu-şi serviciul în companie. Se întîmplă adesea că plăcerea încercată de toţi oamenii de a revedea amintirile pe care memoria lor le-a colecţionat, să fie mai vie, de pildă, la aceia pe care tirania unei boli fizice şi nădejdea zilnică a vindecării ei, pe de o parte, îi împiedică să se ducă să caute în natură tablourile care seamănă cu aceste amintiri iar, pe de altă parte, îi lasă să se creadă că vor putea face asta curînd, ca să rămînă faţă de aceste privelişti într-o stare de dorinţă, de poftă şi să nu se uite la ele numai ca la nişte amintiri, ca la nişte tablouri. Dar, dacă n-ar fi însemnat vreodată decît asta pentru mine şi dacă aş fi putut, aducîndu-mi aminte de ele, să le revăd

doar, ele refăceau pe neașteptate din mine, din mine pe de-a întregul, prin virtutea unei senzații identice, copilul, adolescentul care le văzuse. Nu se schimbaseră numai timpul de afară sau mirosul din odaie, ci și în mine se petrecuse o diferență de vîrstă, o substituție de persoană. Mirosul, în aerul rece al crăcilor de lemn era ca o bucată din trecut, o banchiză nevăzută desprinsă dintr-o iarnă veche ce înainta în odaia mea, adesea impregnată, de altfel, de cutare parfum, de cutare licărire, ca de diferiții ani în care mă regăseam cufundat, cotropit, înainte chiar să le fi identificat, de veselia nădejdlor părăsite de mult timp. Soarele venea pînă la pat și străbătea peretele transparent al trupului meu subțiat, mă încălzea, mă făcea fierbinte ca un cristal. Atunci, convalescent infometat, care se și hrănește cu toate bucatele ce i se refuză încă, mă întrebam dacă o căsătorie cu Albertine nu mi-ar strica toată viața, atît pentru că m-ar fi făcut să-mi asum sarcina, prea grea pentru mine, de a mă consacra altei ființe, cît și pentru că m-aș fi străduit să trăiesc absent de mine însumi, din cauza prezenței sale continue și pentru că m-aș fi lipsit, pentru totdeauna, de bucuriile singurătății.

Și nu numai de ele. Chiar dacă n-ai pretinde zilei decît dorințe, sînt unele — acelea pe care nu le provoacă lucrurile, ci ființele — al căror carac-

ter este de a fi individuale. Dacă, coborîndu-mă din pat, mă duceam să dau o clipă la o parte perdeaua ferestrei mele, nu o făceam numai așa cum își deschide un muzician o clipă pianul și ca să verific dacă, pe balcon și în stradă, lumina soarelui este la același diapazon ca și în amintirea mea, ci ca să zăresc vreo spălătoreasă purtîndu-și coșul cu rufe, vreo brutăreasă cu șorțul albastru, vreo lăptăreasă cu pestelcuță și cu mînci de pînză albă, ținînd cîrligul de care sînt atîrnate cămile cu lapte, vreo mîndră fetișcană blondă urmîndu-și guvernanta, în sfîrșit o imagine pe care unele diferențe de linii, poate cantitativ neînsemnate, erau suficiente s-o facă tot atît de diferită de oricare alta, ca într-o frază muzicală deosebirea dintre două note, și fără viziunea căreia aș fi sărăcit ziua de scopurile pe care le putea propune dorințelor mele de fericire. Dar dacă sporul de bucurie adus de vederea femeilor imposibile de închipuit *a priori*, îmi făcea mai de dorit, mai demne de a fi explorate, strada, orașul, lumea, îmi dădea, chiar prin asta, setea de a mă vindeca, de a ieși și de a fi liber, fără Albertine. De cîte ori, în clipa în care femeia necunoscută, pe care apoi aveam să o visez, trecea prin fața casei, cînd pe jos, cînd în toată viteza automobilului ei, sufeream că trupul meu nu putea să-mi urmeze privirea care o ajungea și, căzînd peste ea ca și cum ar fi fost trasă din pervazul ferestrei de o archebuză, să opresc fuga acestei necunoscute în

care mă aștepta oferta unei fericiri pe care, retras în singurătate, n-o voi gusta niciodată !

În schimb, nu mai aveam nimic de aflat despre Albertine. Cu fiecare zi, mi se părea tot mai puțin frumoasă. Numai dorința pe care o trezea la alții, cînd aflu de ea, mă făcea iarăși să sufăr și voiam să le-o disput, o ridica în ochii mei pe un scut înalt. Era în stare să-mi pricinuiască suferință, dar nicidecum fericire. Atașamentul meu plicticos stăruia numai din pricina suferinței. Îndată ce dispărea suferința și cu ea nevoia de a o potoli, reclamîndu-mi toată atenția ca o distracție cumplită, simțeam neantul pe care-l reprezenta ea pentru mine, și pe semne și eu pentru ea. Eram nenorocit că starea aceasta dăinuia și, din cînd în cînd, doream să aflu ceva îngrozitor pe care ea să-l fi făptuit și care ar fi fost în stare, pînă ce m-aș fi vindecat, să ne învrăjbească, ceea ce ne-ar fi îngăduit să ne împăeăm, să refacem, deosebit, și mai mlădios, lanțul care ne lega.

Între timp, căutam mii de împrejurări, mii de plăceri, să-i procure pe lîngă mine iluzia acelei fericiri pe care nu mă simțeam în stare să i-o dau. Aș fi vrut, îndată după vindecarea mea, să plec la Veneția ; dar cum să plec, dacă m-aș însura cu Albertine, eu, atît de gelos pe ea, încît, pînă și la Paris, îndată ce mă hotăram să mă mișc, o făceam doar ca să ies cu ea ? Chiar cînd rămîneam acasă toată după-amiaza, gîndul meu o

urmărea la plimbare, descria un orizont depărtat, albăstrui, dădea naștere în jurul centrului pe care-l constituiam eu unei zone mișcătoare de nesigurantă și de nedeslușit. „Cît de mult m-ar scuti Albertine de neliniștile despărțirii, îmi spuneam, dacă, în cursul uneia din aceste plimbări, văzînd că nu pomenesc nimic despre căsătorie, s-ar hotărî să nu se mai întoarcă și ar pleca la matusa ei, fără să fiu nevoit să-i spun adio !“ Inima mea, de cînd rana ei se cicatriza, începea să nu mai adere la aceea a prietenei mele ; puteam să o deplasez, să o depărtez de mine, cu imaginația, fără să sufăr. Fără îndoială, în lipsa mea, altul îi va fi soț, și liberă, poate că ar avea aventuri din acelea care mă îngrozeau. Dar timpul era atît de frumos, eram atît de sigur că se va reîntoarce seara, încît chiar dacă acest gînd al greșelilor posibile îmi venea în minte, puteam, printr-un act liber, să-l închid într-o parte a minții mele, unde nu avea mai multă însemnătate pentru viața mea reală decît ar fi avut viciile unei ființe imaginare ; făcînd-să se miște țîșnile mlădioase ale gîndului meu, depășisem, — cu o energie pe care o simțeam, în capul meu, în același timp fizică și mintală, ca o mișcare musculară și ca o inițiativă spirituală — starea de preocupare obișnuită care mă înăbușise pînă acum ; începeam să mă mișc în aerul liber, unde a sacrifica totul pentru a împiedica măritișul Albertinei cu altul și a pune

piedică înclinării ei pentru femeii părea un lucru tot atât de nesocotit în ochii mei ca și în ai aceleia care n-ar fi cunoscut-o.

De altminteri, gelozia e una din acele boli intermitente, a căror cauză e capricioasă, imperativă, totdeauna identică la același bolnav, uneori pe de-a-ntregul deosebită la altul. Unii astmatici nu-și potolesc criza decît deschizînd ferestrele, respirînd în bătaia vîntului, un aer curat de pe înălțimi, alții refugiindu-se în centrul orașului, într-o odaie plină de fum. Nu există nici un gelos a cărui gelozie să nu admită derogări. Cutăre consimte să fie înșelat, cu condiția să i se spună, cutăre cu condiția să i se ascundă ; nici unul nu este mai puțin absurd decît celălalt, deoarece dacă cel de-al doilea este mai cu adevărat înșelat prin faptul că i se ascunde adevărul, cel dintîi caută în acest adevăr hrana, extinderea, reînnoirea suferințelor sale.

Mai mult, aceste două manii inverse ale geloziei depășesc adesea cuvintele, fie că imploră sau refuză confidențele. Vezi unii care nu sînt geloși decît pe bărbații cu care amanta lor are legături departe de ei, dar care-i îngăduie să se dea altui bărbat, cu învoirea lor, lingă ei, dacă nu chiar în văzul, cel puțin sub acoperișul lor. Acest caz e destul de frecvent la bărbații vîrstnici, îndrăgosiți de femeii tinere. Simt greutatea de a-i plăcea, uneori neputința de a o mulțumi și, mai degrabă

decît să fie înșelați, preferă să lase să vină la ei, într-o odăie vecină, pe cineva pe care-l consideră incapabil să-i dea femeii sfaturi rele, dar care-i poate oferi plăcerea. Alții preferă, tocmai contrariul : nelăsîndu-și amanta să iasă singură o clipă într-un oraș pe care-l cunosc, o țin într-o adevărată sclavie, dar îi îngăduie să plece o lună într-o țară pe care nu o cunosc, în care nu-și pot închipui ce va face. Aveam față de Albertine aceste două manii calmante. N-aș fi fost gelos, dacă ar fi gustat plăceri lîngă mine, încurajate de mine, pe care le-aș fi ținut pe de-a întregul sub supravegherea mea, crușîndu-mi astfel teama minciunii ; poate că n-aș fi fost astfel, dacă ar fi plecat într-o țară necunoscută de mine și destul de depărtată ca să nu-mi pot închipui, nici să am posibilitatea și ispita să-i cunosc felul de viață. În amîndouă cazurile, îndoiala ar fi fost înlăturată de o cunoaștere sau de o ignoranță în aceeași măsură deșăvîrșite.

Cînd ziua descreștea, mă cufundam cu amintirea într-o atmosferă vache și răcoroasă, o respiram cu aceeași desfătare cu care Orfeu respira aerul subtil, necunoscut pe acest pămînt, al Cîmpiilor Elisee¹. Dar ziua se sfîrșea, și mă copleșea dezolarea serii. Uitîndu-mă mașinal la pendulă ca să știu cîte ore mai erau pînă la întoarcerea Al-

¹ În mitologia greco-romană, locul unde se aflau sufletele celor drepti (n.ed.).

bertinei, vedeam că aveam încă timpul să mă îmbrac și să cobor ca să cer proprietăresei mele, doamna de Guermantes, indicații în privința anumitor obiecte frumoase de toaletă pe care voiam să le ofer prietenei mele. Uneori o întâlneam pe ducasă în curte, ieșind cu o pălărie plată și o blană să-și facă plimbările pe jos chiar când timpul nu era frumos. Știam prea bine că pentru mulți oameni inteligenți, ea nu era altceva decât o doamnă oarecare, numele de ducasă de Guermantes neînsemnând nimic, acum când nu mai erau ducate, nici principate ; dar adoptasem alt punct de vedere în felul meu de a mă bucura de ființe și de peisaje. Toate castelele de pe pământ ale cărei ducasă, principesă, vicontesă era doamna aceasta cu blană care înfrunta timpul urât, mi se părea că le purta cu ea, după cum unele personaje sculptate pe fața unei porți țin în mîna lor catedrala pe care au clădit-o, sau cetatea pe care au apărut-o. Dar numai ochii minții mele puteau vedea aceste castele, aceste păduri-în mîna înmănușată a doamnei în blănuri, vara regelui. Cei ai trupului meu nu deosebeau, în zilele în care timpul era amenințător, decât o umbrelă cu care ducesa nu se sfia să se înarmeze. „Nu poți să știi niciodată, e mai prudent, sînt prea departe și o trăsură îmi cere un preț *prea scump* pentru mine.“ Cuvintele „prea scump“, „îmi depășește mijloacile“ reveneau mereu în conversația ducesei, cît și acelea ;

„sînt prea săracă“, fără să fi putut desluși dacă vorbea astfel pentru că găsea că e amuzant să spună că este săracă, fiind atît de bogată, sau pentru că găsea că e elegant, fiind atît de aristocratică, adică afectînd că ar fi țărăncă, să nu acorde bogăției importanța oamenilor care sînt numai bogați și care-i disprețuiesc pe săraci. Poate era mai ales un obicei dintr-o epocă a vieții sale în care, fiind bogată, dar totuși insuficient față de cît costa întreținerea atîtor proprietăți, încerca oarecare strîmtoare materială pe care nu voia să aibă aerul că o ascunde. Lucrurile despre care se vorbește de cele mai multe ori în glumă sînt, îndeobște, dimpotrivă, cele care te supără, dar de care nu vrei să dai impresia că te necăjesc, poate cu nădejdea nemărturisită a celui avantaj suplimentar, că tocmai persoana cu care stai de vorbă, auzindu-te glumind în legătură cu aceasta, ar crede că n-ar fi chiar așa.

Dar de cele mai multe ori, la ora aceasta, știam că o găsesc pe ducesă la ea acasă, și eram fericit, căci era mai comod să-i cer îndelung informațiile dorite de Albertine. Și coboram la ea aproape fără să mă mai gîndesc cît era de extraordinar să mă duc la această misterioasă doamnă de Guer-mantes a copilăriei mele, ca să recurg la ea pentru o simplă comoditate practică, cum se procedează și cu telefonul, instrument supranatural ale cărui minuni ne uluiau odinioară, și de care te

folosești acum fără măcar să te gîndești la el, ca să-ți chemi croitorul sau să comanzi o înghețată.

Flecustețele gâteli îi prilejuiau mari plăceri Albertinei. Nu eram în stare să-mi refuz să-i ofer în fiecare zi cîte unul nou. Și ori de cîte ori îmi vorbise, cu încîntare, de vreo eșarfă, de vreo etolă, de vreo umbrelă, pe care le văzuse pe fereastră sau trecînd prin curte, la gîtul, pe umerii, în mîna doamnei de Guermantes, cu ochii ei care deosebeau atît de repede tot ce era în legătură cu eleganța, știind că gustul dificil al fetei (mai rafinat încă și de lecțiile de eleganță pe care i le dăduse conversația lui Elstir) nu va fi nicidecum satisfăcut numai de vreun lucru aproximativ, fie chiar frumos, care-i ține locul în ochiul omului de rînd, dar se deosebește de el în întregime, mă duceam în taină să-mi explice ducesa, unde, cum, după ce model, fusese confecționat ceea ce îi plăcuse Albertinei, cum trebuia să procedez ca să obțin întocmai acest lucru, în ce consta secretul meșterului, farmecul (ceea ce Albertine numea „șicul“, „genul“), manierei sale, numele precis — frumusețea materialului avînd importanța ei — și calitatea stofelor ce trebuiau să fie folosite.

Cînd îi spusese Albertinei, la sosirea din Balbec, că ducesa de Guermantes locuia în fața noastră, în aceeași casă, auzind titlul și numele mare, luase acel aer mai mult decît indiferent, ostil, disprețuitor, care e semnul dorinței neputincioase la firile mîndre și pasionate. Deși firea

Albertinei era minunată, calitățile pe care le ascundea nu se puteau dezvolta decît în mijlocul acestor piedici care sînt gusturile noastre, sau în lipsa acelorora din ele la care am fost obligați să renunțăm (ca la Albertine snobismul) și care se numesc uri. Ura Albertinei pentru oamenii de lume ocupa, de altminteri, foarte puțin loc în ea și-mi plăcea prin latura ei de spirit de răzvrătire — adică dragoste nenorocită pentru nobilime — înscrisă pe fața opusă a caracterului francez unde se află genul aristocratic al doamnei de Guermantes. Fiind în imposibilitate de a atinge acest gen aristocratic, poate că Albertine nu s-ar fi sinchisit mult de el, dar aducîndu-și aminte că Elstir îi vorbise de ducesă ca de femeia care se îmbrăca cel mai bine din tot Parisul, disprețul republican față de o ducesă făcu loc, în prietena mea unui interes viu pentru o elegantă. Îmi cerea adesea informații despre doamna de Guermantes și-i plăcea să mă duc la ducesă ca să-i cer sfaturi în legătură cu toaleta ei. Fără îndoială i le-aș fi putut cere și doamnei Swann, și chiar i-am scris o dată în acest scop. Dar mi se părea că doamna de Guermantes împingea și mai departe arta de a se îmbrăca. Dacă, coborînd un moment la ea, după ce mă convinsesem că nu ieșise și rugînd să fiu anunțat îndată ce Albertine se va fi întors, o găseam pe ducesă înnorată în bruma unei rochii de crêpe de Chine cenușie, acceptam acest aspect pe care-l simțeam că se datora unor cauze com-

plexe și care n-ar fi putut fi schimbat, mă lăsam copleșit de atmosfera pe care-l degaja, ca sfîrșitul unor după-amieze vătuite în gris-perle de o ceață vaporeasă ; dacă, dimpotrivă, acea rochie de casă era chinezească, cu vâpăi galbene și roșii, o priveam ca un apus care se aprinde ; aceste toalete nu erau un decor oarecare ce putea fi înlocuit după voie, ci o realitate dată și poetică, la fel ca aceea a timpului, ca lumina deosebită a unei anumite ore.

Dintre toate rochiile sau rochiile de casă pe care doamna de Guermentes le purta, cele care păreau că răspund mai mult unei intenții determinate, că sînt prevăzute cu o semnificație anumită, erau rochiile pe care Fortuny le făcuse după niște desene antice din Veneția. Oare aerul lor istoric, sau mai degrabă faptul că fiecare era unică, le dădeau un caracter atît de deosebit încît poza femeii care le purta așteptîndu-te, stînd de vorbă cu tine, lua o însemnătate excepțională, ca și cum costumul acesta ar fi fost rodul unei lungi chibzuiri și ca și cum conversația aceasta s-ar fi desprins din viața curentă, ca o scenă de roman ? În cărțile lui Balzac, se văd eroine care se îmbracă dinadins cu cutare sau cutare toaletă, în ziua cînd trebuie să primească un anumit musafir. Toaletele de astăzi nu au atîta caracter, afară de rochiile lui Fortuny. Nimic nedeslușit nu poate dăinui în descrierea romancierului, fiindcă rochia aceasta există realmente, fiindcă

cele mai neînsemnate desene ale ei sînt tot atît de firesc fixate ca acelea ale unei opere de artă. Înainte de a îmbrăca o rochie sau alta, femeia a trebuit să aleagă între două, care nu sînt aproximativ asemănătoare, ci profund individuale fiecare din ele și cărora le-ai putea da un nume.

Dar rochia nu mă împiedica să mă gîndesc la femeie. Doamna de Guermantes însăși mi s-a părut în epoca aceea chiar mai agreabilă decît în timpul în care o iubeam. Așteptînd mai puțin de la ea (pe care nu mă mai duceam să o văd pentru ea însăși), o ascultam aproape cu nestinghereala liniștită pe care o ai cînd ești singur, cu picioarele pe grătarul sobei, sau cum aș fi citit o carte scrisă în limba de altădată. Aveam destulă libertate de spirit ca să gust din cele spuse de ea, acea grație franceză atît de pură, pe care n-o mai găsești, nici în grai, nici în scrisul timpului prezent. Ascultam conversația ei ca un cîntec popular desfătător și curat franțuzesc, înțelegeam de ce o auzisem bătîndu-și joc de Maeterlinck (pe care-l admira de altfel acum, din pricina slăbiciunii spiritului feminin, sensibilă la acele mode literare ale căror raze vin tîrziu), după cum înțelegeam că Mérimée își bătea joc de Baudelaire, Stendhal de Balzac, Paul-Louis Courier de Victor Hugo, Meilhac de Mallarmé. Înțelegeam că cel ce-și bătea joc avea o idee foarte mărginită pe lîngă cel de care-și bătea joc, dar și un vocabular mai pur. Acela al doamnei de Guermantes, aproape

ca și cel al mamei lui Saint Loup, era de o puritate care te încînta. Nu în pastișele reci ale scriitorilor de astăzi care spun : *în fapt* (pentru *în realitate*), *în mod ciudat* (pentru *indeosebi*), *mirat* (pentru *uluit*) etc., etc. găsești vechiul limbaj și adevărata pronunțare a cuvintelor, ci stînd de vorbă cu o doamnă de Guermantes sau cu o Françoise. De la cea de-a doua învățasem, încă de la vîrsta de cinci ani, că nu se spune Tarn, ci Tar, nu se spune Béarn, ci Béar. Astfel încît, la douăzeci de ani, cînd am ieșit în lume, n-am fost nevoit să învăț acolo că nu trebuia să spun, ca doamna Bontemps : *doamna de Béarn*.

Aș minți dacă aș spune că ducesa n-avea conștiința și nu punea oarecare afectare în manifestarea acestei laturi qvași-țărănești, ce o apropia de glie, care zăcea în ea. Dar, din partea ei, era mai puțin o falsă simplitate de mare doamnă care face pe țaranca și un orgoliu de ducesă care-și bate joc de doamnele bogate ce disprețuiesc țărani pe care nu-i cunosc, decît gustul aproape estetic al unei femei ce cunoaște farmecul a ceea ce posedă și nu-l strică cu un lustru modern. Toată lumea a cunoscut în același chip la Dives un restaurator normand, proprietarul lui „Wilhelm Cuceritorul“ care se ferise — lucru foarte rar — să dea ospătăriei sale luxul unui hotel modern și care, el însuși milionar, păstra graiul, bluza unui țaran normand și te lăsa să vii să-l vezi în bucătărie, ca la țară, pregătind o cină to-

tuși infinit mai bună și mult mai scumpă decât în cele mai mari hoteluri.

Toată seva locală a vechilor familii aristocratice nu e suficientă, trebuie să se nască o ființă destul de inteligentă ca să n-o disprețuiască, să n-o facă să dispară sub lustrul modern. Doamna de Guermantes din păcate, spirituală și pariziană și care, când am cunoscut-o, nu mai păstra decât accentul gliei când voia să-și descrie viața de fată, găsisese cel puțin pentru limbajul ei (între ceea ce ar fi părut prea involuntar provincial, sau, dimpotrivă, artificial de literar), unul din acele compromisuri care fac agreabil romanul *La petite Fadette* de George Sand sau unele legende povestite de Chateaubriand în *Mémoires d'outre-tombe*. Îmi plăcea mai ales să o ascult istorisind vreo poveste care o puneă în scenă alături de țărani. Numele vechi, obiceiurile vechi, dădeau acestor apropieri dintre castel și sat un iz destul de savuros.

Dacă nu era nici o afectare, nici o voință de a fabrica un limbaj în sine, atunci felul acesta de a pronunța era un adevărat muzeu de istoria Franței prin conversație. „Unchiul meu Fitt-jam“ n-avea nimic care să te mire, deoarece se știe că familia Fitz-James proclamă bucuros că sînt mari seniori francezi și nu vor să li se rostească numele în englezește. Trebuie, de altfel, să admirăm supunerea emoționantă a celor ce crezuseră pînă atunci că trebuie să se străduiască să rostească gramatical unele nume și care, deodată, după ce o

auziseră pe ducesa de Guermantes pronunțându-le altfel, își dădeau osteneala să-și însușească pronunția pe care n-o putuseră presupune. Astfel, ducesei, care avusese un străbunic partizan al contelui de Chambord, ca să-și cicălească soțul, că devenise orléanist, îi plăcea să declare : „Noi, bătrînii de la Frochedorf“. Musafirul care crezuse că făcuse bine pronunțînd pînă acum „Frohsdorf“, o întorcea cît mai repede și rostea mereu „Frochedorf“.

O dată, cînd am întrebato pe doamna de Guermantes cine era tînărul foarte distins pe care mi-l prezentase drept vărul ei și al cărui nume nu-l auzisem bine, n-am deosebit mai bine acest nume cînd, din fundul gîtului ducesa emise, foarte tare, dar fără să articuleze : „E... l'... i... Eon, l... b... fratele lui Ro' ert. Pretinde că are forma craniului vechilor gali.“ Atunci am înțeles ceea ce spusese : era micul Léon (principele de Léon, cumnat într-adevăr al lui Robert de Saint-Loup). „În orice caz, nu știu dacă are craniul de gal, adăugă ea, dar felul său de a se îmbrăca, de altfel cu mult șic, nu e deloc de acolo.“

Într-o zi, cînd, de la Josselin, unde ne aflam la Rohani, ne-am dus într-un pelerinaj la care veniseră țărani aproape din toate părțile Bretoniei, un vlăjgan din satul lui Léon privi uimit pantalonii bej ai cumnatului lui Robert. „De ce te uiți așa la mine ? Pariez că nu știi cine sînt“, îi spuse Léon. Și cum țaranul îi răspunsese că nu :

„Află că sînt principele tău“... „Ah ! răspunse țăranul, descoperindu-se și scuzîndu-se, vă confundasem cu un *englische* ¹⁶. Și dacă, profitînd de acest punct de plecare, o stîrneam pe doamna de Guermantes să vorbească de Rohani (cu care familia ei se încuscrise adesea), conversația era pătrunsă de farmecul melancolic al pelerinajelor religioase și, cum ar spune acel poet autentic care e Pampille, de „gustul aspru al uscățelelor de hrișcă coapte la un foc de măcieș“.

Despre marchizul de Lau (al cărui sfîrșit trist e cunoscut, cînd, surd, punea să fie dus la doamna de H... oarbă), povestea din anii puțin tragici, cînd, după vînătoare, la Guermantes, își punea papucii ca să ia ceaiul cu regele Angliei, căruia nu găsea că-i este inferior, și față de care, după cum se vede, nu se jena. Sublinia acest amănunt cu atîta pitoresc, încît îi adăuga penajul de mușchetar al gentilomilor cam vanitoși din Périgord.

De altfel, chiar în simpla calificare a oamenilor, doamna de Guermantes, rămasă atît de rurală, ceea ce era marea ei forță, ținea seama de provincii, unde situa oamenii, cum nu s-ar fi priceput niciodată s-o facă o pariziană de origine și aceste simple nume ca Anjou, Poitou, Périgord, refăceau în conversația ei peisajele în jurul unui portret demn de Saint-Simon.

Ca să revenim la pronunție și la vocabularul doamnei de Guermantes ; prin latura aceasta no-

¹ Nume peiorativ pentru englezi (n. ed).

bilimea se arată cu adevărat conservatoare, cu tot ceea ce are acest cuvînt cam pueril, oarecum primejdios, refractar evoluției, dar și amuzant pentru artist. Voiam să știu cum se scria altădată numele Jean. Am aflat acest lucru privind o scrisoare de la nepotul doamnei de Villeparisis care semnează — așa cum a fost botezat, cum figurează în almanahul Gotha — Jehan de Villeparisis, cum se vede, nu se jena. Sublinia acest amănunt cu același *h* inutil, heraldic, așa cum îl admiră, iluminat cu chinovar sau cu ultramarin, într-un ceaslov sau într-un vitraliu.

Din păcate, n-aveam timp să prelungesc la nesfîrșit aceste vizite, căci voiam, pe cît cu putință, să nu mă întorc acasă după prietena mea. Dar doamna de Guermantes îmi dădea totdeauna numai cu țîrîita informații asupra toaletelor ei, care mi-erău folositoare ca să pun să se facă toalete de același soi pentru Albertine, în măsura în care o fată le poate purta.

— De pildă, doamnă, în ziua în care trebuia să cinați la doamna de Saint-Euverte, înainte de a vă duce la principesa de Guermantes, aveți o rochie roșie, cu pantofi roșii, erați nemaipomenită, aveți aerul unui soi de floare mare, însîngerată, de un rubiniu învăpăiat, cum i se spunea? Oare o fată poate purta așa ceva?

Ducesa, redînd feții ei obosite expresia radioasă pe care-o avea principesa des Laumes cînd Swann îi făcea odinioară complimente, privi rîzînd pînă

la lacrimi, cu un aer batjocoritor, întrebător și încântat, pe domnul de Bréauté care era totdeauna acolo la ora aceea, și care schița sub monoculul său, un suris indulgent pentru această bătăleală a unui intelectual, pricinuită de exaltarea fizică a tînarului pe care parcă o ascundea. Ducea avea aerul să spună : „Ce are ? E nebun ?“ Apoi, întorcîndu-se spre mine, cu un aer calm :

— Nu știam că aveam aerul unui rubin învăpăiat sau al unei flori însîngerate, dar îmi amintesc, într-adevăr, că am avut o rochie roșie : era un satin roșu cum se făcea pe atunci. Da, o fată poate purta așa ceva la rigoare, dar mi-ați spus că a dumneavoastră nu iese seara. E o rochie de mare serată, care nu se pune cînd faci vizite.

E extraordinar că de la această serată, în fond destul de recentă, doamna de Guermantes nu-și aducea aminte decît de toaleta ei și uitase un anume lucru pe care, totuși, ar fi trebuit să-l pună la inimă. Se pare că la ființele de acțiune (și oamenii de lume sînt ființe de acțiuni minuscule, microscopice, dar, în sfîrșit, ființe de acțiune), mintea, surmenată de atenția a ceea ce se va petrece peste o oră, încredințează numai foarte puțin lucru memoriei. Adesea, de pildă, nu cu gîndul să înșele pe alții și să pară că nu greșise la rîndul său, domnul de Norpois, cînd i se vorbea de pronosticurile pe care le făcuse în legătură cu o alianță cu Germania, care nu reușise, spunea :

— Probabil că vă înșelați, nu-mi amintesc deloc, nu-mi seamănă, căci, în asemenea conversații, sînt totdeauna foarte laconic și n-aș fi prezis niciodată succesul uneia din acele lovituri strălucite care nu sînt adesea decît niște fapte nesăbuite și degenerază de multe ori în lovituri de forță. E de ne-tăgăduit că, într-un viitor îndepărtat, o apropiere franco-germană ar putea avea loc și ar fi foarte profitabilă ambelor țări și în care Franța n-ar fi negustorul păcălit, cred, dar n-am vorbit niciodată, pentru că strugurii încă nu sînt copti, și dacă vreți să-mi cunoașteți părerea, cerînd foștilor noștri dușmani să se alieze cu noi, cred că ne-am îndrepta spre un mare eșec și n-am primi decît lovituri grele.

Domnul Norpois nu mințea afirmînd asemenea lucru. Uiți de altfel repede ceea ce n-ai gîndit cu adîncime, ceea ce a fost dictat de imaginație, de pasiunile înconjurătoare. Ele se schimbă, și cu ele se modifică și amintirea noastră. Mai abitir decît diplomației, oamenii politici nu-și mai amintesc de punctul de vedere din care priveau la un moment dat lucrurile și unele din dezicerile lor se datoresc mai puțin unui exces de ambiție decît unei lipse de memorie. Iar în ceea ce-i privește pe oamenii de lume, ei își amintesc de puține lucruri.

Doamna de Guermantes suținu că nu-și amintea ca doamna de Chaussepierre să fi fost la serata la care dînsa era în rochie roșie, că mă înșelam cu

siguranță. Dumnezeu știe totuși că, de atunci soția Chaussepierre au ocupat mintea ducelui și chiar a ducesei. Iată din ce motiv. Domnul de Guermantes era cel mai vechi vice-președinte al Jockey-Clubului, cînd muri președintele lui. Unii membri ai clubului care n-au relații și a căror singură plăcere e să voteze împotriva celor ce nu-i invită, porniră o campanie împotriva ducelui de Guermantes care, sigur că va fi ales, și destul de neglijent în ceea ce privea această președinție, însemnînd puțin lucru în comparație cu situația lui mondenă, nu se ocupă de nimic. Se exploată faptul că ducesa era dreyfusardă (afacerea Dreyfus se terminase de multă vreme, dar și după douăzeci de ani se mai vorbea despre ea), că primea pe Rothschild, că de cîtva timp erau favorizați marii potențați internaționali cum era ducele de Guermantes, pe jumătate german. Campania află un teren foarte favorabil, cluburile fiind totdeauna foarte invidioase pe oamenii cu multă vază și detestînd marile averi. Cea a lui Chaussepierre nu era lipsită de importanță, dar nu putea supăra pe nimeni : ei nu cheltuiau nici o lețcaie, apartamentul lor era modest, soția umbla îmbrăcată în lîină neagră. Nebună după muzică, dădea într-adevăr cîteva matineuri la care erau invitate cu mult mai multe cîntărețe decît la Guermanți. Dar nimeni nu vorbea de ele, totul se petrecea fără tratații, soțul fiind chiar absent, în obscuritatea străzii

de la Chaise. La Operă, doamna de Chaussepierre trecea neobservată, totdeauna cu oameni ale căror nume evocau mediul cel mai „ultra“ din intimitatea lui Charles al X-lea dar lume ștearsă, puțin mondenă. În ziua alegerii, spre surprinderea generală, obscuritatea triumfă asupra luminii ; Chaussepierre al doilea vice-președinte al Jockey-Clubului fu ales președinte, iar ducele de Guermantes a fost înfrînt, adică rămăsese primul vice-președinte. Firește, a fi președinte al Jockey-Clubului nu înseamnă mare lucru pentru niște principii de sînge cum erau Guermantii. Dar a nu fi, cînd e rîndul tău, cînd ți se preferă un Chaussepierre, cînd Oriane nu număi că nu răspundea, cu vreo doi ani în urmă, la salutul soției sale, dar mergea atît de departe încît se arăta ofensată de a fi salutată de acel liliac necunoscut, era o lovitură grea pentru duce. Pretindea că e mai presus de această înfrîngere, încredințînd că o datora vechii sale prietenii cu Swann. În realitate, nu înceta să fie mînios. Lucru ciudat, ducele de Guermantes nu fusese auzit niciodată folosind expresia banală „curat“, dar de cînd cu alegerea de la Jockey, îndată ce se vorbea de afacerea Dreyfus se ivea și cuvîntul „curat“ : „Afacerea Dreyfus, afacerea Dreyfus, e ușor de spus și termenul e impropriu ; nu e o afacere religioasă, ci «curat» o afacere politică“. Puteau să treacă cinci ani fără să fi auzit expresia „curat“, dacă în timpul acesta nu se vorbea de afacerea Drey-

fus, dar dacă, după cinci ani, numele lui Dreyfus revenea, expresia „curat“ apărea automat. Ducele nu mai putea suferi, de altminteri, să se vorbească de această afacere „care a pricinuit, spunea el, atâtea nenorociri“, deși, în realitate, nu era sensibil decît la una, înfrîngerea sa la președinția Jockey-Clubului.

De aceea, în după amiaza despre care vorbesc și în care i-am amintit doamnei de Guermantes de rochia roșie pe care o purta la serata verișoarei sale, domnul de Bréauté fu destul de prost primit, cînd, vrînd să spună ceva, printr-o asociație de idei de altfel obscură și pe care nu o desvălui, începu, manevrîndu-și vîrfurile limbii în gura sa în formă de tîrniță :

— Fiindcă veni vorba de afacerea Dreyfus... (de ce afacerea Dreyfus ? Era doar vorba de o rochie roșie și, firește, bietul Bréauté care se gîndea totdeauna să facă numai plăcere nu punea nici o răutate, dar singur numele de Dreyfus făcu să se încrunte sprîncenele jupiteriene ale ducelui de Guermantes)... mi s-a povestit, spuse Bréauté, un spirit destul de frumos, pe legea mea foarte fin, al prietenului nostru Cartier (trebuie să prevenim pe cititor că acest Cártier, fratele doamnei de Villefranche, n-avea nici urmă de legătură cu giuvaergiul cu același nume), ceea ce nu mă miră, căci are atîta belșug de spirit încît ar putea să vîndă și altora.

— Ah ! îl întrerupse Oriane, eu nu l-aş cumpăra. Nu pot să vă spun cît mă plictiseşte Cartier al dumneavoastră şi n-am putut niciodată înţelege farmecul infinit pe care Charles de La Tremoille şi soţia sa îl găsesc acestui pisălog pe care-l întâlnesc ori de cîte ori mă duc la ei.

— Tumpa mea duiesă, răspunse Bréauté, care pronunţa greu pe c, găsesc că sînteţi foarte severă cu Cartier. E adevărat că poate s-a instalat prea exclusiv la soţii La Tremoille, dar în sfîrşit, e pentru Charles, cum să spun, un fel de Achate¹ credincios, ceea ce a ajuns o pasăre destul de rară în timpurile noastre. În orice caz, iată spiritul în care mi s-a povestit. Cartier ar fi spus că Zola a căutat să aibă un proces şi să fie condamnat, ca să cunoască o senzaţie pe care nu o cunoştea încă, aceea de a fi în închisoare.

— De aceea a şi fugit înainte de a fi arestat, întrerupse Oriane. Lucrurile nu stau în picioare. De altfel, chiar dacă ar fi verosimil, găsesc că acest spirit e categoric idiot. Şi găsiţi că e spiritual...

— Doamne, tumpa mea Oriane, răspunse Bréauté care, văzîndu-se contrazis, începea să bată în retragere, spiritul nu-i al meu, vi-l repet aşa cum mi s-a spus, preţuiţi-l atît cît face. În orice caz, din pricina lui, Cartier a fost dojenit de excelentul La Tremoille care, cu drept cuvînt, nu vrea

¹ Personaj din *Eneida* (n.ed.).

niciodată să se vorbească în salonul său de ceea ce aş numi, cum să spun ? afacerile în curs, şi care era cu atât mai contrariat, cu cât doamna Alphonse Rothschild era de faţă. Cartier a primit din partea lui La Tremoille un straşnic perdaf.

— Bineînţeles, spuse ducele foarte prost dispus, oameni ca Alphonse Rothschild, deşi au tactul să nu vorbească niciodată de această afacere ticăloasă, sînt dreyfusarzi în sufletul lor ca toţi evreii. Acesta e chiar un argument *ad hominem*¹ (ducele întrebuiţa cam alandala expresia *ad hominem*) care nu e destul de mult pus în valoare ca să se dovedească reaua credinţă a evreilor. Dacă un francez fură, ucide, nu mă cred obligat, pentru că e francez ca şi mine, să-l găsesc nevinovat. Dar evreii nu vor admite niciodată ca un concetăţean de-al lor să fie trădător, deşi o ştiu prea bine, şi puţin le pasă de urmările îngrozitoare (ducele se gîndea în chip firesc la alegerea blestemată a lui Chaussepierre) pe care crima unuia de-ai lor le poate avea pînă la... Oriane, n-o să pretinzi că nu e copleşitor pentru evrei faptul că susţin cu toţii un trădător. N-o să-mi spui că nu o fac pentru că sînt evrei.

— Doamne, ba da, răspunse Oriane (simţind, cam agasată, oarecare dorinţă de a rezista Jupiterului *tonnans* şi de a pune „inteligenta“ deasupra afacerii Dreyfus). Dar poate tocmai pentru că sînt

¹ Argument împotriva omului (n. ed.).

evrei și cunoscîndu-se pe ei înșiși, aceștia știu că poți să fii evreu fără să fii trădător și anti-francez, cum pare-se că pretinde domnul Drumont. Firește, dacă el ar fi fost creștin, evreii nu s-ar fi interesat de el, dar au făcut-o pentru că-și dau bine seama că dacă n-ar fi fost evreu, n-ar fi fost socotit atît de ușor trădător *a priori*, cum ar spune nepotul meu Robert.

— Femeile nu se pricep deloc în politică, exclamă ducele ațîntindu-și privirea asupra ducesei. Căci această crimă groaznică nu e numai o cauză evreiască, ci *curat* o imensă afacere națională care poate avea cele mai îngrozitoare urmări pentru Franța, din care toți evreii ar trebui expulzați, deși recunosc că sancțiunile de pînă acum nu au fost luate (între-un chip mîrșav care ar trebui revizuit) împotriva lor, ci contra adversarilor lor cei maieminenți, împotriva unor oameni de mîna întâia, lăsați de o parte spre nenorocul bieteii noastre țări.

Simțeam că lucrurile aveau să se strice și am început să vorbesc în toată graba de rochii.

— Vă amintiți, doamnă, i-am spus, de prima oară cînd ați fost amabilă cu mine...

— Prima oară cînd am fost amabilă cu el, urmăea privindu-l rîzînd pe domnul de Bréauté, căruia vîrfurile nasului i se subția, al cărui surîs se înduioșase de politețe pentru doamna de Guermantes și a

căruia voce, de cuțit pe care ești pe cale să-l ascuți, scoase cîteva sunete nelămurite și ruginite.

— ...Aveați o rochie galbenă cu flori mari, negre.

— Dar, dragul meu, e același lucru, sînt rochii de seară.

— Și pălăria dumneavoastră cu albăstrele care mi-a plăcut atît de mult ! Dar, în sfîrșit, toate astea sînt retrospective. Aș vrea să pun să se facă fetei cu pricina un mantou de blană ca acela pe care-l aveam ieri dimineață. Ar fi oare cu neputință să-l văd ?

— Nu, Hannibal trebuie să plece peste o clipă. Veți veni la mine și camerista mea vă va arăta tot ce m-ați întrebant. Băgați de seamă, sînt gata să vă împrumut tot ce vreți, dar dacă veți da pe mîna unor mici cusătorese modele de-ale lui Callot, Doucet, Paquin, nu va fi același lucru.

— Dar nici nu mă gîndesc să mă duc la o croitoreasă oarecare, știu prea bine că va fi altceva, m-ar interesa însă să înțeleg de ce ar fi altceva.

— Dar știți bine că nu-s în stare să explic nimic, sînt o proastă, vorbesc ca o țărancă. E chestiune de îndemînare, de croială, dacă e vorba de blănuri, pot să vă dau o recomandare la blănarul meu care, în chipul acesta, nu vă va păcăli. Dar să știți că o să vă coste totuși opt sau nouă mii de franci.

— Dar acea rochie de casă pe care o aveam deunăzi seara, întunecată, pufoasă, împestrițată, vîrgată cu aur ca o aripioară de fluture ?

— Ah ! e o rochie de la Fortuny. Tînăra dumneavoastră poate îmbrăca așa ceva în casă. Am multe, o să vă arăt, pot chiar să vă dau una dacă vă face plăcere. Dar aş vrea mai cu seamă să vedeți rochia verișoarei mele Talleyrand. Trebuie să-i scriu să mi-o împrumute.

— Dar aveți și niște pantofi frumoși, erau tot de la Fortuny ?

— Nu, știu ce vreți să spuneți, e un șevro aurit pe care l-am găsit la Londra, pe cînd făceam tîrguieli cu Consuelo de Manchester. Era ceva extraordinar. N-am putut înțelege niciodată cum e aurită, s-ar spune că e o piele de aur, cu un mic diamant la mijloc. Biata ducesă de Manchester a murit, dar, dacă vă face plăcere, voi scrie doamnei de Warwick sau doamnei de Malborough ca să încerce să găsească ceva la fel. Mă întreb chiar dacă nu mai am vreo bucată din pielea aceea. Poate s-ar putea face aici. Mă voi uita astă-seară, vă voi trimite vorbă.

Cum încercam pe cît cu putință să plec de la ducesă înainte de întoarcerea Albertinei, era adesea ora cînd îi întâlneam prin curte, ieșind de la doamna de Guermantes, pe domnul de Charlus și pe Morel, care se duceau să ia ceaiul la... Jupien, favoare supremă pentru baron ! Nu mă încrucișam cu ei în fiecare zi, dar ei se duceau la Jupien zilnic. Trebuie observat că constanța unui obicei este îndeobște în legătură cu absurditatea lui. Faptele ieșite din comun se fac în general numai cînd și

cînd. Dar dintre viețile nesăbuite, în care maniacul se lipsește el însuși de toate plăcerile și-și impune cele mai mari suferințe, aceste vieți sînt acelea care se schimbă cel mai puțin. La fiecare zece ani, dacă ai avea curiozitatea, îl vei întîlni pe nenorocit dormind la orele cînd ar putea trăi, ieșind la orele cînd n-ai nimic altceva de făcut decît să te lași asasinat în stradă, bînd lucruri înghețate cînd e cald, totdeauna pe cale să-și îngrijească un guturai. O mică pornire de energie, într-o singură zi, ar fi de ajuns ca să schimbe totul, o dată pentru totdeauna. Dar tocmai aceste vieți sînt de obicei apanajul unor ființe incapabile de energie. Viiciile sînt alt aspect al acestor existențe monotone pe care voința ar fi de ajuns să le facă mai puțin cîmplite. Cele două aspecte puteau fi luate în considerație în egală măsură, cînd domnul de Charlus se ducea în fiecare zi cu Morel să ia ceaiul la Jupien. O singură furtună însemnase acest obicei zilnic. Nepoăta croitorului spunîndu-i într-o zi lui Morel : „Veniți mîine, vă voi plăti ceaiul“, baronul găsise cu drept cuvînt această expresie foarte vulgară pentru o persoană din care avea de gînd să-și facă o noră : dar cum îi plăcea să jignească și se îmbăta cu propria lui mînie, în loc să-i spună doar lui Morel că-l roagă să-i dea, în această privință, o lecție de distincție, tot timpul întoarcerii se petrecuse în scene violente. Pe tonul cel mai arogant, cel mai trufaș :

— „Pipăitul“ care, îmi dau seama, nu e, prin forța împrejurărilor, aliat cu „tactul“, a împiedicat deci la dumneavoastră dezvoltarea normală a mirosului, de vreme ce ați tolerat ca această expresie imputită de „a plăti ceaiul“, cu 15 centime presupun, să-și ridice mirosul său de hazna pînă la nările mele regale ? Cînd ați terminat un solo de vioară s-a întîmplat oare vreodată în ce mă privește să fiți răsplătit cu o bășină, în locul unor aplauze frenetice sau al unei tăceri și mai elocvente pentru că e alcătuită din teama de a nu putea reține (nu ceea ce logodnica dumneavoastră vă dăruiește), suspinul pe care l-ați stîrnit pe buzele ascultătorilor ?

Un funcționar căruia șeful său îi aduce astfel de învinuiri, este în mod învariabil scos a doua zi din slujbă. Nimic, dimpotrivă, nu ar fi fost mai cumplit pentru domnul de Charlus, decît să-l concedieze pe Morel și, temîndu-se chiar că mersese prea departe, începu să facă elogiile amănunțite, pline de gust, fără voie presărate cu impertinențe, ale fetei.

— E fermecătoare. Cum sînteți muzician, cred că v-ă sedus prin vocea pe care o are, foarte frumoasă în notele înalte în care parcă așteaptă acompaniamentul unui si diez al dumneavoastră. Registrul ei grav îmi place mai puțin și trebuie să fie în legătură cu întreitul început al gîtului ei ciudat și subțire, care, cînd pare că s-a isprăvit, se înalță și mai mult ; mai degrabă decît amănuntele

mediocre, îmi place silueta ei. Și cum e croitoreasă și trebuie să știe să mînuiască foarfeca, trebuie să-mi decupeze din hîrtie o frumoasă schiță a ei însăși.

Charlie ascultase cu atît mai puțin aceste elogii, cu cît agrementele logodnicei sale pe care le celebrau, îi scăpaseră totdeauna. Dar el răspunse lui Charlus :

— Ne-am înțeles, micuțule, îi voi trage o săpu-neală ca să nu mai vorbească astfel.

Morel îi spunea „micuțule” lui Charlus, nu pentru că frumosul violonist ar fi ignorat că era de trei ori mai tînăr decît baronul. Nici n-o spunea în felul în care ar fi spus-o Jupien, dar cu acea simplitate care postulează în anumite legături, că în-lăturarea diferenței de vîrstă a precedat tacit afecțiunea (afecțiune simulată la Morel, afecțiune sinceră la alții). Astfel, în epoca aceea, Charlus primi o scrisoare concepută în felul următor :

„Scumpul meu Palamède, cînd te voi mai revedea ? Mi-e dor mult de tine, și mă gîndesc adesea la tine etc...”

Al tău, PIERRE”

Domnul de Charlus își sparse capul ca să afle care dintre rudele sale își îngăduia să-i scrie cu atîta familiaritate, rudă prin urmare care trebuia să-l cunoască bine și al cărei scris totuși nu-l recunoștea. Toți principii cărora almanahul Gotha le acordă cîteva rînduri defilară cîteva zile prin min-

tea sa. În sfârșit, pe neașteptate, o adresă scrisă pe dosul plicului îl lămurî : autorul scrisorii era comisionarul unui cerc de joc, unde baronul se ducea uneori. Acest comisionar nu crezuse că e nepolitic să-i scrie pe acest ton lui Charlus, care avea, dimpotrivă, mare prestigiu în ochii săi. Dar credea că n-ar fi drăguț să nu tutuiască pe cineva pe care-l sărutase de mai multe ori și-i dăruise — își închipuia el în naivitatea sa — dragostea lui. Domnul de Charlus fu în fond încîntat de această familiaritate. Îl conduse chiar pînă acasă, de la un matineu, pe domnul de Vaugoubert, ca să-i poată arăta scrisoarea. Și totuși, Dumnezeu știe că lui Charlus nu-i plăcea să iasă cu Vaugoubert. Căci acesta, cu monoculul la ochi, se uita în toate părțile după tinerii care treceau. Mai mult încă, emancipîndu-se, cînd era cu Charlus folosea un limbaj pe care baronul nu-l putea suferi. Punea la feminin toate numele de bărbați și, cum era foarte prost, își închipuia că această glumă este foarte spirituală și nu înceta să rîdă cu hohote. Cum, pe lîngă asta, ținea enorm la postul său din diplomatie, apucăturile deplorabile și rînjetele pe care le arbora pe stradă erau veșnic întrerupte de groaza pe care i-o pricina în același moment trecerea oamenilor de lume, dar mai ales a funcționarilor.

— Pe mica telegrafistă, uite aceea, spunea el atingînd cotul baronului încruntat, am cunoscut-o, dar s-a cumințit, uricioasa ! Oh ! comisionarul de

la Galeries Lafayette, ce minune ! Doamne, Dumnezeu, iată că trece directorul Afacerilor Comerciale. Numai să nu-mi fi observat gestul ! Ar fi în stare să i-l raporteze ministrului care m-ar scoate din funcție, cu atît mai mult cu cît se pare că chiar așa și este. Charlus abia mai răbda de furie. În sfîrșit, ca să scurteze această plimbare care-l exaspera, se hotări să scoată scrisoarea și să-l pună pe ambasador să o citească, dar recomandîndu-i discreție, căci simula că, Charlie ar fi gelos, ca să poate să-l facă să creadă că este iubit de acesta.

— Or, adăugă el cu un aer de bunătate nostimă, trebuie să căutăm totdeauna să pricinuim cît mai puține supărări cu putință.

Înainte de a se întoarce la prăvălia lui Jupien, autorul ține să spună cît ar fi de mîhnit dacă cititorul s-ar simți jignit de asemenea descrieri atît de ciudate. Pe de o parte (și aceasta e latura măruntă a lucrului), se vede în cartea de față că aristocrația pare, proporțional, mai învinuită de degenerescență decît celelalte clase sociale. Chiar dacă ar fi așa, nu e de mirare. Familiile vechi sfîrșesc totdeauna prin a vădi, printr-un nas roșu și coroiat, printr-o bărbie diformată, semne specifice în care ficcare admiră „rasa“. Dar printre aceste trăsături stăruitoare și mereu agravate, unele nu sînt vizibile, și anume tendințele și înclinările. Ar fi o obiecție și mai gravă, dacă ar fi întemeiată, să se spună că toate acestea ne sînt străine și că

ar trebui să extragem poezia din adevărul cel mai apropiat. Artă extrasă din realitatea cea mai familiară există într-adevăr și poate că domeniul ei e cel mai vast. Dar nu e mai puțin adevărat că un mare interes, uneori frumusețea, poate să ia naștere din acțiuni care decurg dintr-o formă de spirit atât de îndepărtată de tot ce simțim, de tot ce credem, încât nici nu izbutim să le înțelegem, încât se aștern în fața noastră ca un spectacol fără cauză. Există oare un lucru mai poetic decât Xerxes, fiul lui Darius, care pune să se biciuiască marea ce-i înecase corăbiile?

E sigur că Morel, folosindu-se de puterea pe care farmecul său i-o dădea asupra fetei, transmise acesteia, luînd-o pe seama lui, observația baronului, căci expresia „a plăti ceaîul” dispăru cu desăvîrșire din dugheana croitorului, așa cum dispăre pentru totdeauna dintr-un salon cutare persoană intimă, pe care o primeai în toate zilele și cu care, dintr-un motiv sau altul, te-ai certat sau pe care cauți s-o ascunzi și n-o mai frecven-tezi decît în afara casei. Domnul de Charlus fu mulțumit și văzu în aceasta o dovadă a ascendentului său asupra lui Morel și dispariția singurului mic cusur din perfecțiunea fetei. În sfîrșit, ca toți cei de soiul său deși era în chip sincer prietenul lui Morel și al logodnicei sale presumptive, partizanul cald al căsătoriei lor, era destul de dornic de puterea de a isca, după placul său, certuri mai mult sau mai puțin inofensive, în afară de care

și deasupra cărora rămînea tot atît de olimpic cum ar fi fost și fratele său. Morel îi spusese lui Charlus că o iubea pe nepoata lui Jupien, că voia să o ia de nevastă, și baronului îi plăcea să-și însoțească tînărul prieten în vizitele în care juca rolul de viitor socru, indulgent și discret. Nimic nu-i plăcea mai mult.

Părerea mea personală e că expresia „a plăti ceaiul“ era a lui Morel și că, din orbire amoroasă, tînăra croitoreasă adoptase o expresie a ființei adorate, care contrasta prin urîtenia ei cu limbajul frumos al fetei. Datorită acestui limbaj, acestor maniere fermecătoare care i se potriveau, ca și protecției domnului de Charlus multe clientele pentru care lucrase, o primeau ca pe o prietenă, o invitau la cină, o amestecau printre relațiile lor, mititica neacceptînd de altminteri decît cu învoirea baronului de Charlus și în serile în care îi convenea. „O tînără croitoreasă în lume? se va spune, ce lucru neverosimil!“ Dacă ne gîndim, nu era mai puțin neverosimil decît faptul că odinioară Albertine venea să mă vadă la miezul nopții și acum locuia cu mine. Și poate ar fi fost neverosimil din partea alteia, dar nicidecum din partea Albertinei, fără tată, nici mamă, ducînd o viață atît de liberă, încît, la început, am luat-o la Balbec drept amanta unui crai, avînd ca rudă cea mai apropiată pe doamna Bontemps care, încă de la doamna Swann, admira la nepoata ei numai manierele proaste și acum închidea ochii,

mai ales dacă asta ar fi putut-o scăpa de ea, făcînd o căsătorie bogată din care i-ar fi revenit și mătușei sale niște bani (în lumea cea mai aleasă, mame foarte nobile și foarte sărace, reușind să-și hotărască fiul să facă o căsătorie bogată, se lasă întreținute de tinerii căsătoriți, primesc blănuri, un automobil, bani de la o noră pe care n-o iubesc și pe care o fac să fie primită).

Poate că va veni ziua cînd croitorescele, ceea ce n-aș găsi întrunimic nepotrivit, vor merge în lume. Nepoata lui Jupien fiind o excepție, nu poate încă lăsa să se prevadă asemenea zi, căci o singură rîndunică nu face primăvara. În orice caz, dacă situația mai mult decît modestă a nepoatei lui Jupien scandaliză pe unii, Morel nu era printre aceștia, căci, în anumite privințe, prostia lui era atît de mare, încît nu numai că o găsea „mai degrabă proastă“ pe această fată de o mie de ori mai inteligentă decît el, poate numai pentru că-l iubea, dar mai ales presupunea că persoanele foarte bine situate care o primeau și cu care ea nu se mîndrea, erau niște aventuriere, niște cusătorese de mîna a doua deghizate, care făceau pe cucoanele. Firește, nu erau niște Guermantes, nici cunoștințe ale acestora, dar burgheze bogate, elegante, cu mintea destul de liberă ca să nu creadă că se dezonoarează primind o croitoreasă și în același timp destul de robită, ca să încerce oarecare mulțumire ocrotind o fată la care alteța-sa baronul de

Charlus se ducea, cu toată cinstea, să o vadă în fiecare zi.

Nimic nu-i făcea mai mare plăcere baronului, ca ideea acestei căsătorii fiindcă socotea că în felul acesta Morel nu-i va fi răpit. Se pare că nepoata lui Jupien „greșise“, când fusese aproape un copil. Și în timp ce i-o lăuda lui Morel, domnul de Charlus n-ar fi fost supărat să-l informeze pe prietenul său, care s-ar fi infuriat și să semene astfel zădărnici. Căci Charlus, deși era extrem de rău, semăna cu mulți oameni buni care fac elogiul cutăruia sau cutăruia ca să-și dovedească propria lor bunătate, dar s-ar feri ca de foc de cuvinte binefăcătoare, atât de rar rostite, capabile să facă să domnească pacea. Baronul se ferea totuși de orice insinuare și din două motive. „Dacă-i povestesc, își spunea el, că logodnica lui nu e fără pată, amorul său propriu va fi rănit și se va supăra pe mine. Și apoi, cine-mi spune că nu e îndrăgostit de ea? Dacă nu-i spun nimic, acest foc de paie se va stinge repede, voi conduce legăturile lor după placul meu, o va iubi doar în măsura în care voi dori eu. Dacă povestesc greșeala din trecut a logodnicei sale, cine-mi spune că Charlie al meu nu e încă destul de îndrăgostit ca să devină gelos? Atunci vor transforma, din propria-mi greșeală, un flirt fără urmare și pe care-l duci cum vrei, într-o mare dragoste, lucru greu de stăpinit.“ Din aceste două motive, Charlus păstră o tăcere care n-avea decât

aparențele discreției, dar care, pe de altă parte, era plină de merit, căci unor oameni de soiul său le e aproape cu neputință să tacă.

De altminteri, tinăra era delicioasă, și domnul de Charlus, al cărui gust estetic pe care l-ar fi putut avea pentru femei, era satisfăcut de ea, ar fi vrut să aibă sute de fotografii de-ale fetei. Mai puțin prost decât Morel, afla cu plăcere numele doamnelor cumsecade care o primeau și pe care flerul său social le situa exact. Dar se ferea (vrînd să-și păstreze stăpînirea) să i-o spună lui Charlie, care, adevărată brută în această privință, continua să creadă că, în afară de „clasa de vioară“ și de Verdurini, existau numai Guermanții, cele cîteva familii aproape regale înșirate de baron, tot restul fiind doar „drojdie“, „pleavă“. Charlie interpreta aceste expresii ale domnului de Charlus cuvînt cu cuvînt.

Cum, domnul de Charlus în zadar așteptat în fiecă zi a anului de atîția ambasadori și ducese, care nu cina cu principele de Croy pentru că i se dădea acestuia înțîietatea, domnul de Charlus, petrecea tot timpul pe care-l răpea acestor doamne mari, acestori monseniori, la nepoata unui croitor? Mai întii, motiv suprem, se afla acolo Morel. Chiar dacă n-ar fi fost, nu văd nimic nevrosimil în asta, sau atunci judecați ca un subaltern al lui Aimé. Numai chelnerii mai cred că un om foarte bogat poartă întotdeauna haine noi și minunate și că un domn care este tot ce poate fi

mai șic dă mese de șaizeci de tacîmuri și nu umblă decît în automobil. Se înșeală. Adesea, un om foarte bogat poartă aceiași haină ponosită; un domn tot ce poate fi mai șic, este un domn care, la restaurant, n-are de-a face decît cu personalul și care, întors acasă, joacă o partidă de cărți cu valeții săi. Asta nu împiedică refuzul său de a trece după principele Murat.

Printre motivele care-l făceau fericit pe domnul de Charlus din pricina căsătoriei tinerilor, era și acela că nepoata lui Jupien va fi întrucîtva o extindere a personalității lui Morel, și, prin aceasta, a puterii și a cunoașterii pe care baronul le avea despre el. Domnul de Charlus nici n-ar fi încercat o clipă un scrupul, „înșelînd“, în sensul conjugal, pe viitoarea soție a violonistului. Dar a îndruma „o tînără căsnicie“, a se simți ocrotitorul temut și atotputernic al soției lui Morel care, considerîndu-l pe baron ca pe un zeu, ar dovedi prin aceasta că scumpul ei Morel îi băgase această idee în cap și ar conține astfel ceva din Morel, făceau ca stăpînirea lui Charlus să ia alt aspect, dînd naștere în „obiectul“ său, Morel, la încă o ființă, soțul adică oferindu-i altceva, ceva nou, ciudat, de iubit în el. Poate chiar că această stăpînire ar fi mai mare acum decît fusese vreodată. Căci acolo unde Morel singur, gol, ca să spun astfel, rezista adesea baronului pe care se simțea sigur că-l poate recuceri, o dată însurat, de dragul căsniciei sale, a apartamentului, a vii-

torului său, s-ar teme mai mult, ar oferi voinței domnului de Charlus mai multă suprafață și putere. Toate acestea și chiar, la nevoie, seara când s-ar plictisi, să bage zădărniciu între soți (baronul nu disprețuise niciodată scenele de bătaie) îi plăceau domnului de Charlus. Totuși mai puțin decât gândul că tinăra căsnicie ar depinde de el. Dragostea lui pentru Morel redobândește o noutate desfătătoare când își spunea : „Și soția lui va fi a mea în măsura în care el e al meu ; vor proceda numai într-un fel care nu mă poate supăra, vor asculta de capriciile mele și astfel ea va fi un semn (pînă acum necunoscut mie) a ceea ce tocmai uitasem și care e atît de sensibil inimii mele și anume că pentru toată lumea, pentru cei care mă vor vedea că-i ocrotesc, îi adăpostesc, pentru mine însumi, Morel e al meu.“ Domnul de Charlus era mai fericit de această evidență în ochii altora și ai săi, decât de tot restul. Căci posesia a ceea ce iubești e o bucurie încă și mai mare decât dragostea. Adesea cei ce ascund tuturor această posesie, o ascund numai de teama ca obiectul iubit să nu le fie răpit. Și fericirea e împuținată, din pricina acestei prudențe de a tăcea.

Poate că cititorul își aduce aminte că Morel spusese odinioară baronului că dorește să seducă o fată și în special pe aceasta, și ca să reușească, îi va făgădui că o va lua de soție, iar după ce violul va fi săvîrșit, „va spăla putina, departe“. Dar domnul de Charlus uitase aceste cuvinte,

În fața mărturisirilor de dragoste pentru nepoata lui Jupien pe care Morel i le făcuse mai apoi. Mai mult chiar, poate că și Morel le uitase. Poate că exista o adevărată distanță între firea lui Morel — așa cum o mărturisise cu cinism, sau o exagerase cu dibăcie — și momentul cînd ea ar ieși la iveală. Împrietenindu-se mai mult cu fata, ea-i plăcu, o iubea, se cunoștea pe sine însuși atît de puțin încît își închipuia, fără îndoială, că o iubește poate chiar pentru totdeauna. Firește, dorința lui inițială, proiectul său nelegiuit dăinuia, dar acoperite de atîtea sentimente suprapuse, încît nimic nu spune că violonistul n-ar fi fost sincer susținînd că această dorință vicioasă nu era adevăratul îndemn al faptei sale. A fost de altfel o perioadă de scurtă durată în care, fără să și-o fi mărturisit în mod precis, această căsătorie îi păru necesară. Morel avea în acest moment dureri destul de puternice la mîină și se vedea silit să ia în seamă și eventualitatea de a se lăsa de vioară. Cum în afară de arta lui, era de o lene de neînțeles, nevoia de a fi întreținut se impunea și prefera să fie întreținut de nepoata lui Jupien decît de domnul de Charlus, combinația aceasta oferindu-i mai multă libertate și alegere a unui număr mare de femei diferite, atît din rîndul ucenicilor, totdeauna noi, determinînd-o pe nepoata lui Jupien să le corupă, cît și din cel al frumoaselor doamne bogate cu care o va prostitua. Faptul că viitoarea sa soție ar fi putut refuza să se preteze

la astfel de complezențe și ar fi atît de vicleană nu intra nici o clipă în socotelile lui Morel. Ele trecură de altfel pe planul al doilea, lăsînd loc dragostei curate, căci durerile încetară. Vioara va fi îndestulătoare împreună cu apunamentele domnului de Charlus, ale cărui pretenții vor mai slăbi cu siguranță o dată ce el, Morel, se va fi însurat cu nepoata lui Jupien. Căsătoria nu suferea amînare, din pricina dragostei sale și în interesul libertății sale. Puse să i se ceară mîna nepoatei lui Jupien, care întrebă dacă ea e de acord. Nici nu era necesar. Pasiunea fetei pentru violonist se revărsa în juru-i, ca părul ei cînd era despletit, ca bucuria privirilor ei. Lui Morel, aproape orice lucru care-i era plăcut sau folositor îi trezea emoții morale și cuvinte de același soi, uneori chiar lacrimi. Îi ținea deci în chip sincer — ~~dacă~~ asemenea cuvînt i se poate aplica — nepoatei lui Jupien discursuri tot atît de sentimentale (sentimentale sînt și acelea pe care atîția tineri nobili, care doresc să nu facă nimic în viață, le țin vreunei tinere fete fermecătoare din burghezia cea mai bogată), pe cît erau de o josnicie fără perdea teoriile pe care le înfățișase lui Charlus în legătură cu seducerea, cu desvirginarea. Numai că entuziasmul virtuos cu privire la o persoană care-i prilejuia o plăcere și legămintele solemne pe care le lua față de ea, aveau o contraparte la Morel. Îndată ce persoana nu-i mai făcea plăcere, sau chiar, de pildă, dacă obligația de a face față

unor făgăduieli îi pricinuia neplăcere, ea devenea îndată, pentru Morel, obiectul unei antipatii pe care o justifica în proprii săi ochi și care, după oarecare tulburări neurastenice, îi îngăduia să-și dovedească lui însuși, după ce-și redobândise euforia sistemului nervos, că, privind lucrurile dintr-un punct de vedere pur virtuos, era eliberat de orice obligație.

Astfel, la sfârșitul șederii sale la Balbec, pierduse nu știu la ce, toți banii și, neîndrăznind să-i mărturisească lui Charlus, căuta pe cineva căruia să-i ceară. Învățase de la tatăl său (care totuși îi interzisese să ajungă vreodată un „tapeur“), că în asemenea caz, e cuviincios să scrii persoanei căreia vrei să i te adresezi că „vrei să tratezi afaceri cu ea“, că îi „ceri o întâlnire de afaceri“. Această formulă magică îl încânta atât de mult pe Morel, încât cred că ar fi dorit să piardă bani, numai pentru plăcerea de a cere o întâlnire „de afaceri“. În decursul vieții a văzut că formula n-are întreaga valoare pe care i-o atribuisese. A constatat că unii oameni cărora nici nu le-ar fi scris, de altminteri, în alt scop, nu i-au răspuns la cinci minute după primirea scrisorii „pentru a discuta afaceri“. Dacă după-amiaza se scurgea fără ca Morel să fi căpătat răspuns, nu-i trecea prin minte că, în cel mai bun caz, domnul sollicitat poate că nu se întorsese acasă, poate că avusesse alte scrisori de scris, dacă cumva n-o fi plecat într-o călătorie, sau s-o fi îmbolnăvit etc..

Dacă, printr-un noroc extraordinar, i se dădea o întâlnire pe a doua zi dimineăta, Morel îl în-
tîmpina pe solicitat cu aceste cuvinte : „Eram
tocmai mirat că n-am primit răspuns, mă între-
bam dacă nu s-o fi întîmplat ceva ; va să zică stai
bine cu sănătatea“ etc. Deci la Balbec, și fără să-mi
spună că avea să-i vorbească de vreo „afacere“,
mă rugase să-l prezint aceluiași Bloch cu care
fusesse atît de nepoliticos cu o săptămîină mai în-
ainte, în tren. Bloch nu șovăise să-i împrumute
— sau mai degrabă să-l pună pe domnul Nissim
Bernard să-i împrumute 5.000 de franci. Din ziua
aceea, Morel îl adora pe Bloch. Se întreba, cu la-
crimi în ochi, cum ar putea să-i facă un serviciu
celui ce-i salvase viața. În sfîrșit, mi-am luat în-
sărcinarea să cer pentru Morel 1.000 de franci
pe lună domnului de Charlus, bani pe care acesta
avea să-i înapoieze îndată lui Bloch, care va fi
astfel destul de repede rambursat. În prima lună,
Morel, încă sub impresia bunătății lui Bloch, îi
trimise numaidecît cei 1.000 de franci ; dar după
aceea găsi fără îndoială că o altă întrebuintare
a restului de 4.000 de franci putea fi mai plăcută,
căci începu să-l vorbească de rău pe Bloch. Ve-
derea acestuia îi era de-ajuns ca să-i pricinuiască
gînduri negre, și Bloch uitînd el însuși exact cît
îi împrumutase lui Morel, și cerîndu-i 3.500 de
franci în loc de 4.000, ceea ce l-ar fi făcut pe vio-
lonist să cîștige 500 de franci, acesta vru să-i răs-
pundă că, în fața unui asemenea fals, nu numai

că nu va plăti vreo centimă, dar creditorul său ar trebui să se considere foarte fericit că Morel nu depune o plîngere împotriva-i. Spunînd asta, ochii lui se învăpăiau. De altminteri, nu se mulțumi să spună că Bloch și Nissim Bernard n-aveau de ce să fie supărați pe el, ci că ei ar trebui să se declare fericiți că nu este el supărat pe ei. În sfîrșit, domnul Nissim Bernard afirmînd pare-se că Thibaut cîntă tot atît de bine ca Morel, acesta crezu de cuviință că ar trebui să-l dea în judecată, căci asemenea afirmație îi strica în profesia lui, apoi, cum nu mai exista dreptate în Franța, mai ales împotriva evreilor (antisemitismul fiind la Morel efectul firesc al împrumutului de 5.000 de franci pe care-i primise de la un israelit), nu mai ieșea din casă fără să aibă asupra-i un revolver încărcat.

O astfel de stare nervoasă urmînd după o tandrețe vie, avea să se producă în curînd la Morel și în legătură cu nepoata croitorului. E adevărat că Charlus, poate fără să o bănuiască, era oarecum vinovat de această schimbare, căci spunea adesea, fără să creadă o vorbă, și ca să-i sîcîie, că o dată ce vor fi căsătoriți, nu-i va mai revedea și-i va lăsa să zboare cu propriile lor aripi. Ideea aceasta era, în ea însăși, cu totul insuficientă ca să-l despartă pe Morel de fată; dar stăruind în mintea lui Morel, era gata, într-o zi anume să se combine cu alte idei, avînd afinitate cu ea și fiind capabile, de îndată ce îmbinarea era înfăptuită, să devină un puternic agent de ruptură.

Nu mi se întâmpla, prea des de altfel, să-i întâlnesc pe domnul de Charlus și pe Morel. Adesea și intraseră în dugheana lui Jupien când plecam de la ducesă, căci plăcerea pe care o încercam în tovărășia ei era atât de mare, încît nu numai că uitam așteptarea îngrijorată care preceda întoarcerea Albertinei, dar chiar ora acestei reîntoarceri.

Dintre aceste zile în care întîrziem la doamna de Guermantes, voi pune de o parte una care fu însemnată cu un mic incident a cărui semnificație cumplită îmi scăpă pe de-a-ntregul și pe care n-am priceput-o decît cu mult mai tîrziu. În acel sfîrșit de după-amiază, doamna de Guermantes îmi dăduse, fiindcă știa că-mi plăcea niște iasomie de grădină adusă din Sud. Cînd, după ce mă despărțisem de ducesă, am urcat la mine, Albertine se întorsese ; m-am încrucișat pe scară cu Andrée pe care, se părea că mirosul atât de violent al acestor flori pe care le aduceam, o incomodează.

— Cum, v-ați și întors ? i-am spus.

— Abia acum o clipă, dar Albertine avea de scris, m-a gonit.

— Nu crezi că are vreun proiect blamabil ?

— Nicidecum, scrie mătușei sale, cred. Dar nu-i plac mirosurile tari și nu va fi încîntată de iasomia dumitale.

— Atunci, am avut o idee proastă ! O să-i spun Françoisei să o pună în tinda scării de serviciu.

— Poate-ți închipui că Albertine nu va simți, în urma dumatăle, mirosul de iasomie. Cred că împreună cu acela al chiparoaselor, e mirosul cel mai îndărătnic ; de altminteri cred că Françoise nici nu e acasă.

— Dar atunci, eu, care n-am luat astăzi cheia cu mine, cum voi putea intra ?

— Oh ! n-aveți decît să sunați, Albertine vă va deschide. Poate că și Françoise se va fi întors între timp.

Mi-am luat rămas bun de la Andrée. Abia apucasem să sun și Albertine veni să-mi deschidă, ceea ce a fost destul de complicat, căci Françoise fiind plecată, Albertine nu știa de unde se aprindea lumina. În sfîrșit, reuși să-mi dea drumul înăuntru ; însă mirosul florilor de iasomie o puse pe fugă. Le-am dus în bucătărie, astfel încît, întrerupîndu-și scrisoarea (n-am înțeles pentru ce), prietena mea avu timpul să se ducă în odaia mea de unde mă chemă și să se întindă pe patul meu. Încă o dată, în momentul acela n-am găsit la toate astea nimic nefiresc, cel mult puțină încurcătură, în orice caz insignifiantă ¹

Cu excepția acestui singur incident, totul se petrecea normal cînd mă întorceam de la ducasă, după Albertine ; neștiind dacă doream să ies cu

¹ Era cît pe-acî să fie surprinsă cu Andrée și-si luase puțin răgaz, stingînd totul, ducîndu-se în odaia mea ca să nu se vadă patul răvășit și simulase că era pornită pe scris. Dar se va vedea mai tîrziu dacă toate acestea, despre care n-am știut niciodată nimic erau adevărate.

ea înainte de cină, găseam de obicei, în anticameră, pălăria, mantoul, umbrela ei, pe care le lăsa acolo pentru orice eventualitate. Îndată ce, intrînd, le zăream, atmosfera casei devenea respirabilă. Simţeam că în loc de un aer rarefiat, o umplea fericirea. Eram scăpat de tristeţea mea, vederea acestor nimicuri mă făcea să o posed pe Albertine, alergam spre ea.

În zilele în care nu coboram la doamna de Guermantes, pentru ca timpul să mi se pară mai puţin lung, în răspasul acestei ore care preceda întoarcerea prietenei mele, răsfoiam un album de Elstir, o carte de Bergotte, sonata lui Vinteuil. Atunci — după cum operele însele, care par că se adresează numai văzului şi auzului, pretind, pentru a fi gustate, ca inteligenţa noastră trează să colaboreze strîns cu aceste două simţuri — făceam să iasă din mine, fără să-mi dau seama, visurile pe care odinioară Albertine le trezise în mine, pe vremea cînd n-o cunoşteam încă şi pe care viaţa de toate zilele le distrusese. Le aruncam în fraza muzicianului sau în imaginea pictorului ca într-un creuzet, hrănind cu ele opera pe care o citeam. Şi, fără îndoială, aceasta mi se părea mai vie. Dar nici Albertine nu cîştiga mai puţin fiind astfel transportată dintr-una în cealaltă din cele două lumi în care avem acces şi în care putem situa rînd pe rînd unul şi acelaşi obiect, scăpînd astfel de presiunea strivitoare a materiei ca să se joace în spaţiile fluide ale gîndirii.

Pe neașteptate și pentru o clipă, eram în stare să încerc sentimente aprinse pentru această fată. Avea în acel moment aparența unei opere de Elstir sau de Bergotte, încercam o exaltare momentană pentru ea, văzînd-o în reculul imaginației și al artei.

Curînd, eram înștiințat că se întorsese; pocruncisem să nu i se rostească numele dacă nu eram singur, dacă de pildă era la mine Bloch pe care-l sileam să mai rămînă o clipă, ca să nu risc să se întâlnească cu prietena mea. Căci ascundeam faptul că locuiește la mine, ba chiar că aș vedea-o vreodată la mine acasă, atît de mult mă temeam ca vreunul din prietenii mei să nu se îndrăgostească de ea, să n-o aștepte afară, sau ca, în clipita unei întâlniri pe coridor sau în anticameră, ea să nu poată face un semn sau da o întâlnire. Apoi auzeam fișiiitul fustei Albertinei care se îndrepta spre odaia ei căci, din discreție și fără îndoială și din acele atenții cu care, altădată, la cinele noastre de la Raspelière, își dădea osteneala să nu mă facă gelos, nu venea spre odaia mea, cînd știa că nu eram singur. Dar nu era numai asta, și o înțelesei deodată. Îmi aminteam: cunoscusem o primă Albertine, apoi, pe neașteptate ea se schimbase într-alta, cea de acum. Și numai pe mine mă puteam face răspunzător de această schimbare. Tot ce mi-ar fi mărturisit cu ușurință, apoi bucuros, cînd eram buni camarazi, încetase să se reverse îndată ce crezuse că o

iubeam, sau, poate fără să-și rostească cuvîntul de dragoste, ghicise un sentiment inchizitorial care vrea să știe, suferă totuși că știe, și caută să afle și mai mult. Din ziua aceea, îmi ascunsese totul. Se îndepărta de odaia mea dacă credea că eram, nici măcar cu o prietenă, ci cu un prieten, ea, ai cărei ochi se interesau odinioară cu atîta aprindere cînd vorbeam de o fată : „Trebuie să încerci să o aduci, m-ar amuza să o cunosc“. „Dar are ceea ce numești un gen urît.“ „Tocmai, va fi cu atît mai nostim.“ În acel moment, poate aș fi putut ști totul. Și chiar cînd, în micul cazino își deslipise sinii de lîngă cei ai Andréei, nu cred că făcuse acest gest din pricina prezenței mele, ci din pricina lui Cottard care i-ar fi creat după cum credea ea, probabil, o proastă reputație. Și totuși, de atunci, începuse să devină țeapănă, cuvintele încrezătoare nu-i ieșeau de pe buze, gesturile îi erau rezervate. Apoi, depărtase de ea tot ce m-ar fi putut emoționa. Dădea părților din viața ei pe care nu le cunoșteam, un caracter cu care ignoranța mea se făcea complice, ca să accentueze ceea ce era nevinovat în el. Și acum, transformarea se săvîrșise, se ducea glont în odaia ei cînd nu eram singur, nu numai ca să nu mă deranjeze, dar ca să-mi arate că nu se sinchisește de alții. Un singur lucru nu l-ar fi făcut niciodată pentru mine, nu l-ar fi săvîrșit decît atunci cînd mi-ar fi fost indiferent, pe care l-ar fi făcut lesne tocmai din pricina asta, și anume

să mărturisească. Voi fi redus pentru totdeauna, ca un judecător, să trag concluzii nesigure din imprudențe de limbaj care poate nu erau neexplicabile, fără să aibă recurs la vinovăție. Și ea mă va simți totdeauna gelos și judecător.

Logodna noastră luase înfățișarea unui proces și dădea Albertinei sfiala unei vinovate. Acum schimba conversația când era vorba de persoane, bărbați sau femei, care nu erau oameni bătrâni. Căci ar fi trebuit s-o întreb ceea ce voiam să știu, atunci când încă nu bănuia că eram gelos pe ea. Trebuie să profiți de acest timp. Căci atunci prietena noastră ne dezvăluie plăcerile ei și chiar mijloacele prin care le ascunde celorlalți. Nu mi-ar mai fi mărturisit acum, așa cum făcuse la Balbec, în parte pentru că era adevărat, în parte ca să se scuze că nu lasă să se vadă mai mult dragostea ei pentru mine, căci o oboseam încă de pe atunci, și din gentilețea pe care i-o manifestam văzuse că n-avea nevoie să-mi arate tot atât de multă dragoste ca altora, ca să obțină mai mult decît de la ei — nu mi-ar mai fi mărturisit acum ca atunci : „Găsesc că e stupid să lași să se vadă pe cine iubești, ori cu mine se înțimplă contrariul : îndată ce-mi place cineva, am aerul că nu-i dau atenție. Astfel nimeni nu știe nimic.“ Cum ! aceeași Albertine de astăzi, cu pretențiile ei de sinceritate și de indiferență față de toți, îmi spusese asta ! Astăzi nu mi-ar mai fi enunțat această regulă. Cînd vorbea cu mine, se

mulțumea să o aplice spunîndu-mi despre cutar sau cutare persoană care putea să mă neliniștească: „Ah! nu știu, nu m-am uitat la ea, prea neînsemnată.“ Și, din cînd în cînd ca să preîntîmpine lucrurile pe care le-aș fi putut afla, făcea mărturisiri al căror ton, înainte chiar de a cunoaște realitatea pe care se străduia să denatureze, să o dezvinovățească, o și dădea gol că aceste mărturisiri erau mincinoase.

În timp ce ascultam pașii Albertinei, cu plăcere tihnită de a gîndi că nu va mai ieși în acea seară, admiram faptul că, pentru fata acestor pe care crezusem cîndva că nu o voi cunoaște niciodată, a se întoarce în fiecare zi la ea însemna tocmai să se întoarcă la mine. Plăcerea alcătuită din mister și senzualitate pe care o încercasem fugară și fragmentară, la Balbec, în seara cînd venise să se culce la hotel, se completase, se stabilise, îmi umplea locuința, odinioară goală, cu o provizie permanentă de gingășie domestică, aproape familială, radiind pînă și în coridoare și din care, toate simțurile mele, cînd efectiv, cînd în momentele în care eram singur, în imaginație și prin așteptarea întoarcerii, se hrăneau în liniște. Cînd auzisem închizîndu-se ușa odăii Albertinei dacă aveam un prieten la mine, mă grăbeam să fac să plece și-i dădeam drumul numai cînd eram foarte sigur că se afla pe scara pe care, la nevoie, coboram cîteva trepte.

În coridor, Albertine venea în întîmpinarea mea.

— Iată, în timp ce mă desbrac, ți-o trimet pe Andrée, a urcat o clipă ca să-ți dea bună seara.

Avînd încă în juru-i bogatul vâl cenușiu care cobora de pe toca ei de chinchilla și pe care i-l dădusem la Balbec, Albertine se retrăgea în odaia ei, ca și cum ar fi ghicit că Andrée, pusă de mine să vegheze asupra-i, va face, dîndu-mi unele amănunte, pomenind că întîlniseră cutare cunoștință, unele precizări asupra regiunilor nelămurite în care se desfășurase plimbarea pe care o făcuseră toată ziua și pe care nu mi-o putusem imagina.

Defectele Andréei se accentuaseră, nu mai era atît de agreabilă ca atunci cînd o cunoscusem. Avea acum un soi de neliniște ursuză, gata să izbucnească aidoma unei vijelii la mare, chiar dacă vorbisem doar despre ceva plăcut atît Albertinei cît și mie. Asta n-o împiedica pe Andrée să fie mai bună cu mine, să mă placă mai mult — și am avut adesea dovada — decît pe unii oameni mai amabili cu dînsa. Dar cel mai neînsemnat aer de fericire pe care-l aveai, dacă nu era cauzat de ea, îi producea o impresie enervantă, neplăcută, ca zgomotul unei uși pe care o închizi prea tare. Admitea suferințele la care nu participa, însă nu plăcerile; dacă mă vedea bolnav, era mîhnită, mă căina, m-ar fi îngrijit. Dar dacă aveam o mulțumire oricît de mărunță ca de pildă aceea de a mă întinde cu un aer de beatitudine închizînd o carte și spunînd: „Ah! am petrecut două ore încîntătoare citind. Ce carte amuzantă!“ aceste cu-

vinte care ar fi făcut plăcere mamei, Albertinei, lui Saint-Loup, trezeau în Andrée un soi de deza-probare, poate doar o indispoziție nervoasă. Mul-tumirile mele îi pricinuiau o iritare pe care n-o putea ascunde. Aceste cusururi se completeau cu altele mai grave : într-o zi pe cînd vorbeam de acel tînăr atît de savant în materie de curse, de jocuri, de golf, și atît de incult în ce privește tot restul, pe care-l întîlnisem, cu mica bandă, la Balbec, Andrée începu să rînjească :

— Știți că tatăl său a furat, era cît pe-aci să se deschidă o anchetă împotriva lui. Caută să facă pe grozavul, dar mă amuză să o spun tuturor. Aș vrea să mă dea în judecată pentru denunțare calomnioasă. Ce depoziție frumoasă aș face !

Ochii ei sticleau. Am aflat însă că tatăl nu să-vîrșise nimic nedelicat, că Andrée știa acest lucru ca oricare altul. Dar se crezuse disprețuită de fiu, căutase ceva care l-ar fi putut pune în încurcă-tură, care l-ar fi rușinat, și născocise un roman întreg cu depoziții pe care ar fi fost chemată, ima-ginar, să le facă și, tot repetîndu-și amănuntele, poate nici ea însăși nu mai știa dacă sînt sau nu adevărate. Astfel, așa cum devenise (și chiar fără urile ei scurte și nebunești), n-aș fi dorit s-o mai văd, dacă n-ar fi fost decît din pricina acestei susceptibilități răuvoitoare care înconjura cu o centură aspră și glacială, firea ei adevărată, mai caldă și mai bună. Dar informațiile pe care numai ea singură mi le putea da despre prietena mea

mă interesau prea mult ca să neglijez un prilej atât de rar să le aflu. Andrée intra, închidea uşa în urma ei ; ele se întâlneau cu o prietenă, şi Albertine nu-mi vorbise niciodată de ea.

— Ce şi-au spus ?

— Nu ştiu, căci am profitat de faptul că Albertine nu era singură, ca să mă duc să cumpăr lână.

— Să cumperi lână ?

— Da, mă rugase Albertine.

— Un motiv mai mult ca să nu te fi dus, poate a procedat astfel tocmai ca să te îndepărteze.

— Dar mă rugase înainte de a se fi întâlnit cu prietena ei.

— Ah ! răspundeam, regăsindu-mi răsuflarea. Îndată bănuiala mă cuprindea din nou : „Dar cine ştie dacă nu-i dăduse dinainte întâlnire prietenei sale şi nu pusesese la cale un pretext ca să fie singură când va voi ?” De altminteri, eram oare foarte sigur că tocmai vechea ipoteză, aceea potrivit căreia Andrée nu-mi spunea adevărul, nu era cea bună ? Poate că Andrée era înţeleasă cu Albertine.

Îmi spuneam, la Balbec, că poţi iubi o fiinţă în legătură cu care gelozia noastră pare să aibă ca obiect mai de grabă faptele ei ; îţi dai seama că dacă ţi le-ai mărturisit pe toate, te-ai vindeca poate mai lesne de dragoste. Deşi cel ce încearcă gelozia o ascunde cu dibăcie, ea e repede descoperită de aceea care o inspiră şi care la rîndul ei recurge la dibăcie. Ea încearcă să ne înşele când e vorba

de ceea ce ne-ar putea face nefericiți, și reușește, căci de ce o frază insignifiantă ar destăinui celui ce nu e informat minciunile pe care le ascunde? Noi nu o deosebim de celelalte; rostită cu teamă, e ascultată fără atenție. Mai târziu, când vom fi singuri și vom reveni asupra acestei fraze, nu ni se va mai părea în totul potrivită cu realitatea. Dar ne mai aducem oare bine aminte de fraza aceasta? Se pare că ia naștere în noi spontan, cu privire la ea și la exactitatea amintirii noastre, o îndoială de soiul acelor care fac ca, în cursul unor anumite stări nervoase, să nu-ți poți aduce aminte dacă ai tras zăvorul nici la cea de a cincizecea oară, necum la cea dintii. S-ar spune că poți reîncepe la nesfârșit actul fără ca el să fie însoțit vreodată de o amintire precisă și liberatoare. Cel puțin putem reînchide a cincizeci și una oară ușa. În timp ce fraza îngrijorătoare se află la trecut, într-o audiență nesigură, care nu depinde de noi ca să o reînnoim. Atunci ne exercităm atenția asupra altora care n-ascund nimic și singurul leac pe care-l refuzăm ar fi să ignorăm totul, ca să n-avem dorința să știm mai bine.

Îndată ce gelozia e descoperită, e privită de aceea care e obiectul ei, ca o neîncredere care îndreptățește înșelătoria. De altminteri, în dorința de a afla ceva, noi am luat inițiativa de a minți, de a înșela. Andrée, Aimé, ne făgăduiesc că nu vor spune nimic, dar oare își vor ține făgăduiala? Bloch n-a putut făgădui nimic, deoarece nu știa

nimic, și, îndată ce ar sta de vorbă cu fiecare din cei trei, Albertine, cu ajutorul a ceea ce Saint-Loup ar fi numit „verificare a mărturisirilor“ va ști că o mințim când pretindem că sîntem indiferenți la faptele ei și moralmente incapabili de a o supraveghea. Astfel urmînd — în legătură cu ceea ce făcea Albertine — îndoielii mele nesfîrșite și obișnuite, prea nedeterminată ca să nu rămînă nedureroasă, și care era față de gelozie ceea ce sînt, în raport cu mîhnirea, acele începuturi ale uitării în care liniștea se naște din nelămurit, fărîmița de răspuns pe care mi-o aducea Andrée puneă îndată întrebări noi; nu reușisem, explorînd o frîntură din vasta zonă care se întindea în jurul meu, decît să împing mai departe acest incognoscibil care e pentru noi, cînd încercăm efectiv să ne-o reprezentăm, viața reală a altei ființe. Continuam să o întreb pe Andrée, în timp ce Albertine, din discreție și ca să-mi dea (oare ghicea asta?) tot răgazul să-i pun întrebări, își prelungea dezbrăcatul în odaia ei.

— Cred că unchiul și mătușa Albertinei țin la mine, îi spuneam neghiobește Andréei, fără să mă gîndesc la caracterul ei. Vedeam îndată cum fața ei lipicioasă îngălbenea, ca un sirop care se taie; părea învrăjbită pe veci. Gura ei devenea amară. Nu-i mai rămînea nimic Andréei din acea veselie tinerească pe care o desfășura, ca și întreaga bandă, și în ciuda firii ei bolnăvicioase, în anul primei mele șederi la Balbec și care acum (e adevărat că

Andrée era cu cîțiva ani mai mare ca atunci) dispărea atît de repede la ea. Dar aveam să o fac să renască, fără să vreau, înainte ca Andrée să se fi despărțit de mine, ca să se ducă să cineze la ea acasă. „Cineva te-a elogiast astăzi foarte mult în fața mea“, i-am spus. Numaidecît o rază de bucurie îi ilumina privirea, se părea că mă îndrăgește cu adevărat. Evita să se uite la mine, dar rîdea în gol cu doi ochi care se rotunjiseră pe neașteptate. „Cine?“ întrebă ea cu un interes naiv și lacom. Îi spuneam cine, și oricine ar fi fost, era fericită.

Apoi venea ora plecării, se despărțea de mine. Albertine se întorcea la mine; se dezbrăcase, purta vreunul din acele frumoase penioane de crepe de Chine, sau una din acele rochii japoneze a căror descriere o cerusem doamnei de Guer-mantes, și pentru mai multe din ele, unele precizări prețioase mi le furnizase doamna Swann, într-o scrisoare, care începea cu următoarele cuvinte: *„După lunga dumneavoastră eclipsă, am crezut, citindu-vă scrisoarea, relativă la ale mele tea gown¹ că primesc vești de la o stafie.“* Albertine avea în picioare pantofi negri, împodobiți cu briliante, căroră Françoise le spunea, în ciudată, galenți, ca cei pe care zărise, pe fereastra salonului, că-i purta doamna de Guer-mantes seara, la ea acasă, după cum, ceva mai tîrziu, Albertine avu niște mule, unele de șevro auriu, altele de șinșila,

Rochie pentru ceai (engl.).

și a căror vedere mi-era plăcută, pentru că și unele și altele erau ca niște semne (pe care altă încălțăminte nu le-ar fi avut) că locuiește la mine. Avea și lucruri pe care nu i le dădusem eu, de pildă un inel frumos de aur, pe care admiram aripile întinse ale unui vultur.

— Mi l-a dat mătușa mea, îmi spuse ea. Totuși, e uneori drăguță. Mă cam îmbătrânește, deoarece mi l-a dat când am împlinit douăzeci de ani.

Albertine avea o înclinare cu mult mai vie decît ducesa pentru aceste lucruri frumoase, pentru că, la fel ca orice piedică adusă unei posesiuni (cum era pentru mine boala care-mi făcea călătoriile atît de grele și atît de dorite), sărăcia, mai generoasă decît belșugul, dă femeilor mai mult decît toaletele, pe care nu le pot cumpăra ; dorința acestor toalete, care constituie de fapt cunoașterea lor adevărată, amănunțită, adîncită. Ea, pentru că nu-și putuse oferi aceste lucruri, eu, pentru că, oferindu-i-le căutam să-i fac plăcere, eram ca acei studenți care cunoșteau dinainte toate tablourile pe care sînt lacomi să le vadă la Dresda sau la Viena. Cîtă vreme femeile bogate, în mijlocul mulțimii pălăriilor și rochiilor lor, sînt ca acei vizitatori cărora plimbarea într-un muzeu, nefiind precedată de nici o dorință, le dă doar o senzație de buimăceală, de oboseală și de plictiseală. Cutare tocă, cutare mantou de zibelină, cutare capod de la Doucet, cu mînecele căptușite cu roz, dobîndeau pentru Albertine, care le zărise, le

dorise, și, grație exclusivismului și minuției care caracterizează dorința, le izolase în același timp de rest într-un gol din care se desprindea de minune căptușeala sau eșarfa, și le cunoscuse în toate amănuntele — și pentru mine care mă dușesem la doamna de Guermentes ca să încerc să mi se explice în ce consta particularitatea, superioritatea, șicul lucrului și croiala inimitabilă a marelui croitor — o importanță, un farmec pe care desigur nu le aveau pentru ducesă, sătulă chiar înăinte de a i se fi trezit gustul, sau chiar pentru mine, dacă le văzusem cu câțiva ani mai înainte, însoțind cutare sau cutare femeie elegantă, într-una din raitele ei plictisitoare la croitorese.

Desigur, Albertine devenea încetul cu încetul o femeie elegantă. Căci dacă fiecare lucru pe care puneam să i se facă era în genul său, cel mai frumos, cu toate rafinamentele pe care i le-ar fi adus doamna de Guermentes sau doamna Swann, apoi începea să aibe multe din aceste lucruri. Dar n-avea nici o importanță, de vreme ce ele îi plăcuseră mai întâi și fiecare separat. Când ai îndrăgit un pictor, apoi un altul, poți avea pînă la urmă pentru tot muzeul o admirație care nu e rece, căci e alcătuită din iubiri succesive, fiecare exclusivă la timpul ei și care pînă la sfîrșit s-au îmbinat și s-au împăcat.

De altminteri, nu era frivolă, citea mult cînd era singură și-mi citea cînd era cu mine. Devenise

extrem de inteligentă. Spunea, înșelându-se de altfel :

— Sînt îngrozită cînd mă gîndesc că fără dumneata aş fi rămas stupidă. Nu mai nega, mi-ai deschis o lume de idei pe care n-o bănuiam, şi puţinul la care am ajuns, ți-l datorez numai dumitale.

Se ştie că vorbise la fel despre influenţa mea asupra Andréei. Aveau oare una sau cealaltă, vreun sentiment pentru mine ? Ce erau Albertine şi Andrée în ele însele ? Ca să aflu acest lucru, ar trebui să vă imobilizez, să nu mai trăiesc în acea veşnică aşteptare a voastră în care treceţi mereu altele, ar trebui să nu vă mai iubesc ca să vă fixez, să nu mai cunosc sosirea voastră nesfîrşită şi totdeauna descurajatoare, o ! fete, o ! rază succesivă în al cărei vârtej palpităm, cînd vă vedem răsărind din nou, în viteza vertiginoasă a luminii. Poate am ignora această viteză şi totul ni s-ar părea nemişcat, dacă o atracţie sexuală nu ne-ar face să alergăm după voi, picături de aur totdeauna deosebite şi care ne depăşesc mereu aşteptarea ! De fiecare dată, o fată tînără seamănă atît de puţin cu ceea ce fusese data trecută (dis-trugînd, îndată ce o zărim, amintirea pe care o păstrasem şi dorinţa pe care ne-o propuneam), încît firea stabilă pe care i-o atribuim este doar fictivă şi pentru comoditatea limbajului. Ni s-a spus că o fată tînără şi frumoasă este duioasă, iubitoare, plină de simţămintele cele mai delicate. Imaginaţia noastră crede acest lucru pe cuvînt

și când ne apare, pentru prima oară, sub cingătoare creață a părului blond, discul feței ei roz, ne temem aproape că această soră prea virtuoasă, înghețându-ne prin însăși virtutea ei, nu va putea fi niciodată pentru noi amanta pe care am dorit-o. Cel puțin, cite confidențe nu-i facem încă din primul moment, bizuindu-ne pe acea noblețe a inimii, cite proiecte puse la cale împreună ! Dar după câteva zile, regretăm că ne-am încrezut atât de mult, căci fata roz pe care o întâlnisem rostește a doua oară niște cuvinte demne de o Furie¹ lubrică. În fețele succesive, pe care după o pulsație de câteva zile, ni le înfățișează lumina roz interceptată, nici nu e măcar sigur că un *movimentum* exterior acestor fețe nu le-ar fi modificat înfățișarea, și lucrul acesta putuse să se întâmple cu fetele mele de la Balbec. Ni se laudă gingășia, puritatea unei fecioare. Dar după asta, simți că ceva mai piperat ți-ar plăcea mai mult și o sfătuim să se arate mai îndrăzneată. Era ea oare, ca atare, mai degrabă una sau alta ? Poate că nu, dar în stare să ajungă la atâtea posibilități diverse, în curentul vertiginos al vieții. Pentru alta, a cărei atracție consta în ceva neînduplecat (pe care socoteam să-l înmuiem în felul nostru), ca, de pildă, pentru teribila săritoare de la Balbec care atingea în salturile ei craniile domnilor bătrâni îngroziți, ce decepție, când, pe fața nouă pe care o oferea

¹ Furiile sau Eriniile (la greci) erau fiicele Noptii și ale lui Cronos. Menirea lor era să pedepsească fără-delegile oamenilor (fr.).

această figură, în clipa în care-i spuneam cuvinte de dragoste exaltate de amintirea atîtor asprimi față de alții, o auzeam, ca intrare în joc, spunîndu-ne că este sfioasă, că nu știe să spună cuiva decît lucruri cuviincioase întîia oară, atît îi era de frică, și că abia după vreo cincisprezece zile ar putea sta de vorbă liniștită cu noi ! Oțelul se transformase în bumbac, nu aveam ce frînge, deoarece ea pierduse de la sine orice consistență. De la sine, dar poate datorită greșelii noastre, căci cuvintele de dezmiardare pe care le adresasem Asprimii poate-i sugeraseră — chiar fără să-și fi făcut vreo socoteală interesată, să fie drăgălașă. (Lucru ce ne dezolă, dar nu era decît în parte stîngăcie, căci recunoștința pentru atîta gingășie poate avea să ne oblige la mai mult decît la încîntare în fața cruzimii înmuiate.)

Nu spun că nu va veni o zi cînd nu vom atribui, chiar acestor fete luminoase, caractere destul de hotărîte, dar atunci vor fi încetat să ne intereseze, intrarea lor nu va mai fi pentru inima noastră apariția pe care o aștepta deosebită și care o turbură de fiecare dată prin încarnații noi. Imobilitatea lor se va datora indiferenței noastre, care le va da pe mîna judecății minții. Aceasta nu va conchide, de altminteri, într-un chip cu mult mai categoric, căci, după ce va fi judecat că anume cusur, predominant la una, era din fericire absent la alta, va vedea că defectul era cumpănit de o însușire de preț. Astfel că, din falsa judecată a inteligenții

care intră în joc numai cînd încetezi să te mai interesezi, vor ieși definite caractere stabile, de fete tinere, care nu ne vor spune mai mult decît fețele surprinzătoare apărute zilnic, cînd în viteza amănunțioasă a așteptării noastre, prietenele ni se prezentau în fiecare zi, în fiecare săptămînă, prea diferite ca să ne îngăduie, cursa nemaiisprăvindu-se, să clasăm, să categorisim. Pentru sentimentele noastre, am vorbit prea mult de ele ca să mai repetăm că, adesea, o dragoste nu e decît asocierea unei imagini de fată tînără (care altfel ne-ar fi devenit repede insuportabilă), cu bătăile inimii inseparabile de o așteptare fără sfîrșit, zadarnică, și de un „chiul“ pe care ni l-a tras domnișoara. Toate astea nu sînt adevărate decît pentru tinerii imaginativi în fața fetelor schimbătoare. Încă de pe timpul la care a ajuns povestirea noastră, pare-se — am aflat-o mai tîrziu — că nepoata lui Jupien își schimbase părerea despre Morel și despre domnul de Charlus. Șoferul meu, venind în sprijinul dragostei pe care ea i-o purta lui Morel, îi lăudase, ca existînd la violonist, niște gingășii infinite în care ea era foarte înclinată să creadă. Și, pe de altă parte, Morel nu înceta să-i repete ce rol de călău exercită domnul de Charlus față de el, rol pe care ea îl atribuia răutății, căci nu ghicise dragostea. De altfel, fusese nevoită să constate că domnul de Charlus asista tiranic la toate întîlnirile lor și în sprijinul acestora, ea le auzea pe doamnele de lume vorbind

de răutatea cumplită a baronului. Dar, de curînd, judecata ei se răsturnase cu totul. Descoperise la Morel (fără să înceteze să-l iubească cu toate acestea) o adîncă răutate și o perfidie, cumpănite de altfel de o gingășie frecventă și de o sensibilitate reală, iar la domnul de Charlus o bunătate nebănuită și nemărginită, îmbinată cu asprimi pe care nu le cunoștea. De aceea, nu-și putuse face o părere definitivă asupra a ceea ce erau, fiecare în sine, violonistul și protectorul său, așa cum nu-mi făcusem nici eu asupra Andréei, pe care o vedeam totuși în fiecare zi și asupra Albertinei, care trăia cu mine.

În serile cînd aceasta din urmă nu-mi citea cu glas tare, îmi cînta la pian sau începea cu mine partide de dame sau conversații pe care le întrerupeam și pe unele și pe altele ca să o sărut. Legăturile noastre erau de o simplitate care le făcea odihnitoare. Însuși golul din viața ei îi dădea Albertinei un soi de rîvnă și de supunere la singurele lucruri pe care i le ceream. Înapoia acestei fete, ca înapoia luminii purpurii care cădea la picioarele perdelelor de la Balbec în timp ce irumpea concertul muzicienilor, se sidefau unduilațiile albastrii ale mării. Nu era ea oare, într-adevăr (ea în mintea căreia zăcea de obicei o idee despre mine atît de familiară încît, după mătușa ei, poate că eram singura ființă pe care o deosebea cel mai puțin de sine însăși) fata tînără pe care o văzusem întîia oară la Balbec, sub un polo plat, cu ochii stă-

ruitori și rîzători, necunoscută încă, subțire, ca o siluetă profilată pe talaz? Aceste efigii, păstrate neatinse în memorie, cînd le regăsești, te miri că se deosebesc de ființa pe care o cunoști; înțelegi ce muncă de modelaj săvîrșește obișnuința în fiecare zi. În farmecul pe care-l avea Albertine la Paris, în intimitate, trăia încă dorința pe care mi-o inspirase cortegiul obraznic și înflorit ce se desfășura de-a lungul plajei, și după cum Rachel păstra pentru Saint-Loup prestigiul vieții teatrale, chiar după ce el o făcuse să părăsească această meserie, în Albertine, închisă în casa mea, departe de Balbec de unde o luasem în grabă, dăinuiau neliniștea, neorînduiala socială, vanitatea agitată, dorințele rătăcitoare ale vieții de băi de mare. Era atît de bine închisă în colivie, încît în unele seri nici n-o mai rugam să-și părăsească odaia ca să vină la mine, ea pe care odinioară toată lumea o urmărea, pe care atît de greu o ajungeam, cînd fugea cu bicicleta, pe care băiatul de la lift nu mi-o putea aduce, nelăsîndu-mi nici o nădejde că va veni și pe care totuși o așteptam toată noaptea. Albertine fusese, în fața hotelului, ca o mare actriță a plajei aprinse, trezind geloziile cînd înainta în acest teatru al naturii, nestînd de vorbă cu nimeni, îmbrîncind pe obișnuiți, stăpînindu-și prietenele — și aceea actriță atît de dorită nu era oare ea care, retrasă de mine de pe scenă, închisă la mine, se afla la adăpost de dorințele tuturor, pe care de acum înainte o puteau căuta în zadar,

cînd în odaia mea, cînd în a ei, unde se ocupa cu un desen și cu o cizelură ?

Fără îndoială, în primele zile de la Balbec, Albertine părea a fi pe un plan paralel cu acela în care trăiam, dar care se apropiase de el (cînd fusese la Elstir), apoi îl ajunsese, în măsura relațiilor mele cu ea, la Balbec, apoi la Paris, apoi iarăși la Balbec. Ce deosebire, de altminteri, între cele două tablouri de la Balbec, la prima ședere și la cea de-a doua, alcătuite din aceleași vile de unde ieșeau aceleași fete în fața mării. În prietenile Albertinei din timpul celei de-a doua șederi, pe care le cunoscusem atît de bine, cu însușirile și cusururile atît de limpede săpate pe fața lor, puteam oare regăsi acele proaspete și misterioase necunoscute care odinioară nu se apucau să-și scîrție pe nisip ușa vilei, sau să strivească, în trecere, tamariscii tremurători fără să-mi fi bătut inima ? Ochii lor mari dispăruseră de atunci, fără îndoială, pentru că încetaseră de a mai fi copii, dar și pentru că aceste încîntătoare necunoscute, încîntătoare actrițe ale celui dintîi an romantic și asupra cărora nu încetam să adun informații, nu mai aveau nici un mister pentru mine. Deveniseră ascultătoare la capriciile mele, niște simple fete în floare, dintre care eram destul de mîndru că culesesem, că smulsesem tuturor, cel mai frumos trandafir.

Între cele două decoruri atît de deosebite unul de altul, ale Balbecului, se afla un interval de

mai mulți ani, la Paris, pe al cărui lung parcurs se plasau atâtea vizite ale Albertinei. O vedeam în diferiții ani ai vieții mele, ocupînd în raport cu mine poziții diferite care mă făceau să simt frumusețea spațiilor interferate, acest timp lung, împlinit, cînd n-o văzusem și pe a cărui adîncime diafană ființa roz, pe care o aveam în față, se modela cu umbre misterioase și un relief puternic. El se datora, de altminteri nu numai suprapunerii imaginilor succesive a ceea ce Albertine fusese pentru mine, dar și marilor însușiri ale inteligenței și ale inimii, ale defectelor de caracter, și unele și altele nebănuite de mine, pe care Albertine, într-o germinație, o înmulțire a ei însăși, într-o eflorescență carnoasă de culori închise, le adăugase unei firi odinioară aproape nulă, acum greu de adîncit. Căci ființele, chiar cele la care am visat atît de mult încît ni se par doar o imagine, o figură de Benozzo Gozzoli desprinzîndu-se pe un fond verzui și despre care sîntem dispuși să credem că singurele variații se datorează punctului în care ne aflăm ca să le privim, depărtării care ne despart de ele, luminii, aceste ființe, în timp ce se schimbă în raport cu noi, se schimbă și în ele însele ; și în figura care se profila odinioară atît de simplu pe mare se petrecuse o îmbogățire, o solidificare și o sporire a volumului.

De altminteri, nu numai marea, la sfîrșitul zilei, trăia pentru mine în Albertine, ci uneori

ațipeala mării pe prundiș, în nopțile cu clar de lună. Uneori, într-adevăr, cînd mă sculam ca să mă duc să caut o carte în odaia tatii, prietena mea, cerîndu-mi îngăduința să se întindă între timp, era atît de obosită de lunga plimbare de dimineață și de după-amiază, în plin aer, încît chiar dacă zăbovisem doar o clipă afară din odaie, întorcîndu-mă, o găseam pe Albertine adormită și n-o mai trezeam. Întinsă cît era de lungă pe patul meu, într-o atitudine de o naturalețe pe care n-ai fi putut-o născoci, găseam că seamănă cu un lujer lung, înflorit, pe care l-ai fi așezat acolo ; și în adevăr așa era : puterea de a visa pe care n-o aveam decît în lipsa ei, o regăseam în acele momente lîngă ea, ca și cum dormind, ar fi ajuns o plantă. Prin asta, somnul ei realiza, în anumită măsură, posibilitatea dragostei : singur, puteam să mă gîndesc la ea, dar îmi lipsea, n-o posedam ; cînd era prezentă, îi vorbeam, dar eram prea absent de mine însumi ca să pot gîndi. Cînd dormea, nu mai trebuia să vorbesc, știam că nu se mai uită la mine, nu mai aveam nevoie să trăiesc la propria mea suprafață.

Închizînd ochii, pierzînd conștiința, Albertine își despuia de umanitate unul după altul, diferitele ei caractere care mă amăgiseră din ziua în care o cunoscusem. Era însuflețită doar de viața inconștientă a vegetalelor, a copacilor, viață mai deosebită de a mea, mai stranie și care totuși îmi aparținea mai mult. Eul ei nu țîșnea în orice

clipă, ca atunci cînd stam de vorbă, prin supapele gîndului nemărturisit și ale privirii. Chemase în ea tot ce era afară din ea ; se refugiase, se închisesese, se rezumase în trupul ei. Ținîndu-l sub privirile mele, în mîinile mele, aveam acea impresie că o posedam în întregime, impresie pe care n-o aveam cînd era trează. Viața ei mi-era supusă, suflul ei ușor se îndrepta spre mine.

Ascultam această murmurătoare emanație tainică, gingașă ca un zefir marin, feerică precum un clar de lună, emanație care era somnul ei. Atît timp cît dura, puteam visa la ea, și totuși o puteam privi și cînd somnul acesta devenea mai adînc, puteam s-o ating, s-o sărut. Ceea ce încercam atunci, era o dragoste tot atît de pură, tot atît de nematerială, tot atît de misterioasă ca și cum aș fi fost în fața acelor făpturi neînsuflețite care sînt frumusețile naturii. Și într-adevăr, îndată ce dormea mai adînc, înceta să fie numai planta care fusese : somnul ei, pe marginea căruia visam cu o voluptate proaspătă de care nu m-aș fi săturat niciodată și pe care l-aș fi putut gusta la nesfîrșit, era pentru mine un întreg peisaj. Somnul ei puneă alături de mine ceva tot atît de calm, tot atît de senzual și desfătător ca acele nopți cu lună plină din golful Balbec, neted ca un lac, unde cren-gile abia se mișcă, unde, întins pe nisip, ai asculta la neșfîrșit sfărîmîndu-se refluxul.

Intrînd în odaia mea, rămîneam în picioare, în prag, neîndrăznind să fac vreun zgomot și

n-auzeam altul decît acela al răsufării ei care i se stingea pe buze la intervale intermitente și regulate, ca un reflux, dar mai potolit și mai delicat. Și în clipa în care urechea mea culegea acest zgomot divin, mi se părea că în el e condensată toată făptura, toată viața fermecătoarei captive, întinsă acolo sub ochii mei. Trăsuri treceau zgomotoase pe stradă, fruntea ei rămînea tot atît de nemișcată, tot atît de pură, suflul ei tot atît de delicat, redus la simpla inspirație a aerului necesar. Apoi, văzînd că somnul ei nu va fi turburat înaintam cu băgare de seamă, mă așezam pe scaunul de lîngă pat, apoi chiar pe pat.

Am petrecut seri plăcute stînd de vorbă, jucîndu-mă cu Albertine, dar niciodată atît de gingașe ca atunci cînd o priveam dormind. Deși, flecărind, jucînd cărți, avea acel firesc pe care nici o actriță nu l-ar fi putut imita, somnul ei îmi oferea un natural mai adînc, un natural de gradul al doilea. Părul ei căzut de-a lungul feții roz era așternut lîngă ea pe pat, și uneori un cîrlionț izolat și drept dădea aceeași impresie de perspectivă ca acei copaci lunari, uscățivi și palizi pe care-i observi dreپți în fundul tablourilor rafaelești ale lui Elstir. Dacă buzele Albertinei erau închise, în schimb, în felul în care mă așezasem, pleoapele ei păreau atît de puțin lipite, în_eit m-aș fi putut întreba dacă dormea cu adevărat. Oricum, aceste pleoape plecate puneau pe fața ei acea continuitate desăvîrșită pe care ochii n-o întrerupeau.

Sînt unele ființe a căror față dobîndește o frumusețe și o majestate neobișnuite dacă nu li se mai vede privirea.

O măsuram cu ochii pe Albertine întinsă la picioarele mele. Din cînd în cînd, o străbătea o agitație ușoară și inexplicabilă, ca frunzișul pe care o boare neașteptată îl face să freamăte cîteva clipe. Își atingea părul, apoi, cum nu făcuse aceasta mai temeinic, își ducea din nou mîna la cap cu mișcări atît de stăruitoare, atît de voluntare, încît eram convins că avea să se trezească. Nicidecum ; se liniștea din nou în somnul pe care nu-l părăsise. Rămînea nemișcată. Își așeza mîna pe piept într-un abandon al brațului atît de naiv copilăresc, încît eram silit privind-o, să-mi înnăbuș surîsul pe care, prin seriozitatea, nevinovăția și grația lor, ni-l trezesc copiii.

Eu care cunoșteam mai multe Albertine într-una singură, mi se părea că văd și altele odihnind lîngă mine. Sprîncenele ei arcuite cum nu le văzusem niciodată îi înconjurau globurile pleoapelor ca un cuib gîngăș de alcion. Pe fața ei odihneau rase, atavisme, vicii. Ori de cîte ori își mișca încet capul, crea o femeie nouă, adesea nebănuită de mine. Mi se părea că nu posed numai una, ci nenumărate fete. Răsuflarea ei puțin cîte puțin mai adîncă îi ridica acum regulat pieptul și mîinile încrucișate pe el, perlele deplasate într-alt chip de aceeași mișcare, ca acele bărci, acele lanțuri de parîme pe care mișcarea talazului le face

să oscileze. Atunci, simțind că somnul ei era în toi, că nu mă voi mai izbi de acele stînci de conștiință acoperite acum de marea plină a somnului adînc, săream cu hotărîre, dar fără zgomot pe pat, mă culcam lîngă ea, îi cuprindeam mijlocul cu un braț, îmi așterneam buzele pe obrazul și pe inima ei, apoi pe toate părțile trupului îi puneam pe piept, singura mea mîină care rămăsese liberă și care era ridicată ca și perlele, de răsuflarea Albertinei ; eu însumi eram deplasat ușor de mișcarea ei regulată : mă îmbarcasem pe somnul Albertinei.

Uneori, mă făcea să gust o plăcere mai puțin pură. N-aveam nevoie pentru asta de nici o mișcare, îmi întindeam piciorul de-alungul piciorului ei, ca o vîslă pe care o lași să se tîrască și căreia îi imprimi din cînd în cînd o oscilație ușoară, asemenea unei bătaii intermitente de aripă pe care o au păsările care dorm în aer. Alegeam, ca să o privesc, acea parte a obrazului care nu se vedea niciodată și care era atît de frumoasă. Poți înțelege, la rigoare, ca scrisorile pe care ți le scrie cineva, asemănătoare mult unele cu altele, să-ți dea o imagine destul de diferită a persoanei pe care o cunoști, ca să alcătuiască o a doua personalitate. Dar pare cu mult mai ciudat ca o femeie să fie lipită, ca Rosita și Doodica¹, de altă femeie a cărei frumusețe diferită te face să induci alt caracter ; ar trebui să te așezi din profil, ca s-o

¹ Surori siameze (n.ed.).

vezi pe una, și din față ca s-o vezi pe cealaltă. Zgomotul respirației întărindu-se putea da iluzia gîfiei de voluptate și, cînd a mea era la sfîrșit, o puteam săruta fără să-i fi întrerupt somnul. Mi se părea, în acele momente, că o posedasem mai desăvîrșit, ca un lucru inconștient și fără rezistență a naturii mute. Nu mă sinchiseam de cuvintele pe care le spunea uneori în somn, semnificația lor îmi scăpa, și, de altminteri, orice persoană necunoscută ar fi desemnat ele, mîna ei, uneori însuflețită de un ușor fior, se crispa o clipă pe mîna mea, pe obrazul meu. Gustam somnul ei cu o dragoste dezinteresată, liniștitoare, așa cum stăteam să ascult ore întregi valurile care se sparg.

Poate că trebuie ca ființele să fie în stare să te facă să suferi mult pentru ca să-ți procure în orele de iertare aceeași liniște alinătoare ca și natura. Nu trebuia să-i răspund ca atunci cînd stam de vorbă, și chiar dacă aș fi putut să tac cum făceam cîteodată cînd vorbea, atunci cînd o auzeam vorbind nu mă adînceam atît de mult în ea. Continuînd să aud, să culeg, din clipă în clipă, murmurul, potolitor ca o adiere imperceptibilă, a răsufării ei curate, o întreagă existență fiziologică era în fața mea, în mine ; și aș fi stat locului să o privesc, să o ascult, tot atît timp cît stăteam odinioară culeat pe plajă, în bătaia lunii. Uneori, ai fi spus că marea se umflă, că furtuna se face

simțită pînă la golf și mă alipeam de ea să-i ascult zgomotul răsuflării.

Alteori, cînd îi era prea cald, își scotea, aproape dormind, kimonoul pe care-l arunca pe un fotoliu. În timp ce dormea, îmi spuneam că toate scrisorile ei se aflau în buzunarul interior al acestui kimono, unde le punea totdeauna. O semnătură, o întîlnire dată, ar fi fost de-ajuns ca să dovedească o minciună sau să risipească o bănuială. Cînd simțeam că somnul Albertinei era foarte adînc, părăsind capătul patului ei unde o contemp-lam de multă vreme fără să fac vreo mișcare, făceam un pas, apucat de o curiozitate aprinsă, simțind taina acestei vieți oferite, stînd moale și fără apărare în acest fotoliu. Poate că făceam acest pas fiindcă sfîrșești prin a obosi să privești pe cineva dormind fără să te miști. Și astfel, în vîrfurile picioarelor, întorcîndu-mă într-una să văd dacă nu cumva Albertine se trezește, mă duceam pînă la fotoliu. Acolo mă opream, stam mult să privesc kimonoul, așa cum stătusem mult timp să o privesc pe Albertine. Dar (și poate am greșit), n-am atins niciodată kimonoul, n-am pus niciodată mîna în buzunarul său, nu m-am uitat niciodată la scrisorile ei. Văzînd, pînă la urmă, că nu mă voi hotărî, porneam înapoi, în vîrfurile picioarelor, mă întorceam lîngă patul Albertinei și începeam iarăși să o privesc cum dormea, pe ea care nu-mi va spune nimic, atunci cînd vedeam pe un braț

al fotoliului acest kimono care poate mi-ar fi spus multe lucruri.

Și, asemenea celor ce închiriază cu o sută de franci pe zi o odaie la hotelul din Balbec ca să respire aerul mării, găseam foarte firesc să cheltuiesc mai mult decât atît, fiindcă aveam răsuflarea ei lîngă obrazul meu, în gura mea pe care o deschideam peste a ei, de unde viața ei trecea pe lîngă limba mea:

Dar plăcerea aceasta de a o vedea dormind și care era tot atît de gîngășă ca și aceea de a o simți trăind, era curmată de alta, și anume de plăcerea de a o vedea trezindu-se. Era, cu un grad mai adînc și mai misterios, însăși plăcerea că locuia la mine. Fără îndoială mă bucura faptul că după-amiaza, cînd cobora din trăsură, se întorcea în apartamentul meu. Dar mi-era și mai plăcut cînd, din adîncul somnului, urca din nou ultimele trepte ale scării de vise, renăștea la conștiință și la viață în odaia mea, se întreba o clipă „unde sînt?” și, văzînd obiectele care o înconjurau, lampa a cărei lumină abia o făcea să clipească din ochi, putea să-și răspundă că este la ea constatînd că se trezise la mine. În această dintîi clipă desfătătoare de nesiguranță, mi se părea că o luam din nou în posesie, mai desăvîrșit, deoarece în loc de a se întoarce în odaia ei, după ce ieșise, odaia mea va fi aceea care îndată ce Albertine o va fi recunoscut, o va cuprinde, o va conține, fără ca ochii

prietenei mele să manifeste vreo turburare, rămânând tot atât de liniștiți ca și cum n-ar fi dormit.

Șovăiala deșteptării destăinuită de tăcerea ei, nu era o ezitare a privirii ei. Îndată ce-și regăsea graiul, spunea : „Al meu“ sau „Iubitul meu“ precedate și unul și altul de numele meu de bottez, ceea ce dând povestitorului același nume ca și autorului acestei cărți ar fi însemnat : „Marcel al meu“, „Iubitul meu Marcel“. De atunci, n-am mai îngăduit ca în familie, rudele mele spunându-mi și ele „iubitul“ lor, să răpească acestor cuvinte desfătătoare pe care mi le spunea Albertine prețul lor de a fi unic. În timp ce mi le spunea, făcea o mutrișoară pe care ea însăși o schimba într-o sărutare. Pe cât adormise de repede adinea-uri, pe atât de repede se deșteptase acum.

Această îmbogățire reală, acest progres autonom al Albertinei nu erau, la fel ca și deplasarea mea în timp, la fel ca și faptul de a contempla o fată care stă lângă mine sub lampa ce o luminează, altfel decât soarele când înainta dreaptă, de-a lungul mării, cauza importantă a diferenței dintre felul meu de a o vedea acum și acela inițial la Balbec. Ani mai numeroși ar fi putut despărți cele două imagini fără să aducă vreo schimbare atât de desăvârșită ; ca s-a produs esențială și neașteptată, când aflasem că prietena mea fu-

sese aproape crescută de prietena domnișoarei Vinteuil. Dacă mă exaltasem odinioară, crezînd că văd o taină în ochii Albertinei, acum nu eram fericit decît în clipele în care reușeam să gonesc orice mister din acești ochi, chiar din acești obraji ce păreau întocmai ca niște ochi, cînd atît de blinzi, cînd atît de repede morocănoși. Imaginea pe care o căutam, în care odihneam, de care aș fi vrut să mor lipit, nu mai era aceea a Albertinei care avea o viață necunoscută, ci a unei Albertine pe care o cunoșteam atît de bine pe cît era cu puțință (și de aceea această dragoste nu putea fi durabilă afară numai dacă aș fi vrut să rămîn nenorocit, căci, prin definiție, nu mulțumea nevoia misterului) a unei Abertine care n-ar fi reflectat o lume îndepărtată, dar care ar fi dorit numai — în unele clipe un astfel de lucru părea într-adevăr cu puțință — să fie cu mine, în totul asemenea mie, o Albertine imagine a ceea ce era al meu și nu a necunoscutului.

Cînd o dragoste s-a născut astfel dintr-o clipă de neliniște în legătură cu o ființă, din nesiguranța dacă o vei putea reține sau îți va scăpa, această dragoste poartă pecetea acelei vii emoții care a creat-o, amintește foarte puțin ceea ce văzusem pînă atunci, cînd ne gîndeam la aceeași ființă. Și s-ar fi putut ca primele mele impresii în fața Albertinei, pe marginea talazurilor, să subziste într-o mică măsură în dragostea pe care i-o purtam; în realitate, aceste impresii anteri-

oare nu ocupă decît puțin loc într-o dragoste de felul acesta, în tăria, în suferința ei, în nevoia ei de gingășie și în refugiul ei spre o amintire pașnică, alinătoare, în care ai vrea să rămii și să nu mai afli nimic despre aceea pe care o iubești, chiar dacă ar fi un lucru odios de știut ; chiar păstrînd impresiile anterioare, o asemenea dragoste e alcătuită din cu totul altceva !

Uneori stingeam lumina înainte ca Albertine să se fi întors. În acest întuneric se culca lîngă mine, abia călăuzită de lumina unui tăciune. Numai mîinile mele, obrazii mei o recunoșteau, fără ca ochii mei să o vadă, ochii mei care adesea se temeau să n-o găsească schimbată. Astfel încît, mulțumită acestei iubiri oarbe, se simțea poate scaldată în mai multă duioșie decît de obicei.

Mă dezbrăcam, mă culcam și, cu Albertine așezată pe un colț al patului, continuam partida sau conversația noastră întreruptă de sărutări ; și în dorința care singură ne face să găsim un interes în existența și în caracterul unei ființe, rămînem ațîț de credincioși firii noastre — dacă, în schimb, părăsim succesiv diferitele ființe pe care le-am iubit rînd pe rînd — încît, zărindu-mă o dată în oglindă în clipa în care o sărutam pe Albertine și-i spuneam „fetița mea“, expresia tristă și pasionată a propriei mele fețe, asemenea celei pe care o avusesem odinioară în tovărășia Gilbertei de

care nu-mi mai aduceam aminte, asemenea celei pe care poate că o voi avea cîndva în tovărășia alteia dacă ar fi să o uit vreodată pe Albertine, mă făcu să mă gîndesc că poate considerațiile de persoană (instinctul vrînd să privim pe cea actuală drept singura adevărată), împlineam îndatoririle unei cucernicii înfocate și dureroase, dedicate ca o ofrandă tinereții și frumuseții femeii. Și totuși, dorinței acesteia de a cînsti cu un „*ex voto*“ tinerețea, amintirilor de la Balbec, li se adăuga, în nevoia pe care o simțeam să o țin în fiecare seară pe Albertine astfel lîngă mine, ceva care fusese pînă acum străin vieții mele, cel puțin celei amoroase, dacă nu ceva pe de-a-ntregul nou în viața mea. Anume, o putere de liniștire atît de mare cum nu mai încercasem din serile îndepărtate de la Combray cînd mama, aplecîndu-se deasupra patului meu, venea să-mi aducă odihna într-o sărutare. Desigur că aș fi fost foarte mirat pe atunci dacă mi s-ar fi spus că nu sînt cu desăvîrșire bun și mai ales că aș putea încerca să lipsesc vreodată pe cineva de o plăcere. Mă cunoșteam, fără îndoială, foarte prost atunci, căci plăcerea mea de a o avea pe Albertine definitiv la mine era cu mult mai puțin o plăcere pozitivă, decît aceea de a o fi scos din lume unde fiecare putea să o guste la rîndul său, pe tinăra fată în floare, care, dacă mie nu-mi oferea prea mari bucurii, îi lipsea cel puțin pe alții de persoana ei. Ambiția, gloria m-ar fi lăsat indiferent.

Și mai incapabil eram să simt ură. Și totuși, pentru mine, a iubi carnal, însemna oricum să mă bucur de o izbîndă asupra atîtor concurenți. Aceasta nu voi înceta niciodată să o repet, era cea mai mare alinare.

În zadar înainte ca Albertine să se întoarcă acasă, mă îndoiam de ea, mi-o închipuiam în odaia de la Mountjouvain ; de îndată ce se așeza, în capot, în fața fotoliului meu, sau cum se întîmpla mai adesea, rămîneam culcat la picioarele patului meu, îmi depuneam îndoielile în ea, i le dădeam ca să mă descarce de ele, cu abandonul unui credincios care-și face rugăciunea. Putea toată seara, ghemuită ca o minge pe patul meu, să se joace zburdalnic cu mine ca o pisică mare ; năsucul ei roz, al cărui vîrf i-l scurta și mai mult o privire cochetă ce-i împrumuta finețea privilegiată a unor persoane durdulii, îi putea da o expresie îndărătnică și aprinsă ; putea lăsa să-i cadă un cîrlionț din părul negru pe obrazul de ceară roz și, închizînd ochii pe jumătate, întinzînd brațele, să aibă aerul că-mi spune : „Fă din mine ce vrei“ ; cînd, pe punctul de a se despărți de mine, se apropia să-mi spună bună seara, sărutam cu o gingășie care ajunsese cvasi-familială, ambele părți ale gîtului ei puternic pe care pe atunci nu-l găseam niciodată prea brun, nici cu pori prea mari, ca și cum aceste însușiri trainice ar fi avut legătură cu bunătatea leală a Albertinei.

— Ai să vii mâine cu noi, răutăciosule ? mă întreba ea înainte de a mă părăsi.

— Unde vă duceți ?

— Depinde de timp și de dumneata. Măcar ai mai scris ceva între timp, dragule ? Nu ? Atunci, chiar că făcea să nu vii la plimbare. Spune-mi, te rog, adineauri când m-am întors, mi-ai recunoscut pașii, ai ghicit că sînt eu ?

— Firește. Cine s-ar putea înșela, cine n-ar recunoaște, între o mie, pașii micii sale prostuțe ? Mi-ar face mare plăcere dacă mi-ar îngădui să o descalt înainte de a se duce la culcare. Ești atît de drăguță, atît de trandafirie în tot albul dantelelor...

Acesta era răspunsul meu ; printre expresiile carnale, se vor recunoaște altele care erau proprii mamei sau bunicii, căci, puțin cite puțin, începusem să semăn cu toate rudele mele, cu tata care — cu totul altfel decît mine, fără îndoială, căci lucrurile se repetă numai cu mari variații — se interesa atît de mult de timpul de afară ; și nu numai cu tata, dar din ce în ce mai mult cu mătușa Léonie. Altminteri, Albertine n-ar fi putut fi pentru mine decît un motiv de a ieși, ca să n-o las singură, fără controlul meu. Semănam cu mătușa Léonie, cea plină de cucernicie și cu care aș fi jurat că n-aveam nici un punct comun, eu, atît de pasionat de plăceri, în aparență atît de deosebit de maniaca aceasta care nu cunoscuse niciodată vreuna și care recita toată ziua psalmi, eu, care

sufeream că nu puteam realiza o existență literară, în timp ce ea fusese singura persoană din familie care încă nu înțelesese că a citi însemna altceva decît a-ți petrece timpul „amuzîndu-te“, datorită cărui fapt lectura era îngăduită duminica, ba chiar în timpul Paștelui, cînd orice ocupație serioasă era interzisă, ca să fie sfințită numai prin rugăciuni. Ceea ce mă făcea să rămîn atît de desculcat, deși cauza mi-o explicam în fiecare zi prin vreo indispoziție particulară, era o ființă, nu Albertine, nu o ființă pe care o iubeam, ci o ființă cu mai multă putere asupra-mi decît o ființă iubită, transmigrată în mine, o ființă atît de despotică încît putea să-mi reducă uneori la tăcere bănuielile geloase sau cel puțin să mă împiedice să mă duc să verific dacă erau întemeiate sau nu — și această ființă era mătușa Léonie. Nu era de ajuns că semănam într-adevăr cu tata, încît nu mă mulțumeam să consult, ca el, barometrul, ci ajunsesem cu însumi un barometru viu ; nu era de ajuns că mă lăsasem stăpînit de mătușa Léonie ca să stau să observ timpul din odaia sau chiar din patul meu ? Iată că mă adresam acum Albertinei, cînd, ca copilul ce fusesem la Combray vorbind cu mama, cînd așa cum îmi vorbea bunică-mea. Cînd am depășit o anumită vîrstă, sufletul copilului care am fost și sufletul morților din care am ieșit vin să ne arunce cu grămada bogățiile lor și ursitele rele, cerînd să coopereze cu sentimen-

tele noi pe care le încercăm și în care, ștergînd vechea lor efigie, le retopim într-o creație originală. Astfel, tot trecutul din anii mei cei mai depărtați, și dincolo de aceștia, trecutul părinților mei, adăuga dragostei mele impure pentru Albertine gingășia unei iubiri totodată filială și maternă. Trebuie să primim, începînd dintr-un anumit moment, toate rudele noastre sosite de atît de departe și adunate în jurul nostru.

Înainte ca Albertine să mă fi ascultat și să-și fi scos pantofii, îi întredeschideam cămașa. Sînișorii ei ridicați erau atît de rotunzi încît păreau nu atîta că fac parte integrantă din trupul ei, cît că s-au copt în el, ca două fructe; și pîntecele ei (ascunzînd locul care la bărbat se urîțește ca o scoabă rămasă pironită într-o statuie smulsă din perete) se închidea, la împreunarea coapselor, prin două valve de o curbură atît de calmă, atît de odihnitoare, atît de claustrală întocmai ca aceea a orizontului cînd soarele a dispărut. Își scotea pantofii, se culca lîngă mine.

O, sublime atitudini ale Bărbatului și ale Femeii în care încearcă să se îmbine, în nevinovăția celor dintîi zile și cu umilința lutului, ceea ce Facerea a despărțit, cînd Eva e mirată și supusă în fața Bărbatului alături de care s-a trezit, după cum e și el însuși, încă singur, în fața lui Dumnezeu care l-a creat! Albertine își innoda brațele în dosul părului ei negru, cu șoldul arcuit,

cu piciorul lăsat într-o inflexiune de gît de le-
bădă care se lungește și se curbează ca să revină
asupra lui însuși. Cînd stătea întoarsă cu totul pe
o parte, se vedea un anumit aspect al feței sale
(atît de bună și de frumoasă din față) pe care nu-l
puteam suferi, coroiat ca în unele caricaturi ale
lui Leonard, părăind că dezvăluie răutatea, avidi-
tatea de cîștig, viclenia unei spioane a cărei pre-
zență la mine m-ar fi îngrozit și care părea de-
mascată de aceste profiluri. Luam îndată capul
Albertinei în mîinile mele și-l așezam din nou,
cu fața în sus.

— Fii atît de drăguț și făgăduiește-mi că dacă
nu vii miine, vei lucra, îmi spunea prietena mea,
punîndu-și din nou cămașa.

— Da, dar să nu-ți pui capotul încă.

Uneori sfîrșeam prin a adormi lîngă ea. Odaia
se răcea, era nevoie de lemne de foc. Încercam să
găsesc soneria în spatele meu, nu reușeam dibu-
ind toate vergelele de aramă care nu erau acelea
printre care atîrna ea și îi spuneam Albertinei
care sărise din pat ca să nu ne vadă Françoise
unul lîngă altul :

— Urcă o clipă la tine, nu pot găsi soneria.

Clipe gingașe, vesele, nevinovate în aparență
și în care se adună totuși posibilitatea nebănuită
a dezastrului ; care fac din viața amoroasă cea
mai deosebită din toate, aceea în care ploaia im-
previzibilă de pucioasă și de smoală cade după
momentele cele mai vesele și în care apoi, fără

să avem curajul să tragem învățămîntul cuvenit din nenorocire, clădim din nou, numaidecît, pe coastele craterului din care nu va putea ieși decît calamitate. Aveam nepăsarea celor ce cred că fericirea lor e durabilă. Tocmai că această gingășie a fost necesară pentru a zămisli durerea — și va reveni de altminteri să o liniștească dar cu intermitențe — bărbații pot fi sinceri cu oricine, și chiar cu ei înșiși, cînd se laudă cu bunătatea unei femei față de ei, deși, luat în totul, în legătura lor circulă mereu, într-un chip tainic, nemărturisită altora, sau destăinuită involuntar prin întrebări, anchete, o îngrijorare dureroasă. Dar aceasta n-ar putea lua naștere fără gingășia prealabilă; iar gingășia intermitentă e necesară chiar și mai târziu pentru a face suferința suportabilă și a evita rupturile, și pentru disimularea iadului tainic care e viața comună cu această femeie, pînă la ostentația unei intimități care pretinzi că e gingașă, și care exprimă un punct de vedere adevărat, o legătură generală de la efect la cauză, unul din modurile după care producerea durerii e făcută posibilă.

Nu mă mai miram că Albertine era acolo și nu trebuia să iasă a doua zi decît cu mine, sub ocrotirea Andréi. Aceste obiceiuri de viață în comun, aceste mari linii care-mi mărgineau existența și în interiorul cărora nu putea pătrunde nimeni

afară de Albertine, cît și (în planul viitor pe care nu-l cunoșteam al vieții mele ulterioare, ca acela întocmit de un arhitect pentru monumente care se vor ridica doar mult mai tîrziu) liniile depărtate paralele cu acestea și mai vaste, prin care se schița în mine, ca o sihăstrie izolată, formula cam rigidă și monotonă a dragostelor mele viitoare, fuseseră în realitate schițate în acea noapte la Balbec cînd, în tren, după ce Albertine îmi mărturisise cine o crescuse, voisem cu orice preț să o sustrag unor influențe și să o împiedic să fie lipsită de prezența mea cîteva zile. Zilele fuseseră urmate de altele. Aceste obiceiuri deveniseră mașinale, dar ca acele rituri cărora istoria încercă să le găsească semnificația, aș fi putut spune (și n-aș fi vrut) cui m-ar fi întrebat ce înseamnă această viață de singurătate în care mă sechestram pînă la a nu mă mai duce la teatru, că originea ei era neliniștea unei seri și nevoia de a-mi dovedi mie însumi, în zilele în care vor urma, că aceea a cărei copilărie supărătoare o aflasem, n-ar mai avea posibilitatea, dacă ar fi vrut, să se expună aceluiași ispite. Mă gîndeam doar foarte rar la aceste posibilități, dar ele aveau să rămînă totuși în mod nedeslușit prezente în conștiința mea. Faptul de a le distruge — sau de a încerca să le distrug — zi cu zi, era fără îndoială cauza pentru care mi-era drag să sărut acești obraji care nu erau mai frumoși decît mulți alții; sub

orice gingășie carnală mai adîncă, se ascunde permanența unei primejdii.

Îi făgăduisem Albertinei că, dacă nu voi ieși cu ea, mă voi așterne pe lucru. Dar a doua zi, ca și cum, profitînd de somnul nostru, casa ar fi călătorit ca prin minune, m-am trezit pe un timp diferit, sub alt climat. Nu lucrezi în clipa în care debarci într-o țară nouă, la ale cărei condiții trebuie să te adaptezi. Dar, fiecare zi era pentru mine o țară deosebită. Chiar lenea mea, cum mi-aș fi recunoscut-o sub formele noi pe care le înveșmînta? În zilele iremediabil proaste, se spunea că numai șederea în casă, situată în mijlocul unei ploi egale și continue, avea gingășia lunecătoare, tăcerea liniștitoare, interesul unei navigații; altă dată, pe o zi luminoasă, stînd nemișcat în patul meu, era ca și cum aș fi lăsat să se învîrtă umbrele în jurul meu, ca în jurul unui trunchi de copac. Alteori, încă la primele dangăte ale unei minăstiri vecine, rare ca evlavioasele matinale abia înălbind cerul întunecat cu moina lor nesigură pe care o topca și o risipea vîntul călduț, deosebeam una din acele zile furtunoase, dezordonate și gingașe, în care acoperișurile udate de o aversă intermitentă pe care le usucă o boare sau o rază, lasă să alunece uguind o picătură de ploaie și, așteptînd ca vîntul să se întoarcă, ne-

tezesc în soarele momentan care le irizează, ardezia lor de culoarea gîtului de porumbel ; una din acele zile pline de atîtea schimbări de timp, de incidente aeriene, de furtuni, pe care leneşul crede că nu le-a pierdut pentru că s-a interesat de activitatea pe care în lipsa lui, atmosfera acţionînd întrucîtva în locul său, a desfăşurat-o ; zile asemănătoare cu acele timpuri de răscoală sau de război care nu par goale şcolarului ce neglijează şcoala pentru că, în împrejurimile Palatului de Justiţie sau citind ziarele, are iluzia că găseşte în întîmplările care s-au petrecut, în lipsa datorici pe care n-a împlinit-o, un folos pentru inteligenţa sa şi o scuză pentru lenea lui ; zile pe care le poţi asemui cu acelea cînd se petrece în viaţa noastră vreo criză excepţională şi din care cel ce n-a făcut niciodată nimic, crede că va trage, dacă ele se sfîrşesc cu bine, obiceiuri de hărnicie ; de pildă, în dimineata cînd iese pentru un duel care se va desfăşura în condiţii deosebit de primejdioase ; atunci, îi apare deodată, în clipa în care poate că-şi va pierde viaţa, preţul ei de care ar fi putut profita ca să înceapă o operă, sau numai să guste plăceri, şi de care n-a ştiut să se bucure întru nimic. „Dacă s-ar putea să nu fiu ucis, îşi spune el, m-aş aşterne pe lucru de îndată şi cum m-aş mai amuza !“ Viaţa dobîndeşte într-adevăr, pe neaşteptate, în ochii lui, o valoare mai mare, pentru că pune în ea tot ceea ce i se pare că ea îi poate da, şi nu puţinul pe care i-l cere de obicei.

O vede potrivit dorințelor lui, nu așa cum experiența lui i-a arătat că știe să o facă, adică atît de mediocră. Viața s-a umplut deodată, de muncă, de călătorii, de drumuri în munți, de toate lucrurile frumoase pe care, își spune el, urmarea funestă a acestui duel va putea să le facă imposibile, fără să se gîndească deloc că ele erau cu neputință înainte să fi fost vorba de duel, din pricina unor proaste obiceiuri care, chiar fără duel, ar continua. Se întoarce acasă, fără să fi fost măcar rănit. Dar regăsește aceleași obstacole la plăceri, la excursii, la călătorii, la tot de ce se temuse o clipă că va fi despuiat pe veci de moarte; pentru asta, viața e de ajuns. În ce privește munca — împrejurările excepționale avînd drept efect să exalte ceea ce există prealabil în om, la muncitor munca și la leneș lenea — el își acordă un concediu.

Făceam ca el și cum făcusem întotdeauna de cînd cu vechea mea hotărîre de a mă așterne pe scris, pe care o luasem odinioară, dar care mi se părea că datează de ieri, pentru că privisem fiecare zi, una după alta, ca neavenită. Procedam la fel și cu ziua aceasta, lăsînd să treacă fără să fac nimic, ploaia ei torențială și înseninările ei, și-mi făgăduiam că voi începe să lucrez de mîine. Dar nu mai eram același sub un cer fără nori; sune-tul auriu al clopotelor nu conținea numai lumină, ca mierea, ci și senzația luminii (și gustul fad al dulceațurilor pentru că la Combray întîrziase ade-

sea ca o viespe pe masa noastră de pe care se ridicaseră bucatele). În acea zi cu soare strălucitor, era lucru îngăduit, obișnuit, sănătos, plăcut, sezonier, să rămîn toată ziua cu ochii închiși, după cum era îngăduit să țin obloanele închise împotriva căldurii. Pe asemenea timp, la începutul celei de-a doua șederi la Balbec, auzeam vioarele orchestrei între curgerea albăstrie a fluxului care urca. Cu cît o posedam astăzi mai mult pe Albertine ! Erau zile în care zgomotul unui clopot, care însemna ora, purta pe sfera sonorității lui o placă atît de proaspătă, atît de puternic așternută cu umezeală sau cu lumină, încît era ca o traducere pentru orbi, sau, dacă vreți, ca o traducere muzicală a farmecului ploii sau a farmecului soarelui. Astfel încît în acele clipe, cu ochii închiși în patul meu, îmi spuneam că totul se poate transpune și că un univers numai audibil ar putea fi tot atît de variat ca altul. Trecînd leneș înainte, zi de zi, ca într-o barcă, și văzînd cum apar în fața mea mereu noi amintiri fermecate, pe care nu le alegeam, care, cu o clipă mai înainte, mi-erău invizibile și pe care memoria mi le înfățișa una după alta fără să le pot alege, îmi urmam leneș, sub aceste spații netede, plimbarea mea în soare.

Aceste concerte matinale de la Balbec nu erau îndepărtate în timp. Și totuși, în acel moment relativ apropiat, mă sinchiseam puțin de Albertine. Chiar, în cele dintîi zile ale sosirii mele, nu

știam de prezența ei la Balbec. Prin cine o aflasem deci ? Ah ! da, prin Aimé. Era un soare frumos ca acesta. Bunul Aimé ! Era mulțumit că mă revede. Dar n-o iubește pe Albertine. Nu toată lumea o poate iubi. Da, el m-a vestit că ea era la Balbec. Cum de știa ? Ah ! o întâlnise, găsisse că are maniere urite. În acel moment, abordând povestirea lui Aimé din altă parte decît din cea în care mi-o istorisise, gîndul meu, care pînă acum navigase surîzînd pe acele ape prea fericite, explodă pe neașteptate, ca și cum s-ar fi izbit de o mină invizibilă și primejdioasă, pusă cu violență în acest punct al memoriei mele. Îmi spusese că o întâlnise, că găsisse că avea un gen urît. Ce voise să spună prin gen urît ? Înțelesesem gen vulgar, deoarece, ca să-l contrazic dinainte, declarasem că avea distincție. Ba nu, poate voise să spună genul gomorean. Era cu o prietenă, poate că se țineau de talie, priveau alte femei, aveau într-adevăr un „gen“ pe care nu-l văzusem niciodată la Albertine în prezența mea. Cine era prietena ? Unde o întâlnise Aimé pe această odioasă Albertine ? Încercam să-mi amintesc întocmai ceea ce îmi spusese Aimé, ca să văd dacă asta ar putea fi în legătură cu ceea ce-mi închipuiam, sau dacă voise să vorbească numai de maniere vulgare. Dar mă întrebam în zadar, cel ce-și punea întrebarea și cel ce putea furniza amintirea nu erau, din păcate, decît una și aceeași persoană, eu, care se dedubla momentan, dar fără să-și adauge nimic. Deși

puneam întrebări, tot eu răspundeam, nu aflam nimic mai mult. Nu mă mai gîndeam la domnișoara Vinteuil. Născut dintr-o bănuială nouă, accesul de gelozie de care sufeream era și el nou, sau mai degrabă nu era decît prelungirea, extinderea acestei bănuieli ; avea același teatru care nu mai era Montjouvain, ci drumul pe care Aimé o întîlnise pe Albertine, iar ca obiect, cele cîteva prietene, din care una sau alta putea fi cea care era cu Albertine în ziua aceea. Poate că era o oarecare Elisabeth, sau poate acele două fete pe care Albertine le privise în oglindă, la Cazino, cînd n-avea aerul că le vede. Avea fără îndoială legături cu ele și de altminteri și cu Esther, vara lui Bloch. Dacă nu mi-ar fi fost destăinuie de un terț, asemenea legături ar fi fost de-ajuns să măucidă pe jumătate, dar cum eu mi le închipuiam, aveam grijă să le adaug destulă nesiguranță ca să amortească durerea. Sub forma bănuielilor, ajungi să absorbi zilnic, în doze enorme, aceeași idee că ești înșelat, din care o cantitate foarte mică ar putea fi mortală, inoculată prin întepătura unui cuvînt sfîșietor. Fără îndoială că, din pricina aceasta, și printr-un derivat al instinctului de conservare, același gelos nu șovăie să plămuiască bănuieli cumplite în legătură cu niște fapte nevinovate, cu condiția de a refuza evidența în fața primei dovezi care i se aduce. De altminteri, dragostea este o boală incurabilă că acele diateze

cărora reumatismul nu le lasă vreun răgaz decît ca să facă loc unor migrene epileptiforme. Bănuiala geloasă potolită, eram supărat pe Albertine că nu fusese drăgăstoasă, poate că-și bătuse joc de mine cu Andrée. Mă gîndeam cu groază la ideea pe care ar fi putut să și-o facă : dacă Andrée i-ar fi repetat toate conversațiile noastre, viitorul îmi apărea cumplit. Aceste tristeți nu mă părăseau decît dacă o nouă bănuială geloasă mă pune să fac alte cercetări sau dacă, dimpotrivă, manifestările de gingășie ale Albertinei îmi reduceau neînsemnata fericire. Cine putea fi această fată ? Ar trebui să-i scriu lui Aimé, să încerc să-l văd și apoi i-aș controla spusele, stînd de vorbă cu Albertine, dovedind-o. Pînă atunci, crezînd că trebuie să fie vara lui Bloch, l-am rugat pe acesta, care nu înțelese deloc în ce scop, să-mi arate o fotografie de-a ei, sau mai mult, să pună, la nevoie, la cale o întîlnire cu ea.

Cîte persoane, orașe, drumuri, nu ne face gelozia atît de lacomi să le cunoaștem ? Ea e o sete de a ști, grație căreia, cel puțin în ce privește unele puncte izolate de altele, sfîrșim prin a avea succesiv toate noțiunile cu putință, afară de aceea pe care am vrea-o. Nu poți ști niciodată dacă nu se va naște o bănuială căci, pe neașteptate, îți amintești o frază care nu era limpede, un alibi care nu fusese dat fără intenție. Totuși, n-ai revăzut persoana, dar există și o gelozie ulterioară, care se naște după ce te-ai despărțit de ea, o gelozie cu

întîrziere. Poate că obiceiul pe care-l adoptasem de a păstra în adîncul meu unele dorințe, dorința unei fete de lume ca acelea pe care le vedeam trecînd pe sub ferestra mea urmate de guvernantele lor, și îndeosebi a aceleia de care-mi vorbise Saint-Loup, care se ducea în case de întîlniri, dorința unor cameriste și îndeosebi a aceleia a doamnei Putbus, dorința să mă duc la țară la începutul primăverii, să revăd rujele, merii înfloriți, furtunile, dorința Venetiei, dorința de a mă așterne pe lucru, dorința de a duce viața tuturor — poate că obiceiul de a păstra în mine, fără să mă fi săturat pe deplin, toate aceste dorințe, mulțumindu-mă cu făgăduiala făcută mie însumi de a nu uita să le împlinesc într-o zi — poate că acest obicei vechi de atîția ani, al amînării permanente, a tot ceea ce domnul de Charlus vestejea sub numele de „procrastinație“, devenise atît de general în mine, încît puneam stăpînire și pe bănuielile mele geloase și, în timp ce mă făcea să-mi notez în minte că nu voi întîrzia într-o zi să am o explicație cu Albertine în legătură cu tînăra fată, poate cu tinerele fete (această parte a povestirii fiind confuză, ștearsă, cum s-ar spune neciteață în mintea mea) cu care o întîlnise Aimé, mă făcea să întîrzii această lămurire. În orice caz, nu-i voi vorbi astă seară prietenei mele, ca să nu risc să-i par gelos și să o supăr.

Totuși, cînd a doua zi Bloch îmi trimise fotografia verișoarei sale Esther, m-am grăbit să o fac să-i parvină lui Aimé. Și, în aceeași clipă, mi-am adus aminte că Albertine îmi refuzase dimineața o plăcere care ar fi putut-o obosi, într-adevăr. Poate ca să o rezerve altcuiva, în după-amiaza asta? Cui? Astfel, gelozia n-are sfîrșit, deoarece chiar dacă ființa iubită, fiind moartă de pildă, n-o mai poate provoca prin faptele ei, se întîmplă ca unele amintiri posterioare oricărei întîmplări, să se comporte pe neașteptate în memoria noastră ca niște întîmplări și ele, amintiri pe care nu le-am pus în lumină pînă atunci, care ni se păruseră neînsemnate și căroră le ajunge propria noastră reflecție în legătură cu ele, fără nici un fapt exterior, ca să le dea un înțeles nou și îngrozitor. Nu e necesar să fii în doi, e de-ajuns să fii singur în odaia ta, și să stai pe gînduri, ca să se producă trădări noi ale amantei tale, chiar dacă a murit. De aceea, nu trebuie să te temi în dragoste, ca și în viața de toate zilele, numai de viitor, dar și de trecut, care adesea se realizează pentru noi numai după viitor, și nu vorbim numai de trecutul pe care-l aflăm ulterior, ci și de acela pe care l-am păstrat de mult timp în noi și pe care învățăm pe neașteptate să-l citim.

Oricum ar fi, eram foarte fericit, după-amiaza sfîrșindu-se, că se apropie ora în care voi putea cere prezenței Albertinei, liniștirea de care aveam nevoie. Din nenorocire seara care veni, fu una

din acelea în care această liniștire nu-mi fu adusă, în care sărutarea pe care Albertine mi-o dădu la despărțire, foarte deosebită de obișnuita sărutare nu mă liniști mai mult decît mă liniștea odinioară sărutul mamei, în zilele cînd era supărată pe mine și cînd nu îndrăzneam să o chem înapoi, dar cînd simțeam că nu voi putea adormi. Astfel de seri se întîmplau cînd Albertine concepea pentru a doua zi vreun proiect pe care nu voia să-l cunosc. Dacă mi l-ar fi încredințat, aș fi pus, ca să-i asigur realizarea, o rîvnă pe care nimeni altul decît Albertine nu mi-ar fi putut-o inspira. Dar ea nu-mi spunea nimic, n-avea de altminteri nevoie să-mi spună nimic ; îndată ce se întorcea, chiar din ușa odăii mele, cu pălăria sau toca încă pe cap, deslușeam dorința ei necunoscută, îndărătnică, înverșunată, de nestăpînit. Ori, acestea erau adesea serile cînd îi așteptasem întoarcerea cu cele mai multe gînduri duioase, cînd aveam intenția să-i sar de gît cu cea mai mare dragoste. Vai, neînțelegerile, cum avusesem multe cu părinții mei pe care-i găseam nepăsători sau iritați în clipa în care zoream spre ei, plin de dragoste, nu sînt nimic pe lîngă acelea care se ivesc între amănți. Aici, suferința e mai puțin superficială, e cu mult mai greu de îndurat, sediul ei se află într-un strat mai adînc al inimii.

În scara aceea, Albertine fu totuși obligată să-mi spună un cuvînt despre proiectul pe care-l făcuse ; am înțeles numaidecît că voia să facă a

două zi o vizită doamnei Verdurin, o vizită care, în ea însăși, nu m-ar fi contrariat întru nimic. Dar firește, se ducea acolo ca să se întâlnească cu cineva, ca să-și pregătească vreo plăcere. Altfel, n-ar fi ținut atât de mult la această vizită. Vreau să spun, nu mi-ar fi repetat că nu ține la ea. Urmasem în viața mea un mers invers decât cel al popoarelor care se folosesc de scrisul fonetic numai după ce au considerat literele drept un șir de simboluri ; eu care, timp de atîția ani nu căutasem viața și gîndurile reale ale oamenilor decât în enunțarea directă pe care mi-o furnizau de bună voie, ajunsesem, din vina lor, dimpotrivă, să nu mai acord importanță decât mărturiilor care nu sînt o expresie rațională și analitică a adevărului ; cuvintele, ca atare, mă informau numai cu condiția să fie interpretate în felul unui aflux de sînge pe obrazul unei persoane care se zăpăcește, sau în chipul tăcerii neașteptate. /Cutare adverb (de pildă întrebuințat de domnul de Cambremer cînd credea că eram „scriitor“ și fără să fi vorbit încă cu mine, povestind o vizită pe care o făcuse Verdurinilor, se întorsese spre mine spunînd : „Era tocmai de Borelli acolo“) țîșnit într-o conflagrație prin apropierea involuntară, uneori primejdioasă, a două idei pe care interlocutorul nu le exprima și din care, le puteam extrage prin cutare metode de analiză sau de electroliză potrivite, îmi spunea mai mult decât un discurs întreg. Albertine lăsa uneori împrăștiate în spusele ei, cutare sau cu-

tare din acele prețioase amalgame, pe care mă grăbeam să le „tratez“, ca să le transform în idei limpezi.

E, de altfel, unul din lucrurile cele mai îngrozitoare pentru îndrăgostit, căci dacă faptele particulare — pe care numai experiența, spionajul, între atâtea realizări cu putință, le-ar face cunoscute — sînt atît de greu de găsit, în schimb adevărul este atît de ușor de pătruns sau numai de presimțit. Adesea o văzusem la Balbec, ațintind asupra fetelor care treceau o privire bruscă și prelungită, asemenea unei atingeri și după care, dacă le cunoșteam, îmi spunea : „Dacă le-am chema ? Mi-ar plăcea să le ocărăsc“. Și de cîtva timp, de cînd fără îndoială mi-a ghicit firea, nici o rugămintă de a invita pe cineva, nici un cuvînt, nici chiar vreo întoarcere a privirilor, ajunse fără obiect și tăcute, și atît de revelatoare, cu expresia lor distrată și fără țintă care le însoțeau, cum le însoțea altădată magnetismul lor. Și mi-era cu neputință să o învinuiesc sau să-i pun întrebări în legătură cu unele lucruri pe care ea le-ar fi considerat atît de mărunte, atît de neînsemnate, pe care le rețineam pentru plăcerea de a căuta nod în papură. E destul de greu să spui „de ce te-ai uitat la cutare trecătoare“, dar și mai greu „de ce nu te-ai uitat la ea“. Și totuși, știam prea bine, sau cel puțin aș fi știut, dacă n-aș fi vrut să cred mai degrabă afirmațiile Albertinei, tot ceea ce aceasta cuprindea, ceea ce dovedea, ca și cutare

contradicție în conversație, de care nu-mi dădeam adesea seama decît mult după ce mă despărțisem de ea, care mă făcea să sufăr toată noaptea, de care nu îndrăzneam să mai aduc vorba, dar care totuși îmi onora, din cînd în cînd, mintea cu vizitele ei periodice. Chiar cînd era vorba numai de acele priviri furișe sau ocolite pe plaja de la Balbec sau pe străzile Parisului, mă puteam întreba uneori dacă persoana care le stîrnea nu era numai obiectul unor dorințe în momentul în care trecea, ci o fostă cunoștință, sau poate o fată despre care i se vorbise doar și despre care, cînd afluam, eram uimit că i se vorbise, în așa măsură era ea în afara cunoștințelor posibile ale Albertinei, dacă ar judeca drept. Dar Gomora modernă este un *puzzle*¹ alcătuit din bucăți care se ivesc de acolo de unde te aștepti mai puțin. Astfel, am văzut odată, la Rivebelle, o cină mare, la care cunoșteam din întîmplare, cel puțin după nume, pe cele zece invitate, cît se poate de diferite și totuși cum nu se poate mai bine potrivite, astfel încît n-am mai văzut vreodată o cină atît de omogenă, deși atît de compozită.

Ca să mă întorc la tinerele trecătoare, Albertine nu se uita niciodată cu atîta insistență la femeile vîrstnice sau la un bătrîn, sau, dimpotrivă, cu atîta rezervă și ca și cum nu i-ar vedea. Soții înșelați, care nu știu nimic, știu tot. Dar trebuie

¹ Cuvînt englezesc — joc alcătuit din fragmente decupate care trebuiesc unite ca să formeze o frază (n.ed.).

un dosar cu material mai documentat pe care să întemeiezi o scenă de gelozie. De altminteri, dacă gelozia ne ajută să descoperim o anumită înclinare spre minciună la femeia pe care o iubim, ea însuște această înclinare când descoperim că sîntem geloși. Ea minte (într-o măsură în care nu ne-a mințit niciodată mai înainte), sau din milă, sau de teamă, sau că se ascunde instinctiv printr-o fugă simetrică cu investigațiile noastre. Există, firește, amoruri în care chiar de la început o femeie ușoară se impune ca o virtute în ochii bărbatului care o iubește. Dar cîte altele nu cuprind două răstimpuri perfect contrastante ! În cel dintîi, femeia vorbește aproape cu ușurință, cu simple atenuări, de înclinarea ei pentru voluptate, de viața galantă pe care această voluptate a împins-o să o ducă, lucruri pe care le va nega apoi cu cea mai mare energie aceluiași bărbat, dar pe care l-a simțit gelos și spionînd-o. Astfel încît el ajunge să regrete timpul acestor dintîi destăinuiri a căror amintire îl chinuiește totuși. Dacă femeia i-ar mai face asemenea confidențe, i-ar furniza aproape ea însăși taina greșelilor pe care el le urmărește în zadar în fiecare zi. Și apoi, cîtă renunțare, cîtă încredere, cîtă prietenie ar însemna ! Dacă nu poate trăi fără să-l înșele, cel puțin să-l înșele ca prietenă povestindu-i plăcerile ei, asociindu-l la ele. Și el regretă viața pe care începuturile dragostei lor păreau să o schițeze, a cărei continuare a devenit imposibilă, fă-

cînd din această dragoste ceva cumplit de dureros, care va face despărțirea, după caz, sau de neînălăturat, sau cu neputință.

Uneori scrisul în care descifram minciunile Albertinei, fără să fie ideografic, trebuia doar citit pe dos ; astfel, în acea seară îmi aruncase cu un aer neglijent următorul mesaj menit să treacă aproape neobservat : „S-ar putea să mă duc mîine la Verdurini, nu știu de loc dacă mă voi duce, nu prea am chef“. Anagramă copilărească a mărturisirii : „Mă voi duce mîine la Verdurini, e absolut sigur, căci atribui acestei vizite o extremă importanță“. Șovăiala aparentă însemna o voință hotărîtă și scopul ei era să micșoreze însemnătatea vizitei, în timp ce mi-o anunța. Albertine folosea întotdeauna un ton de îndoială pentru hotărîrile ei irevocabile. La fel era și a mea. Trebuia deci să potrivească astfel lucrurile încît vizita la doamna Verdurin să n-aibă loc. Gelozia este adesea numai o nevoie neliniștită de tiranie aplicată în ale dragostei. Moștenisem, se vede, de la tata această neașteptată dorință arbitrară de a amenința ființele pe care le iubeam cel mai mult, în nădejtile cu care se legănau cu o siguranță pe care voiam să le-o arăt ca fiind înșelătoare ; cînd vedeam că Albertine ticluise fără știrea mea, ascunzîndu-se de mine, planul unei ieșiri pentru care aș fi întreprins orice ca să i-o ușurez și să i-o fac mai plăcută dacă m-ar fi ales confidentul ei, spuneam

cu nepăsare, ca să o fac să tremure, că aveam de gînd să ies în ziua aceea.

M-am apucat să-i sugerez Albertinei alte obiective de plimbări care ar fi făcut vizita la Verdun cu neputință, în cuvinte care purtau pecetea unei indiferențe simulate sub care încercam să-mi ascund enervarea. Dar Albertine o depistase. Enervarea mea întâlnea la ea forța electrică a unei voințe contrarii care o respingea cu mare putere; din ochii Albertinei, vedeam țîșnind scînteii. De altminteri, de ce să mă leg de ceea ce spuneau ochii ei în acel moment? Cum de nu băgasem de mult de seamă că ochii Albertinei erau din familia acelor care (chiar la o ființă mediocră) parcă ar fi făcuți din mai multe bucăți din cauza tuturor locurilor în care ființa vrea să se afle — și să ascundă că vrea să se afle — în ziua aceea? Ochi, datorită minciunii totdeauna nemișcați și pasivi, dar dinamici, măsurabili cu metrii sau kilometrii pe care ar fi trebuit să-i parcurgă ca să fie la întîlnirea voită, implacabil voită, ochi care surîd mai puțin plăcerii ce-i ispitește decît se aureolează cu tristețea și cu descurajarea că va fi poate greu să se ducă la întîlnire. Chiar în mîinile tale, aceste persoane sînt niște ființe care îți scapă. Ca să înțelegi emoțiile pe care le dau și pe care alte ființe, chiar mai frumoase, nu le dau, trebuie să calculezi că ele nu sînt nemișcate, ci în mișcare, și să adaugi per-

soanei lor un semn care corespunde în fizică sem-nului ce indică viteza.

Dacă le tulburi ziua, îți mărturisesc plăcerea pe care ți-o ascuseseră : „Țineam atît de mult să mă duc să iau ceaiul, la cinci, cu cutare persoană pe care o iubesc“ ! Dacă, peste șase luni, reușești să cunoști persoana cu pricina, vei afla că nici-odată fata ale cărei proiecte le-ai tulburat, și care prinsă în cursă, îți mărturisise ca să o lași liberă că lua ceaiul, cu o persoană iubită, în toate zilele la ora cînd n-o vedeai, vei afla că acea persoană n-a primit-o niciodată, că n-au luat niciodată ceaiul împreună, fata pretinzînd că e foarte ocupată, tocmai cu tine. Astfel persoana cu care mărturi-sise că luase ceaiul, cu care te rugase să o lași să ia ceaiul, acea persoană, motiv mărturisit de nevoie, nu era ea, era alta, era altceva ! Alt-ceva, ce ? Alta, care ?

Din păcate ochii fragmentați, privind departe și triști ți-ar îngădui poate să măsoari depărtările, dar nu ți-ar indica direcțiile. Cimpul nesfîrșit al po-sibilului este întins, și dacă din întîmplare, rea-lul ni s-ar înfățișa, ar fi în asemenea măsură în afară de posibil, încît într-o ameteală neașteptată, lovindu-ne de zidul care s-a ivit, am cădea pe spate. Mișcarea și fuga constatate nici nu sînt in-dispensabile, e de ajuns că le deducem. Dacă fata ne făgăduia o scrisoare, ne linișteam, n-o mai iu-beam. Scrisoarea însă nu sossea, nici un comisio-nar n-o aducea, „oare ce se întîmplase“ ?, neliniș-

tea deci renaște și o dată cu ea și dragostea. Astfel de ființe ne inspiră mai cu seamă dragostea, spre dezolarea noastră. Căci fiecare neliniște nouă pe care o încercăm din pricina lor, le știrbește personalitatea în ochii noștri. Ne resemnăm la suferință, crezînd că iubim în afară de noi, și ne dăm seama că dragostea noastră e o funcție a tristeții noastre, că dragostea noastră e poate tristețea noastră și că obiectul ei nu e decît în mică măsură fata cu părul negru. Dar, în sfîrșit, mai ales asemenea ființe inspiră dragostea.

De cele mai multe ori dragostea n-are ca obiect un trup, decît dacă o emoție, teama de a-l pierde, nesiguranța de a-l regăsi, se contopesc în el. Dar acest soi de neliniște are mare afinitate pentru trupuri. Le adaugă o însușire care întrece frumusețea însăși ; acesta este unul din motivele pentru care vezi bărbați indiferenți față de femeile cele mai frumoase, iubind cu pasiune unele care ni se par urîte. Neliniștea noastră, firea lor, dă aripi acestor ființe ce ne scapă. Și chiar cînd sînt lîngă noi, privirea lor parcă ne spune că vor zbură. Dovada acestei frumuseți, depășind pe cea pe care o adaugă aripile, este că adesea, pentru noi, aceeași ființă este succesiv fără aripi și înaripată. Dacă ne temem să o pierdem, uităm de toate celelalte. Siguri că o putem păstra, o comparăm cu celelalte pe care îndată i le preferăm. Și cum aceste emoții și aceste certitudini pot alterna de la o săptămînă la alta, o ființă poate ve-

dea, o săptămînă, că i se sacrifică tot ce ne place, iar săptămîna următoare să fie sacrificată ea în-săși și așa mai departe timp foarte îndelungat. Ceea ce ar fi de neînțeles, dacă n-am ști (din experiența pe care o are orice bărbat, de a fi încetat cel puțin o dată în viața lui să iubească, de a fi uitat o femeie) ce puțin lucru înseamnă în sine o ființă atunci cînd nu mai este, sau cînd nu este încă permeabilă emoțiilor noastre. Și, bineînțeles, dacă spunem : „ființe ce ne scapă“ e ca și cum ar fi vorba de ființe aflate în închisoare, de femei captive, pe care crezi că nu le vei putea avea niciodată. De aceea bărbații detestă mijlocitoarele, căci ele înlesnesc scăparea, fac să strălucească is-pita ; dar dacă, dimpotrivă, iubesc o femeie retrasă, caută bucuros mijlocitoarele ca să o facă să iasă din închisoarea ei și să i-o aducă. Legăturile cu femeile pe care le răpești sînt mai puțin trainice decît altele, din cauză că frica de a nu reuși să le obții sau neliniștea de le vedea scăpîndu-ne, constituie toată dragostea noastră, și că o dată răpite soțului lor, scoase din teatrul lor, vindecate de is-pita de a ne părăsi, disociate, într-un cuvînt, de emoția noastră, oricare ar fi ea, sînt numai ele însele, adică aproape nimic și, deși mult timp do-rite, sînt părăsite curînd, chiar de cel ce se temea atît de mult să nu fie părăsit de ele.

Am spus : „Cum de nu ghicisem ?“ Oare nu ghi-cisem încă din primele zile la Balbec ? Oare nu ghi-cisem în Albertine una din acele fete sub al că-

ror înveliș carnal palpită mai multe ființe ascunse, nu spun mai multe decît într-un joc de cărți aflat încă în cutia lui, decît într-o catedrală închisă sau într-un teatru înainte de a intra în el, dar decît în mulțimea imensă și mereu alta ? Nu numai atîtea ființe, dar dorința, amintirea voluptoasă, neliniștita căutare a atîtor ființe. La Balbec nu putusem fi tulburat, pentru că nici nu presupusesem că voi fi cîndva pe urme fie și false. Nu importă, asta dăduse Albertinei în ochii mei plenitudinea unei ființe pline pînă sus prin suprapunerea atîtor ființe, atîtor dorințe și a unor amintiri voluptoase. Și acum cînd îmi spusese într-o zi „domnișoara Vinteuil“, aș fi vrut nu să-i smulg rochia că să-i văd trupul, ci ca să văd, prin trupul ei, tot acel carnet al amintirilor și al întîlnirilor ei viitoare pline de foc. »

În ce măsură lucrurile, poate cele mai neînsemnate, capătă deodată o valoare extraordinară, cînd o ființă pe care o iubim (sau căreia îi lipsește doar acea duplicitate ca s-o iubim) ni le ascunde ! Prin ea însăși, suferința nu ne inspiră neapărat sentimente de dragoste sau de ură față de persoana care le pricinuieste : un chirurg care ne provoacă durere ne rămîne indiferent. Dar o femeie care ne-a spus, un timp, că sîntem totul pentru ea, fără să fie ea însăși totul pentru noi, o femeie pe care avem plăcerea s-o vedem, să o sărutăm, să o ținem pe genunchii noștri, ne face să ne mirăm dacă simțim, în urma unei rezis-

tente neașteptate, că nu dispunem de ea. Decepția trezește atunci uneori în noi amintirea uitată a unei neliniști vechi, pe care știm totuși că nu ne-a pricinuit-o această femeie, ci altele ale căror trădări se eșalonează în trecutul nostru. De altfel, cum de avem curajul dorinței de a trăi, cum de putem face o mișcare prin care să ne ferim de moarte, într-o lume în care dragostea e provocată numai de minciună și constă numai în nevoia de a ne vedea suferințele alinate de ființa care ne-a făcut să suferim? Ca să scapi de descurajarea pe care o încerci când descoperi această minciună și această rezistență, există leacul trist de a încerca să acționezi, în pofida ei, cu ajutorul ființelor pe care le simțim mai amestecate în viața ei decât noi înșine, asupra aceleia care ne rezistă și care ne minte, să umblăm noi înșine cu șiretlicuri, să ne facem nesuferiți. Dar suferința unui asemenea amor este din acelea din pricina cărora bolnavul caută, o schimbare de poziție. o tihnă iluzorie. Aceste mijloace de acțiune nu ne lipsesc, din păcate! Și grozăvia acestor iubiri pe care numai neliniștea le-a zămislit se datorează faptului că frământăm, fără încetare, în cușca noastră, vorbe lipsite de însemnătate; fără să mai vorbim că se întâmplă rar ca ființele pe care simțim noi că ne plac fizicește, într-un fel desăvârșit, de vreme ce nu gustul nostru sigur, ci întâmplarea unei clipe de neliniște (clipă prelungită la nesfârșit de slăbiciunea caracterului nostru,

care repetă în fiecare seară experiența și se coboară pînă la calmante) sînt cele care au ales pentru noi.

Fără îndoială, dragostea mea pentru Albertine nu era cea mai săracă din cele pînă la care, din lipsă de voință, poți decădea, căci nu era pe de-a-ntregul platonică; ea îmi dădea satisfacții carnale și apoi era inteligentă. Dar toate acestea erau adaosuri inutile. Mintea mea nu era preocupată de ceea ce putuse ea spune inteligent, ci de cutare cuvînt care trezea în mine o îndoială asupra faptelor ei; încercam să-mi aduc aminte dacă spusese cutare sau cutare lucru, cu ce aer, în ce moment, ca răspuns căror cuvinte, să reconstitui toată scena dialogului ei cu mine, în ce moment voise să se ducă la Verdurini, ce cuvînt al meu făcuse ca fața ei să capete un aer supărat. Să fi fost vorba de un eveniment de cea mai mare importanță, nu mi-aș fi bătut totuși atît de mult capul ca să-i stabilesc adevărul, să-i restitui atmosfera și culoarea justă. Fără îndoială, ajungi uneori să potolești pe de-a-ntregul pentru o seară, aceste neliniști, după ce au atins un grad la care nu ne mai sînt suportabile. La serbarea la care trebuie să se ducă prietena pe care o iubești și despre a cărei adevărată natură mintea noastră se frămînta de multe zile, sîntem și noi invitați, prietena noastră ne bagă în seamă numai pe noi și nu vorbește decît cu noi, o conducem, și cunoaștem atunci, după ce ni s-a risipit neliniștea,

o odihnă atît de desăvîrșită, atît de întremătoare ca aceea pe care o guști uneori într-un somn adînc după lungi marșuri. Și, fără îndoială, asemenea odihnă merită să fie plătită cu un preț mare. Dar n-ar fi fost mai simplu să nu fi cumpărat noi înșine, de bunăvoie, neliniștea, și la un preț încă și mai scump? De altfel, știm prea bine că oricît de profunde ar putea fi aceste destinderi momentane, neliniștea va fi oricum mai puternică. Uneori chiar, e reînnoită de fraza al cărei scop era să ne aducă liniștea. Pretențiile geloziei și încrederea noastră oarbă sînt mai mari decît ar fi putut presupune femeia pe care o iubim. Cînd ne jură spontan că bărbatul cutare nu e pentru ea decît un prieten, ne zdruncină informîndu-ne — ceea ce nu bănuiam — că pentru ea este un prieten. În timp ce ne povestește, ca să ne dovedească sinceritatea ei, cum au luat ceaiul împreună chiar în după-amiaza respectivă, la fiecare cuvînt pe care-l spune, nevăzutul, nebănuitul se întruchipează în fața noastră. Mărturisește că el a rugat-o să-i fie amantă și suferim cumplit că ea i-a putut asculta propunerile. Le-a refuzat, spune ea. Dar mai apoi, aducîndu-ne aminte de povestea ei, ne vom întreba dacă acest refuz este adevărat, căci, între diferitele lucruri pe care ni le-a spus, dăinuie acea lipsă de legătură logică și necesară care, mai mult decît faptele pe care le povestești, este semnul adevărului. Și apoi, acea îngrozitoare intonație disprețuitoare : „I-am spus

nu, categoric“, pe care o întâlnești la toate clasele sociale, cînd o femeie minte. Trebuie totuși să-i mulțumim că a refuzat, să o încurajăm, prin bună-tatea noastră ca să ne facă iarăși, în viitor, des-tăinuiri atît de crude. Cel mult, facem observa-ția : „Dar dacă-ți mai făcuse asemenea propuneri, de ce ai consimțit să iei ceaiul cu el ?“ — „Ca să nu se supere pe mine și să nu spună că n-am fost drăguță.“ Și nu îndrăznim să-i răspundem că, re-fuzînd, poate ar fi fost mai drăguță față de noi.

De altfel, Albertine mă înspăimînta spunîndu-mi că aveam dreptate, ca să nu-i fac vreun neajuns, afirmînd că nu sînt amantul ei, deoarece, adăuga ea „e doar adevărat că nu ești“. Poate că, într-ade-văr nu eram de-a binelea amantul ei, dar atunci trebuia să cred că toate lucrurile pe care le făceam împreună, le făcea și cu ceilalți bărbați despre care îmi jura că nu fusese amanta lor ? Ce ciudat că sacrificam totul nevoii de a cunoaște cu orice preț ce gîndea Albertine, pe cine vedea, pe cine iubea, deoarece simțisem aceeași nevoie să cunosc, și în legătură cu Gilberte, nume proprii, fapte, care mi-erău acum atît de indiferente ! Îmi dă-deam bine seama că în ele însele, faptele Alber-tinei nu aveau mai mult interes. E ciudat că o primă dragoste, dacă, prin fragilitatea pe care o lasă inimii noastre croiește calea dragostelor vi-toare, nu ne dă cel puțin, prin însăși identitatea simptomelor și a suferințelor, mijlocul de a le lecui. De altfel este oare nevoie să știi un anumit

fapt ? Cunoaştem oare într-un chip general minciuna şi discreţia însăşi a femeilor care au ceva de ascuns ? Există, în această privinţă, vreo posibilitate de eroare ? Ele îşi fac o virtute din tăcere, cîtă vreme am dori atît de mult să le facem să vorbească. Şi simţim că au afirmat complicei lor : „Nu spun niciodată nimic. Prin mine nu va afla nimic, nu spun niciodată nimic.“

Îţi dai averea, viaţa, pentru o fiinţă, şi totuşi, ştii prea bine că peste zece ani, poate mai devreme sau mai tîrziu, i-ai refuza acestei fiinţe această avere, ai prefera să-ţi păstrezi viaţa. Căci atunci această fiinţă va fi desprinsă de noi, singură, adică nulă. Căci ceea ce ne leagă de fiinţe sînt acele mii de rădăcini, acele fire nenumărate care sînt amintirile serii din ajun, speranţele dimineţii de mîine, acea urzeală neîncetată de obiceiuri din care nu ne putem desprinde. După cum unii sgîrciţi strîng, din generozitate, noi ca nişte risipitori ce sîntem cheltuim din zgîrcenie, şi ne sacrificăm viaţa nu atît unei fiinţe, cît totului ce l-a putut prinde în jurul ei din orele, din zilele noastre, din faptele prin care viaţa n-a fost încă trăită, căci viaţa relativ viitoare, ni se pare o viaţă mai îndepărtată, mai desprinsă, mai puţin intimă, mai puţin a noastră. Ar trebui să te desprinzi din aceste legături care au cu atît mai multă importanţă decît ea, dar efectul lor e de a crea în noi datorii momentane faţă de ea, datorii din pricina cărora nu îndrăznim s-o părăsim de frică să nu ne

judece rău, cîtă vreme mai tîrziu, n-am mai îndrăzni, căci, desprinsă de noi, n-ar mai fi noi, și ca să nu ne creăm, în realitate, datorii (chiar dacă, printr-o contradicție aparentă, ar trebui să ajungă la sinucidere), decît față de noi înșine.

Dacă n-o iubeam pe Albertine (lucru de care nu eram sigur) acel loc pe care-l ocupa lângă mine n-avea nimic extraordinar : trăim numai cu ceea ce nu iubim, pe care nu l-am pus să trăiască cu noi decît ca să ucidem dragostea insuportabilă, fie că e vorba de o femeie, de o țară, sau chiar de o femeie cuprinzînd în ea o țară. Ne-ar fi frică chiar să reîncepem să iubim, dacă absența s-ar produce din nou. Nu ajunseseam încă la acest punct cu Albertine. Minciunile, mărturisirile ei, mă lăsau să desăvîrșesc sarcina de a lumina adevărul : minciunile ei atît de numeroase, pentru că nu se mulțumea să mintă ca orice ființă care se crede iubită, dar pentru că, în afară de asta, era din fire mincinoasă (și atît de schimbătoare încît, chiar dacă mi-ar fi spus de fiecare dată adevărul, de pildă, cînd era vorba de ce gîndea ea despre oameni, ar fi spus de fiecare dată lucruri diferite) ; mărturisirile ei, fiind atît de rare, atît de repede oprite, lăsau între ele, în ce privea trecutul, niște intervale mari, cu desăvîrșire albe și pe toată lungimea cărora trebuia să-i schițez din nou viața, dar pentru asta trebuia mai întîi s-o aflu.

În ce privește prezentul, în măsura în care puteam interpreta cuvintele sibiline ale Françoisei,

Albertine mă mințea nu numai în unele puncte anumite, ci în întreg ansamblul, și voi vedea „totul într-o bună zi“, ceea ce Françoise se prefăcea că știe, ceea ce nu voia să-mi spună, ceea ce nu îndrăzneam s-o întreb. De altfel, fără îndoială că din aceeași gelozie pe care o nutrise odinioară față de Eulalie, Françoise vorbea de lucrurile cele mai neverosimile, atât de vag, încît cel mult puteai să presupui în ele insinuarea, foarte neverosimilă că sărmana captivă (căreia îi plăceau femeile) prefera o căsătorie cu cineva care se pare că nu eram eu. Dacă așa ar fi stat lucrurile, cum de ar fi știut Françoise, cu toată radiotelepatia ei ? Fi-rește, spusele Albertinei nu mă puteau nicidecum lămuri în această privință, căci erau în fiecare zi atât de opuse, ca și culorile unei sfirleze pe cale să se oprească. De altfel, cred că mai ales ura o făcea pe Françoise să vorbească. Nu era zi în care să nu-mi spună și în care să nu suport, în absența mamei, cuvinte ca :

— De bună seamă, sînteți drăguț și nu voi uita niciodată recunoștința pe care v-o datorez (asta pe semne ca să-mi creeze titluri la recunoștința ei), dar casa e ciumată de cînd gentilețea a instalat aici înșelătoria, de cînd inteligența ocrotește persoana cea mai proastă care s-a pomenit vreodată, de cînd finețea, manierele, spiritul, demnitatea în toate, aerul și realitatea unui principe se lasă conduse, și-și fac iluzii și mă lasă pe mine, care sînt de patruzeci de ani în familie, să fiu

umilită de viciu, de ceea ce e mai vulgar și mai josnic.

Françoise era mai ales supărată pe Albertine pentru că îi poruncea altcineva decît noi și din pricina unui spor de muncă în casă, a unei oboseli care dăuna sănătății bătrînei noastre servitoare (care, cu toate acestea, nu voia să fie ajutată în treburile ei, pentru că nu era „o bună de nimic”); asta ar fi ajuns să explice acea enervare, acele minii dușmănoase. Desigur, ar fi vrut ca Albertine-Esther să fie izgonită. Aceasta era dorința Françoisei. Și numai această consolare i-ar fi dat odihnă bătrînei noastre servitoare. Dar, după părerea mea, nu era numai asta. Asemenea dușmănie nu s-ar fi putut naște decît într-un trup obosit. Și Françoise avea mai multă nevoie de somn decît de menajamente.

În timp ce Albertine se dusesese să se dezbrace, și ca să hotărască cît mai repede, am pus mîna pe receptor, am invocat toate divinitățile neîmpăcate, dar n-am făcut decît să le stîrnesc furia care se traducea prin cuvîntul : „ocupat”. Andrée vorbea într-adevăr cu cineva. Așteptînd să-și termine conversația, mă întrebam cum se face că, de vreme ce atîți pictori încearcă să reînnoiască portretele feminine din veacul al XVIII-lea, în care ingenioasa punere în scenă este un pretext pentru expresiile de așteptare, de îmbufnare, de interes,

de reverie, unul din modernii noștri, Boucher sau Fragonard, să nu fi pictat în locul *Scrisorii* sau al *Clavecinelui* etc., scena căreia i s-ar putea spune : *În fața telefonului*, și în care s-ar ivi pe buzele ascultătoarei, un surîs cu atît mai autentic, cu cît știe că nu e văzut. În sfîrșit, Andrée mă auzi :

— Veniți să o luați mîine pe Albertine ? și rostind acest nume, Albertine, mă gîndeam la invidia pe care mi-o trezise Swann, cînd îmi spusese în ziua cînd avusese loc serbarea la principesa de Guermantes : „Veniți să o vedeți pe Odette“, și cînd mă gîndisem la puterea pe care o conține un prenume și care, în ochii tuturor și chiar în cei ai Odettei, avea numai în gura lui Swann acel înțeles absolut posesiv. O astfel de sechestrare — rezumată într-un cuvînt — a unei întregi existențe, mi se părea, ori de cîte ori eram îndrăgostit, că trebuie să fie un lucru grozav de dulce. Dar, în realitate, cînd îl poți rosti, sau lucrul ți-a devenit indiferent, sau dacă obișnuința n-a slăbit gingășia, a transformat în schimb duiosia în durere. Știam că numai eu puteam spune în chipul acesta „Albertine“, Andréei. Și totuși, pentru Albertine, pentru Andrée, și pentru mine însumi, simțeam că nu eram nimic. Și înțelegeam imposibilitatea de care se lovește dragostea. Ne închipuim că ea are ca obiect o ființă ce poate fi culcată în fața noastră, închisă într-un trup. Din păcate, ea e extinderea acelei ființe în toate punctele spa-

tiului și ale timpului, pe care ființa aceasta le ocupă și le va ocupa. Dacă nu stăpânim contactul ei cu cutare loc, cu cutare oră, n-o posedăm. Dar nu putem atinge aceste puncte. Dacă cel puțin ne-ar fi arătate, poate ne-am putea întinde pînă la ele. Dar dibuim fără să le găsim. De aici, precede neîncrederea, gelozia, persecuțiile. Pierdem un timp prețios pe o urmă absurdă și trecem fără să bănuim pe lângă cea adevărată.

Dar una din divinitățile artăgoase care avea slujitoare amețitor de îndemînatece, se minia nu fiindcă vorbeam, ci pentru că nu spuneam nimic. „Dar e liber, v-am dat de mult legătura, acum o întrerup. Nu-și îndeplini însă amenințarea și în timp ce-mi oferi prezența Andréei, o învălui, ca un mare poet care este totdeauna o domnișoară de la telefoane, în atmosfera deosebită a locuinței, a cartierului, a vicții însăși a prietenei Albertinei.

— Dumneavoastră sînteți ? îmi spuse Andrée a cărei voce era proiectată pînă la mine cu o viteză instantanee de către zeița care are privilegiul de a face sunetele mai repezi decît fulgerul.

— Ascultați, am răspuns ; duceți-vă mîine unde vreți, oriunde, afară de doamna Verdurin. Trebuie să o îndepărtați mîine cu orice preț pe Albertine de doamna Verdurin.

— Dar tocmai trebuie să se ducă mîine la ea.

— Ah !

Eram nevoit să întrerup o clipă și să fac gesturi amenințătoare, căci dacă Françoise continua — ca

și cum ar fi fost un lucru tot atît de neplăcut ca vaccinul și de primejdios ca aeroplanul — să nu vrea să învețe să telefoneze, ceea ce ne-ar fi scutit de comunicările pe care le-ar fi putut cunoaște fără neajuns, în schimb intra la mine de îndată ce eram pe cale să fac vreunele deștula secrete, pe care țineam îndeosebi să i le ascund. După ce ieși din odaie, nu fără să fi zăbovit ca să ia diferite obiecte care se aflau acolo din ajun și care ar fi putut rămîne locului fără să mă stîngherească cîtuși de puțin o oră în plus, și ca să pună pe foc un buștean cu totul inutil din pricina căldurii arzătoare pe care mi-o dădea prezența nepoftitei și a spaimei de a mă vedea „întrerupt” de domnișoară, i-am spus Andréei :

— Iertați-mă, am fost deranjat. E absolut sigur că trebuie să se ducă mîine la Verdurini ?

— Absolut, dar pot să-i spun că asta vă supără.

— Nu, dimpotrivă, e posibil să vin cu voi.

— Ah ! exclamă Andrée cu o voce foarte plictisită și parcă speriată de îndrăzneala mea, care nu făcu de altfel decît să se întărească.

— Atunci vă părăsesc și iertați-mă că v-am deranjat pentru nimic.

— Dar nu, spuse Andrée și (cum întrebuițarea telefonului devenise acum curentă, în jurul lui se dezvoltase podoaba frazelor speciale, ca odinioară în jurul „ceaiurilor”), adăugă : Mi-a făcut mare plăcere să vă aud vocea.

Aș fi putut răspunde la fel, și mai pe bună dreptate decît Andrée, deoarece fusesem peste măsură de sensibil la vocea ei, căci pînă astăzi nu băgasem de seamă că era atît de deosebită de altele. Atunci, mi-am amintit și de alte voci, voci de femei mai ales, unele încetinite de preciziunea unei întrebări și de atenția minții, altele gîfîind, chiar întrerupte, de fluxul liric a ceea ce povestesc ; mi-am adus aminte, una cîte una de vocea fiecăreia dintre fetele pe care le cunoscusem la Balbec, apoi de aceea a Gilbertei, apoi de a bunicii, apoi de a doamnei de Guermantes ; le-am găsit pe toate deosebite, mulate pe un limbaj specific fiecăreia, cîntînd toate pe un instrument diferit, și m-am gîndit ce concert slab trebuie să dea în rai cei trei sau patru îngeri cîntăreți ai pictorilor vechi, cînd vedeam ridicîndu-se spre-Dumnezeu, cu zecile, cu sutele, cu miile, armonioasa și multicolora salutare a tuturor Vocilor. Nu am părăsit telefonul fără să-i mulțumesc, în cîteva cuvinte împăciuitoare, aceleia care domnește peste viteza sunetelor, că a binevoit să uzeze, în favoarea umilelor mele cuvinte, de o putere care le făcea de o sută de ori mai rapide decît tunetul ; dar mulțumirile mele rămaseră fără alt răspuns, decît acela că fură întrerupte.

Cînd Albertine se întoarse în odaia mea, avea o rochie de satin negru care contribuia să o facă mai palidă, să facă din ea pariziana lividă, arzătoare, ofilită de lipsa de aer, de atmosfera mulțimilor și poate de obișnuința viciului și ai cărei

ochi păreau mai neliniștiți pentru că nu-i înve-seleau rumeneala obrazilor.

— Ghici, i-am spus, cui i-am telefonat : Andréei.

— Andréei ? exclamă Albertine pe un ton zgomotos, mirat, emoționat, pe care o veste atât de simplă nu-l justifica.

— Nădăjduiesc că i-a venit în minte să-ți spună că ne-am întâlnit mai zilele trecute cu doamna Verdurin.

— Doamna Verdurin ? nu-mi amintesc, am răspuns eu avînd aerul că mă gîndesc la altceva, ca să par totodată indiferent la această întîlnire și ca să n-o trădez pe Andrée care-mi spusese unde se va duce Albertine mîine. Dar cine știe dacă însăși Andrée nu mă trăda, și dacă nu-i va povesti mîine Albertinei că o rugasem să o împiedice cu orice preț să se ducă la Verdurini și dacă nu-i și destăinuise recomandățiile asemănătoare pe care i le făcusem de mai multe ori ? Îmi afirmase că nu le repetase niciodată, dar valoarea acestei afirmări era cumpănită în gîndul meu de impresia că de cîtva timp dispăruse de pe fața Albertinei încrederea pe care o avusese atîta timp în mine.

Suferința în dragoste încetează din cînd în cînd, dar ca să reînceapă în alt chip. Plîngem cînd vedem că aceea pe care o iubim nu mai are față de noi acele avînturi de simpatie, acele avansuri amoroase de la început, suferim și mai mult cînd după ce le-a pierdut în ce ne privește, le regăsește pentru alții ; apoi, sîntem distrași de la su-

ferința aceasta de o boală nouă, mai cumplită, bănuiala că ne-a mințit asupra felului cum și-a întrebuințat seara din ajun, în care ne-a înșelat fără îndoială; și bănuiala aceasta se risipește, dragălășenia pe care ne-o arată prietena noastră ne liniștește; dăr. atunci un cuvînt uitat ne vine în minte; ni s-a spus că era înfocată la plăcere, dar n-am cunoscut-o decît potolită; încercăm să ne reprezentăm ce sînt freneziile ei cu alții, simțim puținul ce sîntem pentru ea, observăm un aer de plictiseală, de nostalgie, de tristețe în timp ce-i vorbim, observăm ca un cer negru rochiile urite pe care le pune cînd e cu noi, păstrîndu-le pentru alții pe cele cu care ne măgulea la început. Dacă, dimpotrivă, e dragăstoasă, ce bucurie pentru o clipă! dar văzînd acea limbă mică scoasă ca pentru o chemare, ne gîndim la acelea cărora le era atît de des oferită și care, poate chiar lîngă mine, fără ca Albertine să se gîndească la ele, rămăsese, din pricina unui obicei prea vechi, un semn mașinal. Apoi sentimentul că o plictisim revine. Dar pe neașteptate, suferința scade, cînd ne gîndim la relele necunoscute din viața ei, la locurile imposibil de știut unde a fost, unde poate mai este încă în orele cînd nu sîntem în tovărășia ei, chiar dacă n-are de gînd să trăiască acolo definitiv, acele locuri în care e departe de noi, mai fericită decît cu noi. Acestea sînt focurile pline de vîrtejuri ale geloziei.

Gelozia e un demon care nu poate fi exorcizat și revine mereu, întruchipat într-o formă nouă. Dacă le-am putea stîrpi pe toate, păstrînd-o veșnic pe cea pe care o iubim. Duhul Răului ar lua atunci altă formă, mai patetică încă, aceea a deznađejdii de a nu fi obținut fidelitatea decît cu forța, a desperării de a nu fi iubit.

Oricît de gingașă ar fi fost Albertine în unele seri nu mai avea acele porniri spontane pe care i le cunoscusem la Balbec cînd îmi spunea : „Ce drăguț ești totuși !“ și cînd adîncul inimii ei parcă venea spre mine fără rezerva nici unui reproș pe care putea să mi-l facă acum și pe care nu-l rostea pentru că-l considera fără îndoială ireparabil, imposibil de uitat, de mărturisit, dar care nu e mai puțin adevărat că punea într-o ea și mine prudența semnificativă a cuvintelor ei sau intervalul unei tăceri de netrecut.

— S-ar putea ști de ce i-ai telefonat Andréei ?

— Ca să o întreb dacă n-ar deranja-o să mă alătur vouă mîine și să mă duc să fac astfel Verdurinilor vizita pe care le-o tot făgăduiesc încă de la Raspelière.

— Cum vrei. Dar te previn că e o ceață cumplită astă-seară și cu siguranță mîine va fi la fel. Spun asta pentru că nu vreau să-ți fac rău. Îți dai seama că prefer să vii cu noi. De altminteri, adăugă ea cu un aer preocupat, nici nu știu dacă mă voi duce la Verdurini. Sînt atît de drăguți cu mine, încît la urma urmelor s-ar cădea să o fac.

După dumneata, sînt oamenii care au fost cei mai buni cu mine, dar îmi displac la ei unele nimicuri. Trebuie neapărat să mă duc la Bon Marché sau la Trois-Quartiers să cumpăr o dantelă albă, căci rochia asta e prea neagră.

Eram foarte hotărît să nu consimt, dar eram mai ales nenorocit să o las pe Albertine să se ducă singură într-un mare magazin frecventat de atîția oameni de care te lovești, un magazin cu atîtea ieșiri încît o dată afară, poți spune că n-ai reuși să-ți găsești trăsura. Și, totuși, nu-mi dădeam seama că ar fi trebuit demult să încetez să o mai văd pe Albertine, căci intrase pentru mine în acea epocă jalnică în care o ființă risipită în spațiu și în timp nu mai e pentru mine o femeie, ci un șir de întîmplări asupra cărora nu poți face lumină, un șir de probleme insolubile, o mare pe care încercăm, ridicoli ca Xerxes, să o biciuim ca să o pedepsim pentru ceea ce a înghițit. O dată ce această epocă a început, ești neapărat învins. Fericiți cei ce înțeleg la timp și nu prelungesc o luptă inutilă, istovitoare, strînsă din toate părțile de limitele imaginației și în care gelozia se zbate atît de rușinos, încît același bărbat — care odinioară, numai dacă privirile aceleia care era mereu lîngă el se îndreptau o clipă asupra altuia, imagina o întreagă intrigă, încercînd atîtea chinuri — se reșemnează mai tîrziu să o lase să iasă singură, uneori cu cel despre care știe că e amantul ei, preferînd incognoscibilului acest chip cel puțin

cunoscut ! E o chestiune de ritm care trebuie adoptat și pe care-l urmezi din obișnuință. Unii nervoși n-ar putea lipsi de la o cină, deși fac apoi o cură de odihnă niciodată îndestulătoare ; există femei, pînă nu demult ușoare, care trăiesc în penitență. Sînt geloși care, ca să spioneze pe aceea pe care o iubesc, își scurtează somnul, odihna, simțind că dorințele ei, lumea atît de vastă și de tainică, timpul sînt mai tari decît ei, și atunci o lasă să iasă fără ei, apoi să călătorească, apoi se despart. Gelozia sfîrșește astfel din lipsă de alimentare și a durat atîta numai pentru că ai cerut-o neîncetat. Eram foarte departe de starea aceasta.

Desigur, puteam să fac, oricît de des aș fi vrut, plimbări cu Albertine. Cum nu întîrziaseră să se stabilească în jurul Parisului hangare de aviație, care sînt pentru aeroplanе ceea ce sînt porturile pentru vapoare, (și care încă din ziua cînd, lîngă Rivebelle, întîlnirea aproape mitologică cu un aviator al cărui zbor îmi speriasе calul, fusese pentru mine ca o imagine a libertății), îmi plăcea adesea ca la sfîrșitul zilei, scopul ieșirilor noastre — agreabile de altminteri Albertinei, pasionată pentru toate sporturile — să fie unul din acele aerodromuri, spre care ne îndreptam, ea și cu mine, atrași de acea viață necurmată a plecărilor și a sositărilor ce împrumută atîta farmec plimbărilor pe di-guri sau numai pe prundiș pentru cei cărora le place marea, și a hoinărelilor în jurul unui „centru de aviație“ pentru cei cărora le place cerul. În orice

moment, dintre aparatele în repaos, inerte și parcă ancorate, vedeam unul tras cu greu de mai mulți mecanici, cum e trasă pe nisip o barcă cerută de un turist care vrea să facă o plimbare pe mare. Apoi, motorul era pus în mișcare, aparatul alerga, își lua vînt, apoi deodată, se ridica în unghi drept, încet, părăind imobilizat, în extazul încordat al unei viteze orizontale transformată într-o ascensiune maiestuoasă și verticală. Albertine nu-și putea stăpîni bucuria și cerea explicații mecanicilor care, acum cînd aparatul plutea, se întorceau ; pasagerul totuși nu întîrzia să străbată kilometri ; bărcuța, asupra căreia nu încetam să ne ațintim ochii, era în azur doar un punct aproape nedeslușit, care își redobîndea încetul cu încetul materialitatea, mărimea, volumul, cînd, timpul plimbării apropiindu-se de sfîrșit, venea momentul să se întoarcă în port. Și ne uitam cu invidie, Albertine și cu mine, în clipa în care sărea pe pămînt, la pasagerul care se dusesese să guste astfel în larg, în orizontul singuratec, liniștea și limpezimea aerului. Apoi, fie că ne duceam să vizităm aerodromul, vreun muzeu sau vreo biserică, ne întorceam împreună pentru ora cinei. Și, totuși, nu mă întorceam calmat așa cum eram la Balbec după plimbările mai rare, de care mă mîndream văzînd că durează toată după-amiaza și pe care le contemplem apoi desprinzîndu-se ca niște grădini de flori frumoase, pe restul vieții Albertinei, ca pe un cer gol în fața căruia visezi molcom, fără gînduri. Timpul

Albertinei nu-mi aparținea atunci în aceeași măsură ca astăzi. Totuși, mi se părea că era mai al meu, pentru că țineam seama numai — și dragostea mea se bucura de acest lucru ca de o favoare — de orele pe care le petrecea cu mine; acum — gelozia mea căuta în el, cu neliniște, posibilitatea unei trădări — țineam seama numai de orele pe care le petrecea fără mine.

Ori mâine dorea să aibă astfel de ore. Ar trebui să aleg, sau să încetez să sufăr, sau să încetez să o iubesc. Căci, după cum la început e alcătuită din dorință, dragostea e întreținută mai târziu numai de neliniștea dureroasă. Simțeam că o parte din viața Albertinei îmi scapă. Dragostea, în neliniștea dureroasă ca și în dorința fericită, este cerința unui tot. Se naște și nu dăinuiește decît dacă mai rămîne o parte de cucerit. Nu iubești decît ce nu posezi în întregime. Albertine mințea spunîndu-mi că, poate, nu se va duce la Verdurini, cum mințeam și eu spunînd că voiam să mă duc la ei. Ea căuta numai să mă împiedice să ies cu ea, și eu prin vestirea neașteptată a acestui proiect pe care nu aveam nicidecum de gînd să-l pun în aplicare, căutam să ating în ea punctul pe care-l ghiceam cel mai sensibil, să-i hîrțuiesc dorința pe care o ascundea și să o silesc să mărturisească faptul că prezența mea mâine lîngă ea ar împiedica-o să o împlinească. Ceea ce și făcuse, în fond, încetînd pe neașteptate să mai vrea să se ducă la Verdurini.

— Dacă nu vrei să te duci la Verdurini, i-am spus, e la Trocadero o reprezentație minunată de binefacere.

Asculta cu un aer trist sfatul meu de a merge acolo. Eram iarăși aspru cu ea, ca la Balbec, pe timpul primei mele gelozii. Fața ei reflecta o decepție și foloseam, ca să-mi dezaprob prietena, aceleași motive pe care mi le opuseseră adesea părinții mei, când eram mic, și care păruseră îninteligibile și crude copilăriei mele neînțelese. „Nu, în ciuda aerului duminical trist, îi spuneam Albertinei, nu te pot compătimi : te-aș compătimi dacă ai fi bolnavă, dacă ți s-ar fi întâmplat vreo nenorocire, dacă ai fi pierdut vreo rudă ; ceea ce poate nu ți-ar pricinui nici o supărare, dat fiind risipa de falsă sensibilitate pe care o faci pentru nimic. De altfel, nu apreciez sensibilitatea oamenilor care pretind că ne iubesc atât de mult, fără să fie în stare să ne facă cel mai mic serviciu, iar gândul lor îndreptat spre noi îi lasă atât de distrați încît uită să ia scrisoarea pe care le-am încredințat-o și de care depinde viitorul nostru.”

Aceste cuvinte — o bună parte din ceea ce spunem fiind doar o recitare, — le auzisem de multe ori rostite de mama, care (explicîndu-mi bucuros că nu trebuie confundată adevărata sensibilitate cu falsa sensibilitate, ceea ce, spunea ea, germanii, a căror limbă o admira mult, cu toată oroarea bunicului pentru această nație, numeau „*Empfindung* și „*Empfindelei*”) odată, cînd plîngeam, mer-

sese pînă acolo încît îmi spusese că Neron era poate nervos, dar nîu mai bun din această pricină. Într-adevăr, ca și acele plante care se dedublează crescînd, copilul sensibil ce fusesem mai presus de toate, se transformase acum într-un bărbat cu totul opus, plin de bun-simț, de severitate pentru sensibilitatea bolnăvicioasă a celorlalți, un bărbat care semăna cu ceea ce părinții mei fuseseră în ochii mei. Fără îndoială, fiecare trebuind să facă să continue în el viața alor săi, bărbatul cumpătat și ironic care nu exista în mine la început, îl ajunsese pe cel sensibil, și era firesc să fiu, la rîndul meu, așa cum fuseseră părinții mei. Ba mai mult, în momentul în care acest eu nou se forma, el găsea limbajul său de-a gata în amintirea aceluia, ironic și dojenitor, care mi se ținuse, pe care aveam să-l țin acum altora, și care ieșea cum nu se poate mai firesc din gura mea, fie că l-aș fi evocat prin mimetism și asociație de amintiri, fie și că gingașele și tainicile încrustații genetice ar fi desenat în mine, fără știrea mea, ca pe frunza unei plante, aceleași intonații, aceleași gesturi, aceleași atitudini pe care le avuseseră cei din care mă trăgeam. De altfel, i se întîmplase de multe ori mamei (într-atît obscurele curente inconștiente deviau în mine pînă și în cele mai mici mișcări ale degetelor mele, pentru a fi atrase în aceleași cicluri ca și acelea ale părinților mei) să creadă că vine tata, căci aveam același fel de a bate la ușa ca el.

Pe de altă parte, împreunarea elementelor contrare este legea vieții, principiul fecundării ei, și cum se va vedea, cauza multor nenorociri. De obicei, urăști ceea ce-ți seamănă și propriile noastre cusururi văzute din afară ne întărită. Cu cât mai mult cineva care a depășit vârsta la care dezvoltării aceste cusururi cu naivitate și care, de pildă, și-a făurit chiar în momentele cele mai arzătoare o față de gheață, nu poate suferi aceleași cusururi când le exprimă altul, mai tânăr sau mai naiv, sau mai prost ! Sînt unii sensibili pentru care vederea, în ochii altora a lacrimilor pe care ei înșiși și le înfrinează, este exasperantă. Asemănarea prea mare este aceea care face ca, în ciuda afecțiunii și uneori cu cât afecțiunea este mai mare, să domnească în familii dezbinarea.

Poate că la mine, și la mulți alții, al doilea om ce devenisem era doar o față a celui dintîi, exaltat și sensibil în ceea ce-l privește, mentor înțelept pentru alții. Poate același lucru se petrecea și cu părinții mei, după cum îi priveai în raport cu mine sau în ei înșiși. Și era prea vădit că severitatea bunicii și a mamei față de mine era voită de ele și chiar le costa, răceala tatii însă era poate numai un aspect exterior al sensibilității lui. Poate adevărul umăn sub dublul său aspect : aspectul dinspre viața lăuntrică, aspectul dinspre raporturile sociale, exprimat în următoarele cuvinte care mi se păreau altădată atît de false

în conținutul lor, pe cît de pline de banalitate în forma lor, cînd se spunea vorbindu-se de tata : „Sub răceala lui glacială, ascunde o sensibilitate extraordinară“ are în special pudoarea sensibilității. Nu ascundea oare, în fond, furtuni neîncetate și tainice, acea liniște la nevoie presărată cu reflecțiuni sentențioase, cu ironie pentru manifestările stîngace ale sensibilității, și care era a lui, dar pe care și eu o afectam acum față de toată lumea, și la care mai ales nu renunțam în anumite împrejurări, față de Albertine ?

Cred că într-adevăr în ziua aceea aveam să hotărăsc despărțirea noastră și să plec la Venetia. Ceea ce mă înlănțui din nou în legătura mea se datora Normandiei, nu că Albertine ar fi manifestat vreo intenție să se ducă pe acele meleaguri unde fusesem gelos pe ea (căci aveam norocul că niciodată proiectele ei nu atingeau punctele dureroase din amintirea mea), dar pentru că îndată ce spusese : „E ca și cum ți-aș vorbi de prietena mătușei dumitale din Infreville“, ea răspunsese minioasă, ca orice persoană care discută și care vrea să aibă de partea ei cele mai multe argumente cu putință, fericită să-mi arate că greșeam și că ea spunea adevărul :

— Dar mătușa mea n-a cunoscut niciodată pe nimeni la Infrevillé, și eu însumi nu m-am dus niciodată acolo.

Uitase minciuna pe care mi-o spusese într-o seară despre doamna susceptibilă la care trebuia

neapărat să se ducă să ia ceaiul, chiar dacă ar fi trebuit, mergînd la ea, să-mi piardă prietenia sau să se omoare. Nu i-am amintit minciuna ei. Dar mă copleși. Și am amînat pe altă dată ruptura. Ca să fii iubită, nu e necesar să te folosești de sinceritate sau chiar de dibăcie în minciună. Numesc aici dragoste un chin reciproc.

Nu găseam nicidecum că eram vinovat, în seara asta, fiindcă îi vorbisem ca bunica, ce fusese atît de desăvîrșită cu mine, nici fiindcă, spunîndu-i că o voi însoți la Verdurini, adoptasem felul brusc al tatii care totdeauna ne făcea cunoscută vreo hotărîre numai într-un fel în care putea să ne pricinuiască maxim de neliniște disproporționată cu hotărîrea însăși. Astfel încît în zadar ne găsea absurzi că manifestam pentru atîta lucru asemenea dezolare care, de fapt, răspundea comoției pe care ne-o dăduse. Și cum — ca și înțelepciunea prea inflexibilă a bunicii — aceste veleități arbitrare ale tatii veniseră să împlinească la mine firea sensibilă de care rămăseseră atîta vreme exterioare, și pe care, în timpul copilăriei mele, o făcuseră să sufere atît de mult, această fire sensibilă le informa foarte exact asupra punctelor pe care trebuia să le țintească cu eficacitate : nu există indicator mai bun decît un fost delicvent sau un supus al națiunii împotriva căreia lupti. În unele familii mincinoase, un frate care a venit să-și vadă fratele fără motiv aparent și care-i cere întîmplător, pe pragul ușii, cînd se desparte

de el, o informație pe care n-a avut nici măcar aerul că o ascultă, arată astfel fratelui său că această informație a fost de fapt scopul vizitei sale, căci fratele cunoaște prea bine acele aere nepăsătoare, acele cuvinte rostite parcă între paranteze, în ultima clipă, fiindcă el însuși le-a întrebuințat adesea. Dar există și familii patologice, sensibilități înrudite, temperamente frățești, inițiate în acest limbaj tăcut datorită căruia se înțeleg în familie fără să mai deschidă gura. Și cine poate fi mai enervant decât un nervos? Poate că purtarea mea, avea, în cazurile acestea, o cauză mai generală, mai adâncă. Fiindcă în acele momente scurte, dar de neînălțurat, în care detești pe cineva pe care-l iubești — momente ce durează uneori toată viața față de cei pe care nu-i iubești — nu vrei să pari bun ca să nu fii compătimit, dar totodată vrei să fii cel mai rău și cel mai fericit cu putință, pentru ca fericirea noastră să fie cu adevărat demnă de urit și să rănească sufletul dușmanului ocazional sau permanent. În fața cîtor oameni nu m-am calomniat în mod mincinos, numai pentru ca „succesele“ mele să le pară imorale și să-i facă să turbeze și mai mult! Ar trebui să urmezi calea inversă, să arăți fără mîndrie că ai sentimente bune, în loc să le ascunzi cu atîta tărie. Ceea ce ar fi mai ușor dacă ai ști să nu urăști niciodată, ci să iubești totdeauna. Căci, atunci, ai fi atît de fericit să nu spui decît lucruri care-i pot face fericiți pe ceilalți, să-i înduioșezi, să te faci iubit de ei!

Firește, aveam unele remușcări că eram atât de enervant cu Albertine și-mi spuneam : „Dacă n-aș iubi-o, mi-ar fi mai recunoscătoare, căci n-aș fi rău cu ea ; dar nu, lucrul s-ar compensa, căci aș fi și mai puțin drăguț.“ Și ca să mă justific, i-aș fi putut spune că o iubesc. Dar mărturisirea acestei dragoste, pe lângă că nu i-ar fi spus nimic nou Albertinei, poate ar fi răcit-o și mai mult față de mine decît asprimile și vicleșugurile a_căror singură scuză era tocmai dragostea. E atât de firesc să fii aspru și viclean față de cel pe care-l iubești !- Dacă interesul pe care-l manifestăm față de cineva nu ne împiedică să fim gingași și îndatoritori cu dorințele lui, asta se întîmplă pentru că acest interes e fals. Semenul nostru ne e indiferent și indiferența nu invită la răutate.

Seara trecea ; înainte ca Albertine să se fi dus la culcare, nu aveam mult timp de pierdut dacă vroiam să ne împăcăm, să reîncepem să ne sărutăm. Nici unul nu luase încă inițiativa.

Simțind că era, oricum, supărată, am profitat ca să-i vorbesc de Esther Lévy.

— Bloch mi-a spus (ceea ce nu era adevărat) că ai cunoscut-o foarte bine pe vara lui, Esther.

— Nici nu aș recunoaște-o, spuse Albertine cu un aer vag.

— Am văzut fotografia ei, am adăugat miniat. Nu mă uitam la Albertine spunînd asta, astfel încît nu i-am văzut expresia care ar fi fost singurul ei răspuns, căci nu spuse nimic.

În seri din astea, nu mai încercam pe lângă Albertine liniștea pe care mi-o dădea sărutarea mamei, la Combray, ci, dimpotrivă, neliniștea acolo, când mama abia îmi spunea bună seara, sau chiar nu mai urca în odaia mea, fie că era supărată pe mine sau reținută de invitați. Această neliniște — nu numai transpunerea ei în dragoste — nu, această neliniște însăși care se specializase un timp în dragoste, care îi fusese afectată numai ei, când diviziunea pasiunilor se operase, acum, parcă începea iarăși să le cuprindă pe toate, redevenind indiviză ca și în copilăria mea, ca și cum toate sentimentele mele care tremurau că n-o voi putea păstra pe Albertine lângă patul meu, în același timp ca pe o amantă, ca pe o soră, ca pe o fiică și de asemenea ca pe o mamă a unei bună-seri zilnice a cărei nevoie copilărească o simțeam din nou, începuseră să se adune, să se unifice în seara pretimpurie a vieții mele, care părea că trebuie să fie tot atît de scurtă ca o zi de iarnă. Dar dacă încercam neliniștea copilăriei mele, schimbarea ființei care mă făcea să o simt, diferența de sentiment pe care mi-o inspira, transformarea chiar a caracterului meu, nu-mi dădeau putința să cer Albertinei alinarea lor ca altădată mamei. Nu mai știam să spun: sînt trist. Mă mărgineam, cu moartea în suflet, să vorbesc de lucruri indiferente care nu mă făceau să realizez nici un progres către o soluție fericită. Băteam

pasul pe loc în banalități dureroase. Și cu acel egoism intelectual, care oricît ar fi adevărul de insignifiant dar dacă ar avea totuși legătură cu dragostea noastră, ne-ar îndemna să facem din el o mare cinste celui ce l-a aflat, poate tot atît de întîmplător ca și cărturăreasa care ne-a prezis un fapt banal, dar care s-a realizat de atunci — eram cît pe-aci să cred că Françoise e superioară lui Bergotte și lui Elstir, pentru că-mi spusese la Balbec : „Fata asta o să vă pricinuiască numai supărări“.

Fiecare minut mă apropia de „bună-seara“ Albertinei pe care mi-l spunea, în sfîrșit. Dar în seara asta, sărutarea ei din care ea însăși era absentă și care nu mă întîlnea, mă lăsa atît de neliniștit, încît o priveam cu inima palpitînd cum se îndrepta spre ușă, gîndindu-mă : „Dacă vreau să găsesc un pretext ca să o chem înapoi, să o rețin, să mă împac cu ea, trebuie să mă grăbesc, nu mai are decît cîțiva pași pînă la ușă, doar doi, numai unul, a pus mîna pe clanță, o deschide, e prea tîrziu, a închis ușa!“ Poate nu era prea tîrziu, totuși. Ca odinioară la Combray, cînd mama se despărțise de mine fără să mă fi liniștit cu sărutarea ei, voiam să mă avînt pe urma Albertinei, simțeam că nu voi mai avea liniște pînă ce nu o voi fi revăzut, că această revedere avea să ajungă ceva imens cum nu fusese încă pînă acum și că, dacă n-aș reuși singur să scap de tristețea aceasta, poate că voi lua obiceiul rușinos să mă

duc să mă umilesc în fața Albertinei; am sărit din pat când ea ajunsese în odaia ei, am trecut încă o dată pe coridor, nădăjduind că va ieși și mă va chema; stăteam nemișcat, în fața ușii ei, ca să nu risc să n-aud o chemare slabă, mă întorceam o clipă în odaia mea să mă uit dacă, printr-un noroc, prietena mea nu-și uitase o batistă, o geantă, un lucru în legătură cu care aș fi putut da impresia că mi-e teamă să nu-i lipsească și care mi-ar fi prilejuit un pretext să mă duc la ea. Nu, nimic. Mă întorceam să mă postez în fața ușii sale, dar prin crăpătura acestei uși nu se mai vedea lumină. Albertine stinsese lampa, se culcase, stăteam acolo nemișcat, nădăjduind după nu știu ce noroc care nu venea; și după vreme îndelungată, înghețat, mă întorceam să mă bag sub plapumă și plîngeam tot restul nopții.

Și uneori, în astfel de seri, recurgeam la un șiretlic care-mi aducea sărutarea Albertinei. Știind cât de repede adormea, îndată ce se întindea (și ea știa asta, căci, instinctiv, îndată ce stingea lumina, își scotea mulele, pe care i le dădusem și inelul pe care-l puneă lângă ea, așa cum făcea în odaia ei înainte de a se culca), știind cât de adînc îi era somnul, și de gingașă deșteptarea, pretextam că mă duc să caut ceva și o puneam să se întindă pe patul meu. Când mă întorceam, admise și vedeam în fața mea această altă femeie în care se transforma îndată, văzută pe de-a întregul din față. Dar își schimba repede personali-

tatea, căci mă lungeam lângă ea și o regăseam din profil. Puteam să-i iau capul, să i-l ridic, să-l așez sub buzele mele, să-mi înconjur gâtul cu brațele ei. Albertine continua să doarmă ca un ceasornic care nu se oprește, ca o plantă agățătoare, un volubilis, ale cărui ramuri continuă să crească, orice piedică i s-ar pune. Numai răsuflarea ei era modificată de fiecare din atingerile mele, ca și cum ar fi fost un instrument din care aș fi cântat și pe care-l făceam să execute modulații scoțind dintr-o coardă, apoi din alta, note diferite. Gelozia mea se calma, căci simțeam că Albertine ajunsese o ființă ce răsuflă, o ființă ce nu era altceva după cum arăta răsuflarea ei regulată prin care se exprimă funcția pur fiziologică, decît un fluid ce n-are nici grosimea cuvîntului, nici a tăcerii, și ignorînd orice rău, răsuflarea ei, care ieșea mai degrabă dintr-o trestie scobită decît dintr-o făptură omenească, era cu adevărat paradisiacă, era pentru mine cîntecul pur al îngerilor ; în clipele acestea, o simțeam pe Albertine scăpată de tot, nu numai materialmente, dar și moralmente. Și-mi spuneam cîteodată, că totuși în răsuflarea asta poate că plutesc multe nume omenești aduse de memorie.

Uneori chiar, acestei muzici i se adăuga vocea omenească. Albertine rostea cîteva cuvinte. Cum aș fi vrut să le prind înțelesul ! Se întîmpla să-i vină pe buze numele unei persoane despre care vorbisem și care-mi trezea gelozia, dar fără să

mă facă nenorocit, căci amintirea pe care-o aducea parcă nu era decît aceea a conversațiilor avute în această privință cu mine. Totuși, într-o seară, trezindu-se pe jumătate, cu ochii închiși, spusese adresîndu-mi-se : „Andrée“. Mi-am ascuns emoția.

— Visezi, nu sînt Andrée, i-am spus rîzînd. Și ea surise :

— O, nu, voiam să te întreb ce-ți spusese adineauri Andrée.

— Aș fi crezut mai degrabă că erai culcată lîngă ea.

— O, nu, niciodată, spuse ea.

Numai că înainte de a-mi da acest răspuns își ascunsese fața în mîini. Tăcerile ei nu erau decît văluri, gingășiile ei de suprafață nu făceau decît să rețină în adînc mii de amintiri care m-ar fi sfîșiat, viața ei era deci plină de acele fapte a căror poveste batjocoritoare, a cărei cronică hazlie alcătuiesc clevețirile noastre zilnice cu privire la alții, la indiferenți, dar care, cît timp o ființă rătăcește în inima noastră, ni se par o lămurire atît de prețioasă a existenței sale, încît ne-am da bucuros viața ca să cunoaștem această lume subiacentă. Atunci somnul ei îmi apărea ca o lume minunată și fermecată unde, din cînd în cînd, se ridică din adîncul elementului abia translucid, mărturisirea unei taine pe care nu o voi înțelege. Dar de obicei, cînd Albertine dormea, parcă își regăsea nevinovăția. În atitudinea în care o așezam, dar pe care și-o însușea repede în somn,

avea aerul de a mi se încredința. Chipul ei își pierdea orice expresie de viclenie sau de vulgaritate, și între ea și mine spre care-și ridica brațul ca să se odihnească pe el își făcea parcă loc o întreagă renunțare, o legătură indisolubilă. Somnul ei, n-o despărțea de mine și lăsa să dăinuiască în ea noțiunea, dragostei noastre; avea mai degrabă efectul să desființeze restul; o sărutam, îi spuneam că mă duc să fac câțiva pași pe afară, ea întredeschidea ochii, îmi răspundea cu un aer uimit — căci într-adevăr se făcuse noapte: „Dar unde ți duci așa, dragul meu?” (rostindu-mi prenumele), și adormea numaidecît. Somnul ei nu era decît un soi de ștergere a restului vieții, o tăcere netedă pe care, din cînd în cînd, își luau zborul cuvinte familiare și gingașe. Apropiindu-le unele de altele, ai fi putut alcătui conversația fără adaosuri, intimitatea tainică a unei dragoste curate. Acest somn atît de liniștit mă încînta așa cum o încîntă pe o mamă, care face din el o calitate, somnul bun al copilului ei. Și somnul ei era într-adevăr somn de copil. Și deșteptarea ei așijderi, și atît de firească, atît de gingașă, chiar înainte să fi știut unde era, încît mă întrebam uneori cu groază dacă avusese obiceiul, înainte de a sta la mine, să nu doarmă singură și să găsească, atunci cînd deschidea ochii, pe cineva lângă ea. Dar grația ei copilărească era mai puternică. Mă minunam ca o mamă că se deștepta totdeauna atît de bine dispusă. După cîteva clipe, își recă-

păta conștiința, avea cuvinte fermecătoare, nelegate unele de altele, doar niște piuituri. Printr-un soi de schimbare de importanță gîtul ei de obicei puțin remarcabil, acum aproape frumos, lua importanța imensă pe care ochii ei închiși de somn o pierduseră, ochii ei, interlocutorii mei obișnuiți și căroră nu mă mai puteam adresa de cînd închisese pleoapele. După cum ochii închiși dau o frumusețe nevinovată și gravă feței, suprimînd tot ceea ce privirile exprimă prea mult, în cuvintele, nu lipsite de înțeles dar întretăiate de tăcere, pe care Albertine le avea deșteptîndu-se, se afla o frumusețe pură care nu e în orice moment întinată, așa cum e întinată conversația de obișnuințe verbale, de înflorituri, de urme de cusururi. De altfel cînd mă hotărăm să o trezesc pe Albertine, o puteam face fără teamă, știam că deșteptarea ei nu va avea nici o legătură cu seara pe care o petrecusem și că va ieși din somnul ei precum iese dimineța din noapte. Îndată ce întredeschidea ochii surîzînd, îmi întindea gura, și înainte să fi spus ceva, îi gustam prospețimea liniștitoare ca aceea a unei grădini încă tăcute, înainte de a se fi crăpat de ziuă.

A doua zi după seara cînd Albertine îmi spusese că poate se va duce, apoi nu se va duce la Verdurini, m-am trezit devreme și, încă pe jumătate adormit, bucuria mea m-a vestit că, în iarnă, se interpolase o zi de primăvară. Afară, teme populare scrise fin pentru instrumente variate, de la cornul

lipitorului de porțelan, sau de la trompeta împleti-
torului de scaune, pînă la flautul ciobanului, care,
într-o zi frumoasă, părea a fi un păstor din Sicilia,
toți orchestrau ușurel aria matinală, într-o „uver-
tură pentru o zi de sărbătoare“. Auzul, acest simț
desfătător, ne aduce tovărășia străzii ale cărei
linii ni le reamintește, desenează toate formele
care o străbat, arătîndu-ne culorile lor. Obloanele
de fier ale brutarului, ale lăptarului, care se lă-
saseră aseară asupra tuturor posibilităților de fe-
ricire feminină, se ridicau acum ca niște scri-
pete ușoare ale unui vapor ce-și întinde pînzele
ca să lunece, străbătînd marea străvezie, pe un
vis de tinere funcționare. Acest zgomot al oblo-
nului de fier poate ar fi fost singura mea plăcere
într-alt cartier. În acesta, alte o sută îmi alcătuiau
bucuria, din care n'aș fi vrut să pierd nici una,
dormind prea tîrziu. E farmecul vechilor cartiere
aristocratice să fie, pe lîngă aceasta, și populare.
După cum uneori catedralele au avut nu departe
de portalul lor (al cărui nume s-a întîmplat chiar
să-l păstreze, ca cel al catedralei din Rouen, nu-
mit portalul „librarilor“, pentru că aceștia-și ex-
puneau, lîngă el, în plin vînt, marfa), diferite mici
meserii ambulante, ele treceau prin fața nobi-
lului palat Guermantes și te îndemnau să te gîn-
dești din cînd în cînd la Franța ecleziastică de
altădată. Căci chemarea plăcută pe care o adresau
căsuțelor vecine n-avea, cu rare excepții, nimic

dintr-un cîntec, de care se deosebea tot atît de mult ca şi declaraţia, — abia colorată prin variaţii imperceptibile — din *Boris Godunov* şi din *Pelléas*; dar, pe de altă parte, ele aminteau psalmodia unui preot care slujeşte, pentru care aceste scene ale străzii nu sînt decît echivalentul blind, cîmpenesc şi totuşi pe jumătate liturgic. Niciodată nu mă bucurasem atît de mult de ele cum mă bucuram de cînd Albertine locuia la mine; mi se păreau ca un semnal vesel al deşteptării sale, şi, stîrnindu-mi interesul pentru viaţa din afară, mă făceau să simt mai bine calitatea alinătoare a unei prezenţe scumpe, tot atît de constantă pe cît o doream. Unele din alimentele strigate în stradă, şi pe care personal nu le puteam suferi, erau foarte pe gustul Albertinei, astfel încît Françoise, ca să cumpere unele din ele îl trimetea pe tînărul ei lacheu, oarecum umilit poate de a fi amestecat în mulţimea plebee. Ajungeau pînă la mine, foarte desluşite, în acest cartier atît de liniştit (unde zgomotele nu mai constituiau un motiv de tristeţe pentru Françoise şi deveniseră o plăcere pentru mine) fiecare cu modulaţia diferită, recitativă declamate de oamenii din popor, ca şi cele din muzica atît de populară din *Boris*, în care o intonaţie iniţială e abia alterată de inflexiunea unei note ce se pleacă peste alta, muzică a mulţimii, care este mai degrabă un limbaj decît o muzică. Un „Ah ! scoica, doi bani scoica“, făcea să te repezi la cor-

netele în care se vindeau acele scoici mici, **groaz-**
nice, care, dacă n-ar fi fost Albertine, m-ar fi
scîrbit, nu mai puțin decît melcii ce se vindeau
de altfel la aceeași oră. Și aici precupețul te făcea
să te gîndești iarăși la declamația abia lirică a lui
Musorgski, dar numai la ea. Căci după ce parcă
„vorbise“ : „Melcii, proaspeți, frumoși“, negustorul
de melci cu tristețea și nelămuritul lui Maeter-
link, transpunea muzical, ca Debussy, într-unul
din acele finaluri dureroase prin care autorul
lui *Pelléas* se înrudește cu Rameau : „*Si je dois être
vaincue, est-ce à toi d'être mon vainqueur ?*“¹ adă-
ugînd cu o melancolie cîntătoare : „Șase bani du-
zina...”

Mi-a fost totdeauna greu să înțeleg de ce aceste
cuvinte foarte limpezi erau suspinate pe un ton
atît de puțin potrivit, misterios, ca și secretul da-
torită căruia toată lumea are aerul trist în vechiul
palat în care Mélisande n-a reușit să aducă bucurie
și, adînc, ca o cugetare a bătrînului Arkel ce
se străduie să rostească, în cuvinte foarte simple,
toată înțelepciunea și soarta. Pînă chiar și notele
pe care se ridică, cu o gingășie sporită, vocea bă-
trînului rege d'Allemonde sau a lui Golaud, ca să
spună : „*On ne sait pas ce qu'il y a ici. Cela peut
paraître étrange. Il n'y a peut-être pas d'évène-*

¹ Dacă trebuie să fii învinsă, oare tu trebuie să fii
învingătorul meu ? (fr.) (n. ed.).

ments inutiles"¹ sau : „*Il ne faut pas t'effrayer... C'était un petit être mystérieux, comme tout le monde*"², erau acelea care slujeau precupețului de melci să continue într-o cantilenă nedefinită : „Șase bani duzina..." Dar această tînguire metafizică n-avea timpul să expire pe marginea nesfîrșitului, căci era întreruptă de o trompetă vioaie. De data asta nu mai era vorba de-ale gurii, căci cuvintele libretului erau : „Tund ciini, tai pisicile, cozile și urechile".

Firește, fantezia, spiritul fiecărui precupeț sau precupețe, introduceau adesea variații în cuvintele tuturor acestor muzici pe care le auzeam din patul meu. Totuși, o oprire rituală care aducea o tăcere în mijlocul cuvîntului, mai ales cînd era repetat de două ori, evoca mereu amintirea vechilor biserici. În trăsurica lui trasă de o măgăriță, pe care o oprea în fața fiecărei case ca să intre în curți, negustorul de haine vechi, purtînd un bici, psalmodia : „Haine, negustorul de haine, hai... ne" cu aceeași pauză între cele două silabe din cuvîntul haine ca și cum ar fi intonat în plin canto : „*Per omnia saecula saeculo... rum*"³ sau : „*Requiescat in pa... ce*"⁴ deși nu trebuia să creadă

¹ Nu se știe ce este aci. Poate să pară straniu. Poate că nu există intimplări inutile (fr.) (n.ed.).

² Nu trebuie să te sperii... Era o mică ființă misterioasă ca toată lumea (fr.) n. ed.).

^{3, 4} Rugăciuni rostite la înmormîntările catolice, (n. ed.).

în veșnicia hainelor și nici nu le oferea ca un giulgiu pentru odihna supremă în pace. Așijderi, cum motivele începeau să se încrucișeze începînd cu această oră matinală, o zarzavagioaică, împingînd trăsurica, uza de diviziunea gregoriană pentru litania ei :

*Hai la fragede, hai la verzi,
Anghinare fragede, frumoase
Anghi...nare...*

deși, probabil că nu cunoștea antifonarul și cele șapte glasuri care simbolizează, quadri — științele quadriviului și trei cele ale triviului.

Scoțînd dintr-o trișcă, dintr-un cimpoi arii de pe meleagurile lui meridionale a căror lumină se potrivea bine cu zilele frumoase, un bărbat în bluză, ținînd în mînă o vînă de bou și purtînd pe cap o bască, se oprea în fața caselor. Era ciobanul de capre cu doi cîini și, înaintea lui, turma de capre. Cum venea de departe, trecea destul de tîrziu prin cartierul nostru ; și femeile veneau în fugă, cu un castronaș pentru laptele care avea să dea tărie copiilor lor. Dar ariilor pirineene ale acestui binefăcător cioban li se adăuga clopotul tocilarului care striga : „Cuțite, foarfece, brice“. Tocilarul de ferăstraie nu putea să-i ție piept, căci lipsit de instrument, se mulțumea să strige : „Aveți ferăstraie de ascuțit, iată tocilarul“, în

timp ce, mai vesel, spoitorul, după ce înșirase cazanele, tingirile, tot ce spoia, intona refrenul :

„*Tam, tam, tam,*
Spoiesc pînă și pavajul,
Pun funduri oriunde,
Astup toate găurile,
Găurile, găurile, găurile“ ;

iar niște mici italieni care purtau niște cutii mari de fier, pictate în roșu, însemnate cu numere — pierzătoare și cîștigătoare — învîrtind o huruitoare, propuneau : „Amuzați-vă, doamnelor, iată plăcerea“.

Françoise îmi aduse *Le Figaro*. O singură privire mi-a fost de-ajuns ca să-mi dau seama că articolul meu tot nu apăruse. Ea îmi spusese că Albertine întreba dacă putea intra la mină și mă anunța că în orice caz renunțase la vizita ei la Verdurini și avea de gînd să se ducă, așa cum o sfătuisem, la matineul „extraordinar“ de la Trocadero — ceea ce s-ar numi astăzi, deși ar fi mai puțin important ca altădată, un matineu de gală, — după o mică plimbare călare pe care avea s-o facă cu Andrée. Acum, cînd știam că renunțase la dorința ei, poate vinovată, de a se duce să o vadă pe doamna Verdurin, i-am răspuns rîzînd : „Să vină“ ! și mi-am spus că se putea duce unde voia și că puțin îmi păsa. Știam că la sfîrșitul după-amiezii, cînd va veni amurgul, voi fi fără îndoială alt om, trist, atribuind celor mai neînsemnate mișcări

ale Albertinei o importanță pe care n-o aveau la ora aceasta matinală, cît timp era frumos. Căci nepăsarea mea era urmată de noțiunea limpede a cauzei ei, care n-o altera însă.

— Françoise mi-a spus că te-ai deșteptat și că nu te-aș deranja, îmi zise Albertine întrînd.

Și cum pe lîngă teama de a nu răci, deschizînd fereastra într-un moment prost ales, cea mai mare frică a Albertinei era ca nu cumva să intre la mine cînd încă mai dormitam adăugă :

— Nădăjduiesc că n-am greșit. Mă temeam ca nu cumva să-mi spui :

— „*Ce muritor necuviincios vine să caute moartea*“ ? ¹

Și rîse cu acel rîs care mă tulbura atît de mult. I-am răspuns pe același ton glumeț :

— „*Porunca asta severă e oare dată pentru dumneavoastră*“ ? ²

Și, de frică să n-o înfrîngă vreodată, am adăugat : „Deși m-aș înfuria dacă m-ai trezi“.

— Știu, știu, să nu-ți fie teamă, îmi spuse Albertine. Și ca să îndulcesc lucrurile, am adăugat, continuînd să joc cu ea scena din *Esther*, în timp ce în stradă urmau strigătele pe care conversația noastră le făceau nedeslușite :

— „*Găseșc numai la dumneata nu știu ce grație
Care mă farmecă totdeauna și nu mă obosește
niciodată*“

¹ Replici din *Esther* de Racine (n.ed.).

(iar în sinea mea îmi spuneam : „Ba da, mă obosește adesea“). Și aducîndu-mi aminte de ceea ce spusese în ajun, în timp ce-i mulțumeam cu exagerare că renunțase la Verdurini, pentru ca altă dată să fie la fel de ascultătoare, față de cutare sau cutare lucru, i-am spus :

— Albertine, n-ai încredere în mine, care te iubesc și ai încredere în oameni care nu te iubesc (ca și cum n-ar fi firesc să n-ai încredere în oamenii care te iubesc și care singuri au interesul să te mintă ca să știe, ca să împiedice), și am adăugat următoarele cuvinte mincinoase : „În fond nu crezi că te iubesc, e ciudat. Într-adevăr, nu te ador“.

Minți la rîndul ei, spunînd că n-are încredere decît în mine, și fu apoi sinceră, încredințîndu-mă că știa că o iubesc. Dar afirmația aceasta parcă nu implica faptul că nu m-ar fi crezut mincinos și spion. Și parcă mă ierta, ca și cum ar fi văzut în asta urmarea insuportabilă a unei iubiri mari sau ca și cum ea însăși s-ar fi găsit mai puțin bună.

— Te rog, micuțo dragă, să nu faci vîltițe cum ai făcut mai zilele trecute. Gîndește-te, Albertine, dacă ți s-ar întîmpla un accident !

Nu-i doream, firește nici un rău, dar ce bucurie, dacă ar fi avut buna idee să plece cu caii ei nu știu în ce loc, unde să se simtă bine și să nu se mai întoarcă niciodată acasă ! Cum ar fi

simplificat una ca asta totul, dacă s-ar fi dus să trăiască fericită, în altă parte, nici nu țineam să știu unde.

— Oh ! știu că nu mi-ai supraviețui nici patruzeci și opt de ore, că te-ai omori ! replica ea. Schimbam astfel cuvinte mincinoase. Dar un adevăr mai adânc decît acela pe care l-am spus dacă am fi sinceri poate fi uneori exprimat și enunțat pe altă cale decît pe cea a sincerității.

— Nu te supără toate zgomotele astea de afară ? mă întreba ea, eu le ador. Dar dumneata, care și așa ai un somn atît de ușor ?

Il aveam, din potrivă, uneori atît de adânc (cum am mai spus, dar cum întîmplarea care va urma mă forțază să-l amintesc), și mai ales cînd adormeam abia dimineata. Cum asemenea somn a fost — în medie — de patru ori mai odihnitor, celui care a dormit i se pare că a fost de patru ori mai lung, deși a fost de patru ori mai scurt. Minunată eroare a unei înmulțiri cu șaisprezece care dă atîta frumusețe deșteptării și introduce în viață o adevărată inovație, asemenea acelor mari schimbări de ritmuri care în muzică fac ca, într-un andante, o optime să aibă aceeași durată ca o jumătate de ton într-un *prestissimo*, și care nu sînt cunoscute în stare de veghe. În ea viața e aproape totdeauna aceeași, și de aici decepția călătoriei. Se pare că visul e totuși alcătuit din

substanța cea mai grosolană a vieții, dar substanța aceasta e „tratată“ în el, frământată în așa fel, — cu o lungire datorită faptului că nici una din limitele orare ale stării de veghe n-o împiedică să se întindă pînă la înălțimi nemaivăzute, — încît să n-o recunoști. În diminețile în care aveam norocul ca buretele somnului să șteargă din mintea mea semnele preocupărilor zilnice care sînt înregistrate pe ea ca pe o tablă, trebuia să fac ca memoria mea să trăiască din nou ; datorită voinței poți învăța din nou ceea ce amnezia somnului sau a unui atac de paralizie te-a făcut să uiți și care renaște puțin cîte puțin, pe măsură ce ochii se deschid și paralizia dispare. Trăisem atîtea ore în cîteva minute, încît vrînd să-i vorbesc Françoisei, pe care o chëmam, într-un limbaj potrivit realității și orei, eram nevoit să uzez de toată puterea mea lăuntrică de constringere ca să nu spun : „Françoise, e ora cinci seara, nu te-am mai văzut de ieri după-amiază“. Și ca să-mi refulez visele, în contrazicere cu ele și mințindu-mă pe mine însumi, spuneam cu nerușinare, și impunîndu-mi din toate puterile tăcere, cuvinte contrare : „Françoise, e fi ora zece !“ Nici nu spuneam ora zece dimineața, ci numai ora zece, pentru ca aceste „zece ore“ atît de incredibile să aibă aerul că au fost rostite cu un ton din cele mai fi-rești. Totuși, rostirea acestor cuvinte în locul ace-

lora pe care continua să le gîndească abia deşteptat, cel ce dormise, îmi cerea aceeaşi sfortare de echilibru ca şi cuiva care, dîndu-se jos dintr-un tren, în mers, şi fugind o clipă de-a lungul căii ferate, reuşeşte totuşi să nu cadă. El fuge o vreme pentru că mediul de care se desparte era antrenat de o viteză mare, şi foarte diferit de solul inert pe care picioarele lui întîmpină oarecare greutate ca să se obișnuiască.

Faptul că lumea visului nu e lumea de veghe, nu înseamnă că lumea de veghe ar fi mai puţin adevărată ; dimpotrivă. În lumea somnului, percepţiile noastre sînt atît de supraîncărcate, fiecare îngroşată de una suprapusă, care o dublează, o orbeşte inutil, încît nici nu ştim să deosebim ce se petrece în buimăceala deşteptării : oare venise într-adevăr Françoise sau eu, plictisit s-o tot chem m-am dus către ea ? Tăcerea în astfel de momente este singurul mijloc de a nu destăinui nimic, ca în momentul cînd eşti arestat de un judecător informat de împrejurările care te privesc, dar care nu ți-a împărtăşit însă nimic. Venise Françoise, o chemasem eu ? Nu cumva Françoise dormea şi eu o trezeam ? Mai mult încă, Françoise nu era oare închisă în pieptul meu, căci deosebirea persoanelor şi interacţiunea lor abia există în acest întuneric brun în care realitatea e aproape tot atît de puţin translucidă ca şi în trupul unui

arici și în care percepția aproape nulă poate că ar putea să ne dea ideea despre percepția altor animale? De altfel, chiar în nebunia lucidă care precede aceste somnuri atât de grele, dacă niște frânturi de înțelepciune flutură luminos, dacă numele lui Taine, al lui George Eliot nu sînt ignorate în ele, nu e mai puțin adevărat că lumii de veghe îi rămîne acea superioritate de a fi în fiecare dimineață în stare să continue, ceea ce nu poate s-o facă în fiecare seară, visul. Dar poate sînt alte lumi mai reale decît cea de veghe. Am mai văzut că însăși pe aceasta, fiecare revoluție în arte o transformă, ba mai mult, în același timp, transformă gradul de aptitudine și de cultură care diferențiază un artist de un prost ignorant.

Și adesea o oră de somn în plus, e un acces de paralizie, după care trebuie să-ți recapeți folosirea membrelor, să înveți din nou să vorbești. Voința n-ar reuși așa ceva. Ai dormit prea mult, nu mai ești. Deșteptarea e abia simțită în mod mecanic, și fără conștiință, cum poate fi simțită, într-o țeavă, închiderea unui robinet. Urmează o viață mai neînsuflețită decît aceea a meduzei, în care ai crede tot atât de bine că ești scos din fundul mării sau întors de la ocnă, dacă ai putea să te gîndești la ceva. Dar atunci, din înaltul cerului, Mnemotehnica se apleacă și ne întinde sub forma „obișnuința de a cere cafeaua cu lapte“, nădej-

dea învierii.¹ Învierea nu vine îndată ; crezi că ai sunat, ceea ce de fapt n-ai făcut, frămînți cuvinte demente. Numai mișcarea redă gîndirea și cînd ai apăsător efectiv pe butonul electric poți spune încet, dar limpede : „E într-adevăr ora zece, Françoise, dă-mi cafeaua cu lapte“.

O, minune ! Françoise nu bănuise marea de nereal care mă scălda încă pe de-a-ntregul și prin care avusesem energia să strecor strania mea întrebare. Îmi răspundea într-adevăr : „E zece și zece“, ceea ce-mi dădea o înfățișare cuminte și-mi îngăduia să nu las să se zărească conversațiile ciudate care mă legănaseră fără sfîrșit (în zilele în care nu-mi retrăsese viața un munte de neant). Datorită voinții, mă reintegrasem în realitate. Mă bucuram încă de rămășițele somnului, adică de singura născocire, singura neînnoire care există în materie de a povesti, căci toate narațiunile în stare de veghe, oricît ar fi de înfrumusețate de literatură, nu îngăduiesc acele deosebiri tainice din care derivă frumusețea. E lesne să vorbești de aceea pe care o creează opiul. Dar pentru un om obișnuit să doarmă numai cu doctorii, o

¹ Darul neașteptat al memoriei nu e însă totdeauna atît de simplu. Ai adesea lîngă tine în aceste dintii clipe în care te strecoari spre deșteptare, o varietate de felurite realități în care crezi că poți alege ca într-un joc de cărți. E vineri dimineața și te întorci de la plimbare sau e ora ceaiului pe malul mării. Ideea somnului și faptul că ești culcat în cămașa de noapte este adesea ultima care ți se înfățișează.

oră neașteptată de somn firesc va descoperi imensitatea matinală a unui peisaj tot atît de misterios, dar mai răcoros. Făcînd să varieze ora, locul unde adormi, provocînd somnul în chip artificial, sau, dimpotrivă, întorcîndu-te o zi la somnul natural — cel mai ciudat din toate pentru cel ce obișnuiește să doarmă cu somnifere — ajungi să obții varietăți de somn de o mie de ori mai numeroase decît varietățile de garoafe sau de trandafiri pe care le-ar obține grădinarul. Grădinarii obțin flori care sînt visuri desfătătoare, dar și altele care seamănă cu niște coșmaruri. Cînd adormeam într-un anumit chip, mă trezeam tremurînd, crezînd că am pojar sau, lucru mai dureros, că bunica (la care nu mă mai gîndeam niciodată) suferea pentru că-mi bătusem joc într-o zi cînd, la Balbec, crezînd că va muri, voiam să am o fotografie de-a ei. Repede, deși mă trezisem, voiam să mă duc să-i explic că nu mă înțelesese. Dar mă și încălzisem. Diagnosticul pojarului era înlăturat și bunica se îndepărtase pînă într-atît de mine, încît nu-mi mai făcea inima să sufere. Uneori, peste aceste somnuri diferite se lăsa un întuneric neașteptat. Mi-era frică, prelungindu-mi plimbarea pe o alee pe de-a-ntregul întunecată, unde auzeam cum treceau niște vagabonzi. Deodată se isca o discuție între un sergent și una din femeile care exercitau adesea meseria de a mîna caii și pe care le confunzi de de-

parte cu niște tineri birjari. Pe capra ei, învăluită în întuneric, n-o vedeam, dar vorbea, și în vocea ei îi citeam perfecțiunile feței și tinerețea trupului. Mergeam spre ea, în întuneric, ca să mă urc în cupeu, înainte ca ea să fi plecat. Din fericire, discuția cu sergentul se prelungea. Ajungeam la trăsura care încă staționa. Partea aceasta din alee era luminată de felinare. Birjerița era acum vizibilă. Era într-adevăr femeie, dar bătrână, mare, voinică, cu păr alb care îi ieșea de sub șapcă și o plagă roșie pe față. Mă depărtam spunându-mi : „Oare așa să fie și cu tinerețea femeilor ? Acelea pe care le-am întâlnit, dacă dorim pe neașteptate să le vedem, devin bătrâne ? Femeia tânără pe care o dorești e ca un rol de teatru în care, din pricina declinului creatoarei rolului, ești nevoit să-l încredințezi unor stele noi ? Dar atunci nu mai e aceeași.“

Apoi mă cuprindea o tristețe. Avem astfel în somnul nostru numeroase îndurări, ca acele „Pi-éta“ ale Renașterii, dar nu executate ca ele, în marmură, ci, dimpotrivă, inconsistente. Au totuși folosul lor, acela de a ne aminti o anumită înfățișare, mai omenească a lucrurilor pe care ești prea ispitit să o uiți în bunul simț rece, uneori plin de dușmănie, al veghei. Asemenea vise îmi aminteau făgăduiala pe care mi-o făcusem la Balbec, să păstrez totdeauna îndurare față de Francoise. Și pentru dimineța asta cel puțin, voi ști să

mă străduiesc să nu fiu iritat de certurile Françoisei și ale *maître*-lui *d'hotel*, să fiu blînd cu Françoise, căreia alții îi arătau atît de puțină bunătațe. Numai în dimineața asta și apoi ar trebui să încerc să-mi fac un cod mai stabil ; căci, după cum popoarele nu sînt timp îndelungat guvernate de o politică de sentiment, oamenii nu sînt stăpîniți numai de amintirea visurilor lor. Acesta începea să se și risipească. Încercînd să-mi amintesc acest vis ca să-l descriu, îl făceam să zboare și mai repede. Pleoapele mele nu mai erau atît de tare lipite de ochi. Dacă aș încerca să-mi reconstituiesc visul, s-ar deschide de-a binelea. În fiecare clipă trebuie să alegi între sănătate, înțelepciune pe de o parte și între plăcerile spirituale pe de alta. Am avut întotdeauna lașitatea să aleg prima parte. De altfel, puterea primejdioasă la care renunțam era și mai periculoasă decît se crede. Îndurările, visele nu zboară singure. Variînd astfel condițiile în care adormi, nu numai visele se risipesc, pentru zile întregi, uneori pentru ani întregi, nu numai facultatea de a visa, ci și aceea de a adormi. Somnul e divin, dar puțin stabil ; cel mai ușor șoc îl face volatil. Prieten al obiceiurilor, ele îl rețin în fiecare seară, mai stabile decît el, în locul său consacrat, îl feresc de orice izbitură ; dar, dacă îl muți din loc, dacă nu mai e robit, dispăre ca un abur. Seamănă cu tinerețea și cu dragostea, nu-l mai regăsești.

În aceste somnuri diferite, ca și în muzică, mă-

rirea sau micșorarea intervalului crea frumusețea. Mă bucuram de ea, dar, în schimb, pierdusem în acest somn, deși scurt, o bună parte din strigătele prin care ne e făcută sensibilă viața în circulație a meșteșugurilor, a alimentelor din Paris. De aceea, de obicei (fără să prevăd, din păcate, drama pe care asemenea deșteptări tîrzii și legile mele draconice și persane ale racinianului Aussuerus aveau să o provoace în curînd) mă străduiam să mă deștept devreme, ca să nu pierd nimic din strigătele acestea. Pe lingă plăcerea de a ști că Albertine le gusta și de a ieși eu însumi, deși eram culcat, auzeam în ele un fel de simbol al atmosferei de afară, a primejdioasei vieți neastîmpărate în sinul căreia o lăsam să circule numai sub tutela mea, într-o prelungire exterioră a sechestrării, și din care o scoteam la ora la care doream, ca să o fac să se întoarcă la mine.

De aceea, i-am răspuns cum nu se poate mai sincer Albertinei :

— Dimpotrivă, îmi plac, pentru că știu că-ți plac dumitale.

— Stridiile, stridiile.

— Oh ! stridii, îmi fac atîta poftă !

Din fericire, Albertine, în parte inconstientă, în parte ascultătoare, uita repede ceea ce dorise, și înainte să am timpul să-i spun că va găsi stridii mai bune la Prunier, voia succesiv tot ce auzea că strigă precupeața de pește : „Crevetele, crevetele bun, am calcan viu, calcan proaspăt. — Mer-

lan de fript, merlan de prăjit. — Au sosit scrumbiile, scrumbii proaspete, scrumbii noi ! — Hai la scrumbii, doamnelor, scrumbii frumoase. — Scoica proaspătă și bună, scoica !¹ Fără voia mea, înștiințarea : „Sosește macro¹-ul“, mă făcea să tremur. Dar cum această denumire nu se putea aplica, pare-se, șoferului nostru, mă gîndeam numai la peștele pe care nu-l puteam suferi și neliniștea mea nu dura mult.

— Ah ! scoici, spuse Albertine, mi-ar face atita plăcere să mănînc cîteva.

— Draga mea ! erau bune la Balbec, aici nu face ; de altfel, te rog, adu-ți aminte de ce ți-a spus Cottard cu privire la scoici.

Dar observația mea era cu atît mai nefericită, cu cît precupeța următoare vestea ceva pe care Cottard îl interzicea și mai abitir :

„Lăptucile, lăptucile !
Nu le vinzi, le plimbi.“

Totuși Albertine sacrifica lăptucile, cu condiția să-i făgăduiesc că voi porunci să se cumpere, peste cîteva zile sparanghel de la precupeța care striga : „Am sparanghel frumos din Argenteuil, am sparanghel frumos“. O voce tainică și din partea căreia ai fi așteptat propuneri mai ciudate, insinua : „Butoaie, butoaie !“ Eras obligat să stărui în decepția că era vorba numai de butoaie, căci acest cuvînt

¹ *Maquereau* în franceză înseamnă și scrumbie și codoș (n. ed.).

era aproape în întregime acoperit de strigătul : „Geamuri, geamgiul, geamuri sparte, uite geamgiul, geamgiul“, diviziune gregoriană care-mi amintea totuși mai puțin liturghia, decît strigătul negustorului de zdrențe care reproducea, fără să știe, una din întreruperile neașteptate ale sonorității în mijlocul unei rugăciuni destul de frecventă în ritualul Bisericii : *Praeceptis salutaribus moniti et divina institutione formati, audemus dicere*¹, spune preotul încheind vioi pe „dicere“. Fără necuviință, după cum și poporul evlavios din Evul mediu juca farse și șotii chiar în piața din fața bisericii, precupețul de cîrpe te făcea să te gîndești la acel „dicere“, cînd, după ce lungise cuvintele, rostea ultima silabă cu o violență demnă de accentuarea rînduită de marele papă din veacul al VII-lea : „Cîrpe, fier vechi de vînzare“ (totul psalmodiat tărăgănat, precum și cele două silabe care urmează, cită vreme cea din urmă sfîrșește mai vioi ca „dicere“, „piei de iepuri“. „Valencia, Valencia, portocala frumoasă, răcoroasă, pînă și prazul modest („Iată praz frumos“), și ceapa („Opt bani ceapa mea“) se rostogoleau ca un ecou al valurilor în care, liberă, Albertine s-ar fi putut pierde și luau astfel gingășia unui „*Suave. mari magno*“, „Iată morcovii frumoși cu doi bani legătura“.

— Oh ! exclamă Albertine, varză, morcovi, por-

¹ Cutezăm să spunem îndemnați de învățături izbăvitoare și bazați pe știința divină (lat.) (n. ed.).

toale. Tot lucruri pe care aş vrea să le mănînc. Pune-o pe Françoise să cumpere cîte ceva. Va găti morcovi cu smîntînă. Şi apoi va fi drăguţ să mîncăm toate astea împreună. Vom auzi toate zgomotele astea transformate într-o masă bună.

— Hai la calcan proaspăt, proaspăt !

— Ah ! te rog să-i spui Françoisei să ne facă mai de grabă un calcan cu unt încins. E atît de bun !

— Draga mea, ne-am înţeles, nu mai sta ; altfel îmi vei cere tot ce cară preocupările astea.

— S-a făcut, am plecat, dar vreau totdeauna pentru cinele noastre numai lucrurile pe care le-am auzit strigîndu-se. E prea amuzant. Şi cînd te gîndeşti că trebuie să mai aşteptăm încă două luni ca să auzim strigîndu-se : „Fasole verde şi fragedă, fasole, ia fasolea verde“. Ce bine e spus : Fasole fragedă ! Ştii, vreau să fie foarte subţire, pătrunsă de un un sos vinegretă, nici nu s-ar spune că o mănînci, e ceva proaspăt ca roua. Ca şi pentru inimioarele cu smîntînă, deşi sînt încă foarte departe : „Brînză bună cu smîntînă, cu smîntînă, brînză bună !“ Şi strugurii din Fointanebleau : „Am o ceasla grozavă“.

Eu mă gîndeam cu groază la tot timpul pe care ar mai fi trebuit să-l petrec cu ea, pînă la vremea ceaslalei.

— Ascultă, spun că nu mai vreau decît lucrurile

* Pe plăcuta mare întinsă (lat.) (Vergiliu — *Eneida* (n. ed.).

pe care le-am auzit strigîndu-se, dar fac, fireşte, excepţii. Cred că n-ar fi de loc imposibil să trec pe la Rebattet să comand o îngheţată pentru noi. Îmi vei răspunde că nu e încă timpul, dar am o poftă !

M-a neliniştit proiectul cu Rebattet, căruia i se dăduse mai multă certitudine şi-mi fusese mai suspect, din pricina cuvintelor : „n-ar fi de loc imposibil.“ Era ziua în care Verdurinii primeau, şi de cînd Swann îi învăţase că era cofetăria cea mai bună, comandau la Rebattet îngheţată şi prăjituri.

— Nu fac nici o obiecţie împotriva unei îngheţate, scumpa mea Albertine, dar lasă-mă să ţi-o comand eu însumi nu ştiu unde, la Poiré-Blanche, la Rebattet, la Ritz, în sfîrşit, voi vedea.

— Ai deci de gînd să ieşi ? mă întrebă ea cu un aer bănuitor. Pretindea totdeauna că ar fi încîntată dacă aş ieşi mai mult, dar dacă un cuvînt al meu lăsa să se presupună că nu voi rămîne acasă, aerul ei îngrijorat dădea de gîndit că bucuria pe care ar încerca-o văzîndu-mă ieşind într-una, poate nu era prea sinceră.

— Poate voi ieşi, poate nu, ştii prea bine că nu-mi fac niciodată planuri. În orice caz, îngheţata nu e un lucru care se strigă, pe care-o vinzi pe stradă, cum de ţi-a venit poftă ? Şi atunci îmi răspunse prin acele cuvinte care-mi dovediră într-adevăr, cîtă inteligenţă şi cît gust latent se dezvoltaseră pe neaşteptate în ea de la Balbec, prin

acele cuvinte de soiul acelora pe care pretindea că se datoresc numai influenței mele, conlocuirii constante cu mine, cuvinte pe care totuși nu le-aș fi spus niciodată, ca și cum mi-ar fi interzis vreun necunoscut să folosesc vreodată forme literare în conversație. Poate că viitorul nu trebuia să fie același pentru Albertine și pentru mine. Am avut aproape această presimțire, văzînd-o că se grăbește să folosească vorbind, imagini bune de scris și care ni se păreau rezervate pentru altă întrebuintare pe care n-o cunoșteam încă. Îmi spuse (și am fost totuși adînc înduișat, căci m-am gîndit : „Firește că n-aș vorbi ca ea, dar, oricum, fără mine, n-ar vorbi astfel, a suferit adînc influența mea, nu poate deci să nu mă iubească, e opera mea) :

— Ceea ce-mi place la aceste alimente strigate pe stradă, este că lucrul auzit, își schimbă ca o rapsodie natura la masă și se adresează cerului gurii. În ce privește înghețata (căci nădăjduiesc că mi-o vei comanda numai în acele tipare demodate care au toate formele arhitecturale posibile), ori de cîte ori mănînc temple, biserici, obeliscuri, stînci, e ca un fel de geografie pitorească pe care o privesc mai întîi și ale cărei monumente, de zmeură sau de vanilie le transform apoi în răcoare în gîtlejul meu.

Am gîndit că era cam prea bine spus, dar ea a simțit că găseam că era bine spus și urmă, oprindu-se o clipă, cînd comparația îi era reușită — ca

să ridă cu risul ei frumos și care mi se părea atît de cumplit pentru că era atît de voluptos :

— Dumnezeule, la hotelul Ritz mă tem că nu vei găsi decît niște coloane Vendôme de înghețată, de înghețată cu ciocolată sau cu zmeură, și atunci trebuie mai multe ca să aibă aerul unor coloane votive sau a unor stîlpi ridicați într-o alee, spre gloria Răcoarei. Ei fac și obeliscuri de zmeură care se vor ridica din loc în loc în deșertul arzător al setei mele și al căror granit roz îl voi face să se topească în fundul gîtului meu căruia îi va potoli mai bine setea decît oazele (aici risul adînc izbucni, fie de mulțumirea de a vorbi atît de bine, fie în zeflema adresată sie însăși, pentru că se exprima prin imagini atît de înlănțuite, fie, din păcate, din voluptatea fizică de a simți în ea ceva atît de bun, atît de răcoros care-i pricinuia echivalentul voluptății). Aceste piscuri de înghețată de la Ritz seamănă uneori cu Mont Rose și chiar dacă înghețata e de lămîie, detest să nu aibă o formă monumentală, să fie neregulată, abruptă, ca un munte de Elstir. Nu trebuie să fie prea albă atunci, ci puțin gălbuie, cu acea înfățișare de zăpadă murdară și palidă pe care-l au munții lui Elstir. Deși înghețata nu este mare, o jumătate de înghețată dacă vrei, aceste înghețate de lămîie sînt oricum niște munți reduși la o scară foarte mică, dar imaginația restabilește proporțiile ca pentru acei copaci japonezi pitici de care-ți dai bine seama că sînt niște cedri, niște stejări, niște ar-

bori ai morții, astfel încît dacă aş aşeza vreunii de-a lungul unui șanțuleț sau în odaia mea, aş avea o pădure imensă care ar coborî către un fluviu și în care copiii mici s-ar pierde. Tot astfel, la poalele unei jumătăți de înghețată gălbuie de lămîie văd niște poștalioane, niște călători, niște diligențe pe care limba mea își ia însărcinarea să facă să se rostogolească niște avalanșe de gheață care-i vor înghiți (voluptatea cumplită cu care spusese asta îmi trezi gelozia); de asemenea, adăugă ea, mă însărcinez să distrug cu buzele mele, stilp cu stilp, aceste biserici venețiene de un porfir care e fragă și să fac să cadă peste credincioși ceea ce voi fi cruțat. Da, toate aceste monumente vor trece din locul lor de piatră în pieptul meu în care răcoarea lor ce se topește palpită de pe acum. Dar iată, chiar fără înghețată, nimic nu e mai ațîțător și nu dă mai multă sete ca anunțurile izvoarelor termale. La Montjouvain, la domnișoara Vinteuil, nu era nici un cofetar bun prin vecinătate, dar făceam, în grădină, ocolul Franței, bînd în fiecare zi altă apă minerală gazoasă, ca apa de Vichy care, îndată ce o torni, ridică din adîncurile paharului un nor alb ce se liniștește și se risipește dacă nu bei destul de repede.

Dar mi-era prea neplăcut să aud vorbindu-se de Montjouvain, așa că am întrerupt-o. „Te plictisesc, adio, scumpul meu.“ Ce schimbare de la Balbec, unde-l desfid pe însuși Elstir să fi putut ghici în Albertine aceste bogății de poezie, de o

poezie mai puțin stranie, mai puțin personală decît aceea a Célestei Albaret, de pildă ! Albertine n-ar fi născocit niciodată ceea ce-mi spunea Céleste ; dar dragostea, chiar și cînd pare pe punctul de a se sfîrși, este pătinitoare. Preferam geografia pitorească a șerbeturilor a cărei grație destul de ușoară mi se părea un motiv să o iubesc pe Albertine și o dovadă că aș avea putere asupra-i, că mă iubea.

După ieșirea Albertinei, simțeam ce obositoare era pentru mine această prezență permanentă, nesățioasă de mișcare și de viață, care-mi tulbura somnul cu mișcările ei, mă făcea să trăiesc într-o continuă răceală din pricina ușilor pe care le lăsa deschise, mă silea — ca să găsesc pretextele menite să justifice faptul că n-o însoțesc fără să par totuși prea bolnav, și pe de altă parte, ca să fac să fie însoțită — să desfășor zilnic mai multă ingeniozitate decît Șeherezada. Din nenorocire, dacă prin aceeași ingeniozitate, povestitoarea persană își amîna moartea, eu mi-o grăbeam pe a mea. Sînt astfel în viață unele situații care nu sînt toate create, ca aceasta, de gelozia din dragoste și de o sănătate șubredă ce nu-ți îngăduie să împărtășești viața unei ființe active și tinere, dar în care, oricum, problema de a continua să trăiești în comun sau să te întorci la viața separată de altădată, se pune într-un chip aproape medical : căruia dintre cele două feluri de pace trebuie să i te sacrifici conti-

nuînd surmenajul zilnic, sau întorcîndu-te la neliniştile absenţei iubitei — aceleia a minţii sau aceleia a inimii ?

Eram în orice caz foarte mulţumit că Andrée o însoţea pe Albertine la Trocadéro, căci, datorită unor întîmplări recente şi de altfel foarte neînsemnate, deşi aveam, bineînţeles, aceeaşi încredere în cînstea şoferului, vigilenţa lui sau cel puţin perspicacitatea vigilenţei sale, nu mi se mai părea la fel de mare ca înainte. Astfel, trimiţînd-o nu de mult pe Albertine singură cu el la Versailles, Albertine mi-a spus că prînzise la Réservoir ; cum şoferul îmi vorbise de restaurantul Vatel, în ziua în care am descoperit această contradicere, am găsit un pretext ca să cobor şi să-i vorbesc şoferului (acelaşi, pe care l-am văzut la Balbec) în timp ce Albertine se îmbrăca.

— Mi-ai spus că prînziseţi la Vatel, domnişoara Albertine îmi vorbeşte de Réservoir. Ce înseamnă asta ? Şoferul îmi răspunse :

— Ah ! am spus că am prînzit la Vatel, dar nu pot şti unde a prînzit domnişoara. S-a despărţit de mine cînd am sosit la Versailles ca să ia o birjă, pe care o preferă cînd nu e vorba de un drum lung.

Turbam gîndindu-mă că fusese singură ; în sfîrşit, nu avusese decît timpul necesar ca să prînzească.

— Ai fi putut, i-am spus cu un aer amabil (căci nu voiam să par că o pun pozitiv pe Albertine sub

supraveghere, ceea ce ar fi fost umilitor pentru mine, și încă de două ori, pentru că ar fi însemnat că-mi și ascunde faptele ei), să prânzești, nu spun cu ea, dar la același restaurant.

— Dar mi-a cerut să fiu abia la ora șase seara în Place d'Armes. Nu trebuia să mă duc s-o iau la ieșirea de la restaurant.

— Ah ! am exclamat, încercînd să-mi ascund deznădejdea. Și am urcat în casă. Albertine fusese deci șapte ore în șir singură, de capul ei. Știam, e adevărat, că birjarul nu fusese decît un simplu expedient ca să scape de supravegherea șoferului. În oraș, Albertine prefera să hoinărească în birjă, spunea că vezi mai bine, că aerul este mai dulce. Totuși, petrecuse șapte ore despre care nu voi ști niciodată nimic. Și nu îndrăzneam să mă gîndesc la chipul în care trebuie să le fi folosit. Am găsit că șoferul fusese foarte nedibaci, dar încrederea mea în el fu de acum înainte desăvîrșită. Căci ori-cît ar fi fost de înțeles cu Albertine, nu mi-ar fi mărturisit niciodată că o lăsase liberă de la ora unsprezece dimineața pînă la șase seara. Ar mai fi fost și altă explicație, dar absurdă, a mărturisirii șoferului. Anume, că o ceartă dintre el și Albertine l-ar fi îndemnat, făcîndu-mi o mică destăinuire, să arate prietenei mele că știe să vorbească și că, dacă după primul avertisment foarte blînd, nu se va purta așa cum va voi el, o va denunța fără înconjur. Dar explicația aceasta era absurdă ; trebuia în primul rînd să presupui o

ceartă între Albertine și el, apoi să atribui o fire de șantajist acestui frumos șofer, care se arăta totdeauna atît de binevoitor și de cumsecade. De altfel am văzut chiar peste două zile că — mai mult decît aș fi crezut o clipă în bănuiala mea ne-bunească — știa să exercite asupra Albertinei o supraveghere discretă și ageră. Căci avînd ocazia să-l iau la o parte și să-i vorbesc despre ceea ce-mi mărturisise în legătură cu Versailles-ul, i-am spus cu un aer prietenos și degajat :

— Plimbarea aceea la Versailles despre care mi-ai vorbit alaltăieri... era foarte bine așa, ai fost ca totdeauna desăvîrșit. Dar, cu titlu de mică informație, fără însemnătate de altfel, am o răspundere atît de mare de cînd doamna Bontemps și-a pus nepoata sub paza mea, mi-e atît de teamă de accidente, îmi imput atît de mult faptul că n-o însoțesc, încît prefer ca dumneata, care ești totdeauna atît de sigur, minunat de dibaci, căruia nu i se poate întîmpla nici un accident, să o conduci peste tot pe domnișoara Albertine. Astfel, nu mă mai tem de nimic.

Încîntătorul șofer apostolic surise fin, punînd mîna pe roata sa în formă de cruce de tîrnosire. Apoi îmi spuse următoarele cuvinte care (gonindu-mi neliniștea din inimă, unde fură îndată înlocuite de bucurie) îmi stîrniră dorința să-i săr de gît :

— Să n-aveți nici o teamă, îmi spuse el. Nu i se poate întîmpla nimic, căci atunci cînd volanul

meu nu o plimbă, ochiul meu o urmărește pretutindeni. La Versailles, fără să am aerul, am vizitat orașul, ca să spun așa, cu dînsa. De la Réservoir, s-a dus la castel, de la castel la Trianon, și o urmăream într-una fără să am aerul că o văd și culmea e că nu m-a văzut. Oh ! dacă m-ar fi văzut, n-ar fi fost mare nenorocire. Era atît de firesc să vizitez și eu castelul, avînd toată ziua liberă. Cu atît mai mult cu cît domnișoara a observat probabil că sînt om citit și mă interesez de toate curiozitățile vechi (era adevărat, chiar aș fi fost surprins dacă aș fi știut că era prieten cu Morel, în asemenea măsură îl depășea pe violonist în finețe și gust). Dar, în sfîrșit, nu m-a văzut.

— De altfel trebuie să fi întîlnit prietene, căci are mai multe la Versailles.

— Nu, a fost tot timpul singură.

— Atunci mulți trebuie să se fi uitat după ea, o fată splendidă și singură de tot...

— Firește că se uită lumea la dînsa, dar ea aproape nici nu-și dă seama ; e tot timpul cu ochii în ghid, apoi și-i ridică spre tablouri.

Povestirea șoferului mi se păru cu atît mai exactă, cu cît Albertine îmi trimisese într-adevăr o „ilustrată“ înfățișînd castelul și alta reprezentînd micul și marele Trianon, în ziua cînd făcuse plimbarea aceea. Atenția cu care simpaticul șofer îi urmărise fiecare pas mă mișcă mult. Cum să fi presupus că această rectificare — sub formă de adaus amănunțit al spuselor lui de alaltăieri, se datora fap-

tului că, între timp Albertine, alarmată că șoferul îmi vorbise, se supusese, se împăcase cu el? Această bănuială nici nu-mi veni măcar în minte. Sigur e că povestea șoferului, risipindu-mi orice teamă că Albertine m-ar fi înșelat, mă răci, natural, față de prietena mea și făcu totodată ca ziua pe care o petrecuse la Versailles să fie mai puțin interesantă pentru mine. Cred totuși că explicațiile șoferului, care, declarînd-o nevinovată pe Albertine, o făceau în ochii mei și mai plicticoasă, poate n-ar fi fost de-ajuns ca să mă liniștească atît de repede. Două coșuri pe care prietena mea le avu pe frunte cîteva zile reușiră poate mai bine să modifice sentimentele inimii mele. În sfîrșit, ele se îndepărtară și mai mult de ea (astfel încît nu-mi aminteam de existența ei decît cînd o vedeam) datorită confidenței ciudate pe care mi-o făcu camerista Gilbertei pe care o întîlnisem din întîmplare. Am aflat că, pe timpul cînd mă duceam în fiecare zi la Gilberte, aceasta iubea un tînăr pe care-l vedea cu mult mai des decît pe mine. Avusesem o clipă bănuiala aceasta pe timpul acela, și chiar o interogasem atunci pe aceeași cameristă. Dar cum știa că eram îndrăgostit de Gilberte, negase, jurase că domnișoara Swann nu se întîlnise niciodată cu acest băiat. Dar acum, știind că dragostea mea se stinsese de atîta timp, și că de atîția ani nu mai răspundeam la scrisorile ei — și poate și din cauză că nu mai era în serviciul ei — îmi povesti chiar ea,

fără să o fi întrebat, întregul episod amoros pe care nu-l cunoscusem. I se părea foarte firesc. Am crezut, aducându-mi aminte de jurămintele ei de atunci, că nu fusese la curent. Nicidecum, chiar ea, la porunca doamnei Swann, se ducea să-l vestească pe tânăr, îndată ce aceea pe care o iubeam era singură. Pe care o iubeam atunci... Dar mă întrebam dacă dragostea mea de altădată se stinsese de tot, așa cum credeam, căci povestirea asta mă duru. Cum nu cred că gelozia ar putea trezi o dragoste stinsă, am presupus că impresia mea tristă se datora, cel puțin în parte, amorului meu propriu rănit, căci mai multe persoane pe care nu le iubeam și care pe timpul acela și chiar ceva mai târziu — și lucrurile s-au mai schimbat de atunci — afectau față de mine o atitudine disprețuitoare, știau prea bine, că pe când eram îndrăgostit de Gilberte, eram înșelat. Și asta mă făcu chiar să mă întreb, retrospectiv, dacă în dragostea mea pentru Gilberte nu intra o parte de amor-propriu, deoarece sufeream atât de mult acum, văzînd că toate orele de duiosie care mă făcuseră atît de fericit erau cunoscute ca o ade-vărată înșelătorie a prietenei mele în dauna mea, de oameni care nu-mi plăceau. În orice caz, dragoste sau amor-propriu, Gilberte aproape murise în mine, dar nu pe de-a-ntregul, și această supă-rare sfîrși prin a mă împiedica să-mi mai pese exagerat de mult de Albertine, care ocupa o parte atît de restrînsă în inima mea. Totuși, ca

să mă întorc la ea (după o paranteză atît de lungă) și la plimbarea ei la Versailles, la cărțile ei poștale de la Versailles (poți deci avea astfel simultan inima prinsă pieziș de două gelozii care se încrucișează, și sînt fiecare în legătură cu o persoană diferită ?) îmi dădeau o impresie cam neplăcută, ori de cîte ori, rînduindu-mi hîrtille, dădeam cu ochii de ele. Și mă gîndeam că dacă șoferul n-ar fi fost un om atît de cumsecade, concordanța celei de-a doua povestiri a lui cu „ilustratele“ Albertinei n-ar fi însemnat mare lucru, căci ce ți se trimite mai întîi de la Versailles dacă nu castelul și cele două Trianoane, afară numai dacă ilustrata e aleasă de vreun rafinat, îndrăgostit de anume statuie, sau de vreun imbecil care ar alege ca vedere stația tramvaiului cu cai sau gara Chantiers ? Și încă greșesc spunînd un imbecil, căci asemenea cărți poștale nu totdeauna fuseseră cumpărate de unul din ei la întîmplare pentru interesul de a veni la Versailles. Timp de doi ani, oamenii inteligenți, artiști, au găsit că Sienna, Veneția, Granada, sînt fleacuri și spuneau despre cel din urmă omnibuz, ca și de toate vagoanele : „Iată ce e frumos“. Apoi, gustul acesta trecu ca și celelalte. Nici nu mai știu dacă nu s-a revenit la „sacrilegiul de a distruge lucrurile nobile din trecut“. În orice caz, un vagon de clasa întîia încetă să mai fie privit *a priori* ca mai frumos decît San Marco din Veneția. Se spunea totuși : „Acolo e viața, întoarcerea înapoi e

un lucru artificial“, dar fără să se tragă vreo concluzie limpede. Pentru orice întâmplare și în timp ce aveam deplină încredere în șofer, și pentru ca Albertine să nu se fi putut despărți de el, fără ca el să refuze din teama de a trece drept spion, nu o mai lăsam să iasă decît însoțită de Andrée, cît timp șoferul îmi fusese de-ajuns. O lăsasem chiar atunci (ceea ce n-aș mai fi îndrăznit să fac mai tîrziu) să absenteze trei zile, singură cu șoferul, și să se ducă pînă aproape de Balbec, atît de mult dorea să pornească la drum numai pe un șasiu, în mare viteză. Trei zile în răstimpul cărora fusesem foarte liniștit, deși ploaia de cărți poștale, pe care mi-o trimisese nu-mi parveni din pricina funcționării detestabile a acelor oficii poștale bretone (bune vara, dar fără îndoială dezorganizate iarna), decît la opt zile după întoarcerea Albertinei și a șoferului, atît de viteji încît își reluară, chiar în dimineața în care se întorseseră, ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic, plimbarea lor zilnică. Eram încîntat că Albertine se ducea astăzi la Trocadéro la acel matineu „extraordinar“, dar mai ales liniștit că avea acolo o tovarășă, pe Andrée.

Părăsind aceste gînduri, acum cînd Albertine ieșise, m-am dus o clipă la fereastră. La început a fost o tăcere, în care fluierul precupețului de mațe și cornul tramvaiului făcură să răsunе aerul în octave diferite, ca un acordor de pianе orb. Apoi, puțin cîte puțin deveniră distincte motivele încrucișate cărora li se adăugau altele noi.

Mai era și un fluier nou, apelul unui negustor despre care nu știusem niciodată ce vindea, fluier care era exact ca acela al unui tramvai, și cum nu era mînat de viteză, credeai că e un singur tramvai care nu era înzestrat cu mișcare, sau se afla în pană, imobilizat, strigînd la intervale scurte ca un animal care moare. Și mi se părea că dacă ar trebui să părăsesc vreodată acest cartier aristocratic — afară de cazul dacă ar fi trebuit să-l schimb cu unul popular — străzile și bulevardele din centru (în care fructăria, pescăria, etc., stabilite în marile magazine de alimentație făceau inutile strigătele precupeților care de altfel nici n-ar fi reușit să se facă auziți) mi s-ar părea foarte posomorîte, foarte greu de locuit, decantate de toate litaniile micilor meșteșuguri și ale alimentelor ambulante, lipsite de orchestra care mă încînta încă de dimineață. Pe trotuar trecea o femeie puțin elegantă (sau supunîndu-se unei mode urîte), prea vizibilă într-un palton-sac de păr de capră ; dar nu, nu era o femeie, ci un șofer care, înfășurat în blana lui de capră, se ducea pe jos la garaj. Scăpați din marile hoteluri, comisionarii înaripați, cu culori șanjante alergau în viteză mare spre gări, în goana bicicletelor lor, ca să întîmpine călătorii la trenul de dimineață. Zornăitul unei viori se datora uneori trecerii unui automobil, alteori faptului că nu pusesem destulă apă în termofor. În mijlocul simfoniei, detuna o „arie“ demodată ; în locul vînzătoarei de

bomboane care-și însoțea de obicei aria cu o huruitoare, negustorul de jucării, de a cărui trișcă atârna o păpușă cu sfori pe care o făcea să se miște în toate sensurile, plimba și alte păpuși cu sfori, și fără să aibă habar de declamația rituală a lui Grigore cel Mare, de declamația reformată a lui Pălestrina¹ și de declamația lirică a modernilor, intona cu vocea plină, partizan întârziat al melodiei pure :

„*Veniți tați, veniți mame,*
Fericiți-vă copiii,
Eu le fac, eu le vînd,
Eu pap banii.
Tralalala, Tralalalalara, tralalalalalala
Veniți, copii !“

Niște italieni mărunți cu beretă pe cap nici nu încercau să lupte cu această *aria vivace*, și ofereau, fără să scoată vreun cuvînt, mici statuete. În timp ce un fluieraș silea pe negustorul de jucării să se îndepărteze și să cînte mai nedeslușit, deși *presto* : „*Veniți, tați, veniți, mame*“. Fluierașul să fi fost oare unul din dragonii pe care-i auzeam dimineața la Doncières ? Nu, căci urmară cuvintele : „*Iată reparatorul de faianță și de porțelan. Dreg sticla, marmura, cristalul, osul, fildeşul și obiectele vechi. Iată reparatorul.*“ Într-o

¹ *Giovanni Pierluigi da Palestrina* (1525—1594), compozitor italian ; a fost unul din marii maeștri ai muzicii polifonice (n.ed.).

măcelărie, în care la stînga era o aureolă de soare, și la dreapta atîrna un bou întreg, o calfă de măcelar, foarte înalt și foarte subțire, cu părul blond, cu gitul ieșind dintr-un guler albastru ca cerul, desfășura o repeziciune amețitoare și o conștiințiozitate religioasă ca să pună de o parte mușchii delicioși, iar de cealaltă buturile de vacă de cea mai proastă calitate; le așeza pe niște cîntare strălucitoare deasupra cărora era o cruce, de pe care cădeau niște lăntușoare frumoase și — deși nu făcea mai apoi altceva decît să rînduiască pentru a-i expune, rinichi, mușchi, antricoate — făcea în realitate mai degrabă impresia unui înger frumos care, în ziua Judecării de apoi, va pregăti pentru Dumnezeu, după soiul lor, separarea celor buni de cei răi și cîntărirea sufletelor. Și din nou se ridica fluierașul subțire și fin vestitor nu al distrugerilor de care se temea Françoise ori de cîte ori defila un regiment de cavalerie, ci al „reparațiilor“ făgăduite de un „anticar“ naiv sau glumeț, și care, în orice caz, foarte eclectic, departe de a se specializa, avea ca obiect al artei sale materiile cele mai deosebite. Fetițele care aduceau pîinea se grăbeau să înșire în coșurile lor franzeluțele pentru „marile prînzuri“ și lăptăresele agățau repede de hulubele lor sticlele cu lapte. Puteam oare crede că aerul nostalgic al acestor tinere e adevărat? N-ar fi fost altfel dacă aș fi putut ține nemișcată cîteva clipe lîngă mine pe vreuna din acelea pe care, de la înălțimea fe-

restrei mele, n-o vedeam decît în prăvălie sau fugind ? Ca să prețuiesc pierderea pe care recluziunea mi-o pricinuia, adică bogăția pe care mi-o oferea, ziua ar fi trebuit să interceptez din lungă desfășurare a frizei însuflețite, vreo fetiță care-și ducea rufele sau laptele, să o fac să treacă o clipă, ca silueta unui decor mișcător între portanți, în cadrul ușii mele, și să o rețin sub privirea mea, nu fără să obțin despre ea vreo informație care să-mi îngăduiască să o regăsesc într-o zi, neschimbată : această fișă signalitică pe care ornitologii sau ichtiologii o prind, înainte de a-i lăsa în libertate, sub pîntecele păsărilor sau al peștilor ale căror migrații vor să le identifice.

I-am spus deci Françoisei să-mi trimeată, dacă ar veni vreuna, pentru un drum pe care vroiam să-l facă, pentru mihe, pe cutare sau cutare din acele micuțe care veneau mereu să ia sau să aducă rufe, pîine sau carafele cu lapte, și pe care adesea ea le punea să-i facă diverse comisioane. În privința aceasta, semănam cu Elstir care, fiind obligat să stea închis în atelierul său, în unele zile de primăvară în care faptul de a ști că pădurile erau pline de vioarele îi dădea o poftă neobișnuită să le privească și-și trimitea portăreasa să-i cumpere un buchet : atunci Elstir credea că are sub ochi nu masa pe care așezase micul model vegetal, ci întregul covor de vegetație care crește sub copacii pe care văzuse altădată, cu miile, lujerele șerpuitoare, ce se aplecau sub ciocul lor albastru, ca

un soi de zonă imaginară pe care o închidea în atelierul său mirosul limpede al florii evocatoare.

Nici nu trebuia să-ți treacă prin minte că în zi de duminică ar veni vreo spălătoreasă. Iar femeia care aducea pîinea sunase din păcate cînd Françoise nu fusese acolo, lăsase franzelele în coș, pe prag, și dispăruse. Femeia cu fructe va veni abia mai tîrziu. Odată intrasem să comand niște brînză la lăptar, și printre micile vînzătoare observasem una, adevărată extravaganta blondă, înaltă, deși avea o înfățișare de copil, și care, printre celelalte angajate, părea că visează într-o atitudine destul de mîndră. N-o văzusem decît de departe și cîm trecuse prea repede n-aș fi putut spune cum era, decît că crescuse probabil prea iute; capul ei purta un păr bogat care făcea mai puțin impresia unor particularități capilare decît a unei stilizări sculpturale ale meandrelor izolate de ghețușuri paralele. E tot ce deosebisem împreună cu un nas foarte bine desenat (lucru rar la o copilă), pe o față slabă și care amintea ciocul puilor de vultur. De altminteri, gruparea camaradelor în jurul ei nu fusese singura pricină care mă împiedicase s-o văd bine, ci și nesiguranța sentimentelor pe care puteam să i le inspir, la prima vedere și mai tîrziu, fie că ar fi fost de mîndrie sfioasă, sau de ironie, sau din pricina unui dispreț manifestat apoi față de prietenii ei. Aceste presupuneri alternative pe care le făcusem, într-o clipă,

în legătură cu ea, îngroșaseră în jurul ei atmosfera tulbure în care se ascundea ca o zeiță într-un nor și pe care o face să tremure trăsnetul. Căci nesiguranța morală este o cauză mai mare de dificultate a unei percepții vizuale exacte, decît cea care s-ar datora unui defect organic al ochiului. În această persoană tînără prea slabă, care de asemenea îi atrăgea prea mult atenția, excesul a ceea ce altul ar fi numit poate farmec, era tocmai ceea ce-mi displăcea, dar avusese oricum drept rezultat să mă împiedice să zăresc ceva, și cu atît mai mult să nu-mi amintesc nimic de celelalte mici lăptărese, pe care nasul coroiat al acesteia și privirea ei — lucru atît de puțin plăcut — îngîndurată, personală, avînd aerul că judecă, le cufundaseră în noapte ca un fulger blond care întunecă peisajul înconjurător. Și astfel, din vizita mea ca să comand brînză la lăptar, nu-mi aminteam (dacă se poate spune a-și „aminti“ cînd e vorba de o față la care te-ai fi uitat atît de puțin, încît adaptezi de zece ori neantului feței un nas diferit), nu-mi aminteam deci decît de micuța care-mi displicuse. E de-ajuns ca să dea naștere unei dragoste. Totuși, aș fi uitat extravaganța blondă și n-aș fi dorit niciodată să o revăd, dacă Françoise nu mi-ar fi spus că, deși este o fetișcană, micuța e dezghețată și urma să-și părăsească patroana, pentru că, fiind prea cochetă, avea datorii în cartier. Se spune că frumusețea e făgă-

duiala unei fericiri. Invers, posibilitatea voluptății poate fi un început de frumusețe.

Am început să citesc scrisoarea mamei. Printre citatele doamnei de Sévigné („*Dacă gândurile mele nu sînt cu totul negre la Combray, sînt cel puțin de un cenușiu-brun; mă gîndesc în orice clipă la tine; te doresc; sănătatea ta, treburile tale, depărtarea ta, ce crezi că pot însemna toate astea pe înserat?*“) simțeam că mama era necăjită văzînd prelungindu-se șederea Albertinei la mine, și întărindu-mi-se intențiile de a mă căsători cu ea, deși nu le declarasem încă logodnicei mele. Nu aducea vorba de aceste lucruri mai pe șleau deoarece se temea să nu las scrisorile împrăștiate. Dar oricît de învăluite erau, mă învinuia că n-o anunțam îndată, după fiecare, că o promisem: „*Știi bine că doamna de Sévigné spunea: «Cînd ești departe nu-ți mai bați joc de scrisorile care încep cu: am primit-o pe a dumneavoastră.»*“. Fără să mai aducă vorba de ceea ce o neliniștea mai mult, spunea că e supărată din pricina cheltuielilor mari pe care le făceam: „*Pe ce-ți poți cheltui toți banii? Sînt desul de frămîntată că la fel ca Charles de Sévigné, nu știi ce vrei și ești «doi sau trei oameni de odată», dar încearcă cel puțin să nu fii ca el în ce privește cheltuielile, ca să nu pot spune despre tine: a găsit mijlocul să cheltuiască fără să pară, să piardă fără să joace, și să plătească fără să se achite.*“ Abia sfîrșisem scrisoarea mamei

cînd Françoise se întoarse să-mi spună că tocmai venise tînăra lăptăreasă, cam prea îndrăzneată, despre care-mi vorbise.

— Ar putea foarte bine să ducă scrisorile domnului și să facă unele curse dacă nu e prea departe. Domnul va vedea, seamănă cu Scufița-roșie.

Françoise se duse să o aducă și o auzeam cum o îndruma, spunîndu-i : „Ce, ți-e frică din pricina coridorului, drace, ce mai fricoasă, te credeam mai dezghetată. Ce, trebuie să te duc de mîină ?“ Și Françoise, ca o slugă bună și cinstită, care înțelege să-și facă stăpînul respectat așa cum îl respecta ea însăși, se învăluise în aceea maiestate care înnobilează mijlocitoarele în tablourile vechilor maestri, unde, alături de ele, amanta și amantul abia se văd, atît sînt de neînsemnați.

Elstir, cînd le privea, nu mai trebuia să se preocupe de ceea ce făceau viorelele. Intrarea micii lăptărese îmi răpi îndată liniștea de contemplator, nu mă gîndeam decît să fac mai verosimilă povestea cu scrisoarea pe care voiam să mi-o ducă și m-am apucat să scriu repede, abia îndrăznind să o privesc, ca să nu pară că o chemasem pentru asta. O împodobeai în ochii mei acel farmec al necunoscutului care nu s-ar fi adăugat pentru mine unei fete frumoase găsită în acele case unde ele te așteaptă. Nu era nici goală, nici deghizată, ci o adevărată lăptăreasă, una din acelea pe care ți le închipui atît de frumoase, cînd n-ai timpul să te apropii de ele ; era puțin din ceea ce al-

cătuiește veșnica dorință, veșnicul regret al vieții, al cărui dublu curent este în sfârșit abătut, îndrumat spre noi. Dublu, căci e vorba de necunoscut, de o ființă despre care ghicești că ar trebui să fie divină după statura, proporțiile, privirea indiferentă, calmul ei semet, pe de altă parte vrei ca această femeie să fie bine specializată în meseria ei, ca să ne îngăduie să evadăm în lumea aceea pe care un costum deosebit ne face să o credem în chip romanțios, alta. De altfel, dacă încercăm să cuprindem într-o formulă legea curiozităților noastre amoroase, ar trebui să o căutăm în distanța maximă dintre o femeie pe care am zărit-o și o femeie de care ne-am apropiat, am mîngîiat-o. Dacă femeile din ceea ce se numeau altădată „case de întîlnire“, dacă cocotele (cu condiția să știm că sînt cocote) ne atrag atît de puțin, nu e pentru că sînt mai puțin frumoase decît altele, ci pentru că sînt gata pregătite, pentru că ne oferă ceea ce tocmai încerci să obții, pentru că ele nu sînt cuceriri. Distanța e acolo la minimul ei. O prostituată ne surîde pe stradă așa cum ar surîde lîngă noi. Sîntem sculptori. Vrem să obținem de la o femeie o statuie cu totul diferită de cea pe care ne-a înfățișat-o. Am văzut o fată tînără, indiferentă, necuviincioasă la mare, am văzut o vînzătoare serioasă și harnică la teigheaua ei, care ne va răspunde aspru, chiar dacă o face numai ca să nu fie obiectul batjocurei tovarășelor ei, o precupeată care abia ne răspunde. Nu avem pace

pînă nu putem experimenta dacă fata tînă ră și mîndră de pe malul mării, dacă vînzătoarea călare pe ce-o-să-spună-lumea, dacă precupeața distrată nu sînt susceptibile, în urma unor ter-tipuri dibace din partea noastră, să lase să li se înduplece atitudinea lor dreaptă, să-și încolăcească în jurul gîtului nostru brațele care purtau fructe, să plece asupra gurii noastre, cu un surîs consimțitor niște ochi pînă atunci reci sau distrați. Oh ! frumusețea ochilor severi în orele de lucru, în care muncitoarea se teme atît de mult de bîrfelile colegelor ei, a ochilor care fug de privirile noastre obsedante și care, acum cînd o vedem între patru ochi, se apleacă sub greutatea însoțită a rîsului, cînd îi vorbim de dragoste ! Între vînzătoarea, spălătoreasa atentă la călcat, precupeața, lăptăreasa — și chiar aceea fetiță care va deveni amanta noastră, maximumul de distanță e atins, întins între marginile sale extreme, și, variat prin gesturile obișnuite ale meseriei care fac din brațe, cît timp durează munca, ceva cît se poate de diferit ca arabesc, de acele legături mlădioase care în fiecare seară se înlănțuiesc în jurul gîtului nostru în timp ce gura se pregătește pentru sărut. Și ne petrecem toată viața în demersuri îngrijorate, mereu repetate, pe lîngă fetele serioase și pe care meseria lor pare să le depărteze de noi. După ce le avem în brațele noastre, nu mai sînt ceea ce erau, distanța pe care visam să o străbătem e înlăturată. Dar reîncepem cu alte femei,

acordăm acestor îndeletniciri tot timpul nostru, toți banii noștri, toate puterile noastre, turbăm de mînie împotriva birjarului prea încet care poate ne va face să pierdem prima noastră întîlnire, avem friguri. Știm totuși că această dintîi întîlnire se va sfîrși prin risipirea unei iluzii. N-are importanță, atît timp cît durează iluzia ; vrem să știm dacă o putem schimba în realitate, și atunci ne gîndim la lăptăreasa a cărei indiferență am observat-o. Curiozitatea amoroasă e ca aceea pe care o trezesc în noi numele unor ținuturi ; totdeauna decepționată, renaște și rămîne totdeauna nesățioasă.

Cînd ajunse, vai, lîngă mine, lăptăreasa blondă cu șuvițele ei brăzdate, despuiată de atîta imaginație și de dorințele pe care mi le trezise, fu redusă la ea însăși. Norul tremurător al presupunerilor mele n-o mai înfășura într-o ameteală. Căpătă un aer plouat fiindcă nu mai avea (în locul celor zece, douăzeci, de care-mi aminteam rînd pe rînd fără să pot să-i fixeze în amintirea mea) decît un singur nas, mai rotund decît aș fi crezut, care-ți dădea o impresie de prostie și care, în orice caz, își pierduse puterea de a se înmulți. Acel zbor capturat, inert, nimicitor, incapabil să mai adauge ceva evidenței sale sărace, nu mai avea imaginația mea ca să colaboreze cu el. Căzînd în realul nemișcat, am încercat să fac un nou salt ; obrajii pe care nu-i zărisem în prăvălie, mi se părură atît de frumoși încît am fost intimidat de

ei și, ca să mă stăpînesc, i-am spus micii lăptărese :

— Ați fi atît de bună să-mi dați *Le Figaro* care e acolo, trebuie să văd numele locului unde vreau să vă trimit...

Numaidecît, pînînd mîna pe ziar, își descoperi pînă la cot mîneca roșie a jachetei sale și-mi întinse foaia conservatoare cu un gest îndemînatec și drăguț care-mi plăcu prin repeziciunea familiară, aparența lui moale și culoarea lui stacojie. În timp ce deschideam *Le Figaro* ca să spun ceva și fără să ridic ochii, o întrebam pe micuță : „Cum i se spune lucrului pe care-i purtați, de tricot roșu ? E foarte frumos.” Îmi răspunse :

— E golful meu. Căci, printr-o decădere specifică tuturor modelor, îmbrăcămintea și cuvintele care acum cîțiva ani păreau că aparțin lumii relativ elegante a prietenelor Albertinei, erau acum sortite lucrătoarelor.

— Nu v-ar stingheri prea mult, i-am spus, prefăcîndu-mă că cercetam în *Le Figaro*, dacă v-aș trimite cam departe ?

Îndată ce am avut astfel aerul că găsesc penibil serviciul pe care voiam să i-l cer să mi-l facă, începu numaidecît să-l găsească stingheritor pentru ea.

— Din întîmplare, trebuie să mă duc peste puțin să mă plimb cu bicicleta. Doamne, n-avem decît dumineca.

— Dar nu vă e frig cu capul gol ?

— O, chiar dacă n-aş fi cu capul gol, şi aş avea un polo, m-aş putea lipsi de el, cu părul meu.

Am ridicat ochii spre buclele aurii şi creţe şi am simţit că vârtejul lor îmi ducea inima care bătea, în lumina şi vijeliile unui uragan de frumuseţe. Continuam să mă uit în ziar, deşi o făceam numai ca să mă stăpînesc şi să cîştig timp, şi pe cînd mă prefăceam că citesc, înţelegeam totuşi sensul cuvintelor de sub ochii mei, şi acestea mă izbiră : „*În programul matineului pe care l-am anunţat şi care se va da azi după-amiază în sala de serbări a Trocadéro-ului, trebuie să adăugăm numele domnişoarei Léa, care a primit să apară în Violeniile Nerinei. Va deţine, bineînţeles, rolul Nerinei în care e de o vervă ameţitoare şi de o veselie fermecătoare.*“ Parcă cineva mi-ar fi smuls brutal de pe inimă pansamentul sub care aceasta începuse să se cicatrizeze, după întoarcerea mea de la Balbec. Şuvoiul neliniştilor mele începu să curgă şiroaie. Léa era actriţa prietenă cu cele două fete de la Balbec, pe care Albertine, fără să aibă aerul că le vede, le privise în oglindă într-o după-amiază, la cazinou. E adevărat că la Balbec la numele de Léa, Albertine adoptase un aer de o gravitate deosebită, ca să-mi spună, aproape jignită că asemenea virtute ar putea fi bănuită : „Oh ! nu, nu e nici decum o femeie din acelea, e o femeie foarte bine“. Din nenorocire pentru mine, cînd Albertine emitea o afirmaţie de asemenea soi, era tot-

de-auna numai primul stadiu al unor afirmații diferite. Puțin după cea dintîi venea aceasta de-a doua : „N-o cunosc“. În al treilea rînd, cînd Albertine îmi vorbise de asemenea persoană „mai presus de orice bănuială“ și pe care (secundo) n-o cunoștea, uita, puțin cîte puțin, mai întîi că-mi spusese că n-o cunoaște, și într-o frază în care se „ardea“ fără să știe, povestea că o cunoaște. După consumarea acestei dintîi uitări și emisiunea noii afirmări, începea a doua uitare, aceea că persoana era mai presus de orice bănuială. „Nu cumva cutare, întrebam eu, are asemenea apucături ? Desigur, e lucru arhicunoscut.“ Tonul grav urma îndată pentru o afirmare care era un ecou vag, foarte micșorat a celei dintîi : „Trebuie să spun că cu mine a fost totdeauna de o cuviință desăvîrșită. Știa, bineînțeles, că aș fi pus-o la locul ei și încă cum. Dar, în sfîrșit, nu face nimic. Sînt nevoită să-i fiu recunoscătoare, pentru respectul autentic pe care mi-l-a arătat totdeauna. Se vede că știa cu cine avea de-a face.“ Adevărul îl ții minte pentru că are un nume, rădăcini vechi, dar o minciună improvizată se uită repede. Albertine uita această din urmă minciună, cea de-a patra, și într-o zi cînd vru să-mi cîștige încrederea prin confidențe, îmi spuse despre aceeași persoană, la început atît de cumsecade și pe care n-o cunoștea : „A avut o slăbiciune pentru mine. M-a rugat de trei sau patru ori să o însoțesc pînă la ea și să urc să o vizitez. Nu vedeam nimic rău

să o însoleşe, în văzul tuturor, în plină zi, în aer liber. Dar cînd ajungeam la uşa ei, găseam totdeauna un pretext şi nu m-am urcat la ea nici-odată.” După cîtva timp, Albertine făcu aluzie la frumuseţea obiectelor care se puteau vedea la aceeaşi doamnă. Din aproximaţie în aproximaţie, ai fi ajuns fără îndoială să o faci să spună adevărul, care poate era mai puţin grav decît eram îndemnat să cred, căci, uşuratică poate cu femeile, prefera un amant, şi acum, cînd eram amantul ei, poate nu s-ar fi gîndit la Léa. În orice caz, în ce-o priveşte pe aceasta din urmă, eram doar la prima afirmaţie şi nu ştiam dacă Albertine o cunoaşte.¹

Nu interesează, era acelaşi lucru. Trebuia să evit cu orice preţ să se poată întîlni la Troca-

¹ În ce-l priveşte pe multe femei, mi-ar fi fost de-ajuns să adun în faţa prietenei mele într-o sinteză, afirmaţiile contradictorii ca să o conving de greşelile ei (greşeli pe care le desprinzi cu mult mai uşor, ca şi legile astronomice, prin raţionament decît le observi sau le surprinzi în realitate). Dar ar fi preferat să spună că a minţit cînd emisece una din acele afirmări a cărei retractare mi-ar fi năruit tot sistemul, decît să recunoască faptul că tot ce a povestit de la început nu era decît o urzeală de poveşti mincinoase. Asemenea poveşti se găsesc în *O mie şi una de nopţi* şi ele ne încîntă. Ne fac să suferim în persoana pe care o iubim, şi din această cauză ne îngăduie să progresăm cîte puţin în cunoaşterea firii omenestii. În loc să ne mulţumim să ne amuzăm la suprafaţă. Durerea pătrunde în noi şi ne sileşte datorită curiozităţii dureroase, să pătrundem lucrurile. De aici porced unele adevăruri pe care nu ne simţim îndrituiţi să le ascundem, aşa cum un ateu pe moarte, descoperindu-le sigur de neant, nepăsător faţă de glorie foloseşte totuşi ultimele sale clipe, ca să încerce să le dea în vileag.

déro cu această cunoștință sau să facă cunoștință cu această necunoscută. Spun că nu știam dacă o cunoștea sau nu pe Léa ; trebuie totuși să fi aflat acest lucru la Balbec, chiar de la Albertine. Căci uitarea nimicea la mine ca și la Albertine o mare parte din lucrurile pe care mi le afirmase. În loc de a fi un exemplar dublu, totdeauna prezent în ochii noștri, al diverselor fapte din viața noastră, memoria e mai degrabă un neant din care, din cînd în cînd, o asemănare actuală ne îngăduie să scoatem, înviate, amintiri moarte ; dar mai sînt mii de fapte mărunte care n-au căzut în această virtualitate a memoriei, și pe care nu le vom putea controla niciodată. Nu dăm nici o atenție la ce nu e în legătură cu viața reală a ființei pe care o iubim, uităm îndată ce ne-a spus despre cutare fapt sau cutare oameni pe care nu-i cunoaștem, și aerul pe care-l avea cînd ni-l spusese. De aceea, cînd aceiași oameni ne stirnesc mai tîrziu gelozia, ca să știm dacă nu se înșală, dacă trebuie să punem în legătură cu ei cutare grabă a amantei noastre de a ieși, cutare nemulțumire că am lipsit-o de ceva întorcîndu-ne prea devreme, gelozia noastră scotocind trecutul ca să tragă din el indicații, nu găsește nimic ; totdeauna retrospectivă, e ca un istoric care ar avea de scris o istorie pentru care n-are nici un document ; totdeauna în întîrziere, se grăbește ca un taur infuriat acolo unde nu se găsește făptura semeată și strălucitoare care-l ațîță cu împunsăturile sale și a cărei

măreție și viclenie o admiră mulțimea crudă. Ge-lozia se zbate în gol, nesigură așa cum sîntem în acele visuri în care suferim că nu găsim în casa ei goală o persoană pe care am cunoscut-o bine în viață, dar care poate aici este alta și a împru-mutat numai trăsăturile unui alt personaj, nesi-gură așa cum sîntem încă mai mult după deștep-tare încercăm să identificăm cutare sau cutare amănunt al visului nostru. Ce aer avea prietena noastră cînd ne spunea un anumit lucru ? Nu cumva avea un aer fericit, nu cumva chiar fluiera, ceea ce nu face decît atunci cînd are vreun gînd amoros și cînd prezența noastră o deranjează sau o supără ? Oare nu ne-a spus ceva care este în contradicere cu ce afirmă acum, că cunoaște sau nu cunoaște cutare persoană ? Nu știm, nu vom ști niciodată ; ne înverșunăm să căutăm rămăși-țele inconsistente ale unui vis, și în timpul acesta viața noastră cu amanta noastră continuă, viața noastră distrasă din fața a aceea ce ignorăm că este important pentru noi, atentă la ceea ce poate nu este important, îngrozită de ființe care nu au legături reale cu noi, plină de uitări, de lacune, de neliniști zadarnice, viața noastră asemenea unui vis.

Am băgat de seamă că mica lăptăreasă era tot acolo. I-am spus că, hotărît lucru, ar fi prea de-parte, că nu mai aveam nevoie de ea. Atunci găsi și ea că ar fi prea stingheritor.

— Peste puțin are loc un meci frumos, n-aș vrea să întârzi. Am simțit că și spune : „sporturile îmi plac“, și că peste câțiva ani va spune ! „să-ți trăiești viața“. I-am spus că n-aveam nevoie de ea și i-am dat cinci franci. Numaidecât, cum se aștepta atât de puțin la o asemenea răsplată și spunându-și că dacă îi dădusem cinci franci fără să facă nimic ar căpăta mai mulți pentru însărcinarea pe care i-aș fi dat-o, începu să arate că meciul ei n-avea importanță.

— Aș putea să fac totuși drumul acela pentru dumneavoastră. Oricum, pot să mă aranjez.

Dar am împins-o spre ușă, aveam nevoie să fiu singur ; trebuia cu orice preț s-o împiedic pe Albertine să se poată întâlni la Trocadéro cu prietenele Léei. Trebuia, trebuia să reușesc ; la drept vorbind, nu știam cum, și în răspasul primelor clipe, îmi deschideam mâinile, le priveam, făceam să-mi trosnească încheieturile degetelor, fie că mintea cuprinsă de lene nu poate găsi ceea ce caută și-și acordă un popas de o clipă când lucrurile cele mai indiferente îi apar deslușit, ca vîrfurile de iarbă de pe taluzuri ce se văd din vagon tremurînd în vînt, cînd trenul se oprește în plin cîmp (imobilitate care nu e totdeauna mai folositoare decît cea a animalului capturat și care paralizat de frică sau fascinat, privește fără să se miște) — fie că-mi țineam trupul pregătit — cu mintea mea înăuntrul lui și în ea mijloacele de acțiune asupra cutărei sau cutărei persoane — ca

și cum n-ar mai fi fost decît o armă din care va porni detunătura ce-ar despărți-o pe Albertine de Léa și de cele două prietene ale ei. Desigur că dimineată, cînd Françoise venise să mă anunțe că Albertine s-ar duce la Trocadéro, îmi spusese : „Albertine poate să facă ce vrea“, și crezusem că pînă diseară, pe acest timp strălucitor, faptele ei vor rămîne pentru mine fără importanță perceptibilă. Dar nu numai soarele matinal, așa cum crezusem, mă făcuse atît de nepăsător ; ci pentru că, silind-o pe Albertine să renunțe la planurile pe care le poate începe sau chiar realiza la Verdurini și silind-o să se ducă la un matineu pe care eu însumi îl alesesem, și în vederea căruia nu putuse pune nimic la cale, știam că ceea ce ar face ar fi neapărat nevinovat. Tot astfel ar fi fost dacă Albertine ar fi spus cu cîteva clipe mai tîrziu : „Dacă mă omor, mi-e totuna“, pentru că era convinsă că nu se va omori. În fața mea, în fața Albertinei, stătea în dimineata aceea (mai mult decît însoțirea zilei) mediul pe care nu-l vedeam, dar prin a cărui mijlocire translucidă și schimbătoare vedeam eu faptele ei, iar ea importanța propriei sale vicți, adică acele credințe pe care nu le percepem, dar care sînt mai asemănătoare cu un vid pur, decît cu aerul care ne înconjoară ; alcătuind în jarul nostru o atmosferă schimbătoare, uneori excelentă, adesea de nerespirat, ele ar merita să fie scoase la iveală și notate cu tot atîta grijă ca și temperatura, presiunea baro-

metrică ; anotimpul, căci zilele noastre' au originalitatea lor fizică și morală. Credința, de care nu-mi dădeam seama azi dimineată și în care totuși fusese învăluit, bucuros pînă în clipa în care deschisesem *Le Figaro*, că Albertine va face numai lucruri inofensive, această credință dispăruse. Nu mai trăiam în ziua frumoasă, ci într-o zi creată în sînul celei dintîi, din pricina neliniștii că Albertine ar reînnoi prietenia cu Léa și încă și mai lesne cu cele două fete, dacă ele s-ar fi dus, cum mi se părea probabil, s-o aplaude pe actriță la Trocadéro, unde nu le va fi greu să o regăsească într-un antract pe Albertine. Nu mă mai gîndeam la domnișoara Vinteuil ; numele de Léa mă făcuse să revăd, ca să fiu gelos, imaginea Albertinei la Cazinou lîngă cele două fete. Căci nu posedam în memorie decît niște serii de Albertine despărțite unele de altele, incomplete, profiluri, instantanee ; de aceea gelozia mea se mărginea la o expresie discontinuă, totodată fugitivă și fixată, și la ființele care o aduseseră pe figura Albertinei. Mi-am adus aminte de ea cînd, la Balbec, o priveau prea stăruitor cele două fete sau unele femei de acest soi ; îmi aminteam de suferința pe care o încercam cînd le vedeam străbătînd cu priviri active, ca privirile unui pictor care vrea să facă o schiță, fața pe de-a-ntregul acoperită și care, din pricina prezenței mele, fără îndoială, simțea acest contact fără să aibă aerul că-și dă seama de el, cu o pasivitate poate clandestin voluptuoasă.

Și înainte să-și fi revenit și să-mi fi vorbit, trecuse o secundă în timpul căreia Albertine nu se clintise, surîdea în vid, cu același aer de naturalețe simulată și de plăcere ascunsă ca și cum cineva ar fi fotografiat-o, sau chiar ca să-și ia în fața obiectivului, o poză mai vie — aceeași pe care o adoptase la Doncières când ne plimbam cu Saint-Loup, rîzînd și trecîndu-și limba peste buze, prefăcîndu-se că necăjește un ciine. Firește, în aceste momente, nu era nicidecum aceeași ca atunci când chiar ea se interesa de fetele care treceau. În acest din urmă caz, dimpotrivă, privirea ei intimă și catifelată se ațîntea, se lipea de trecătoare, atît de aderentă, atît de corosivă, încît când și-o lua de pe ele, părea că trebuie să tragi și pielea o dată cu ea. Dar în acel moment, privirea aceea care cel puțin îi dădea un aer serios, pînă la a o face să pară suferindă, mi se păruse gingașă, pe lîngă privirea atonă și fericită pe care o avea lîngă cele două fete, și aș fi preferat expresia întunecată a dorinței pe care poate o resimțea uneori, expresiei rîzătoare pricinuită de dorința pe care o inspira. În zadar încerca să-și ascundă conștiința pe care o avea despre acest lucru ; dorința fetelor o scâldea, o învăluia, vapo-roasă, voluptoasă, întreaga ei figură părea roz. Dar cine știe dacă în lipsa mea Albertine ar continua să facă tot ceea ce ținea în acele momente în suspensie, în ea, tot ceea ce iradia în jurul ei, și mă făcea să sufăr atît de mult ; cine știe, dacă

acum, cînd nu eram de față, n-ar răspunde cu îndrăzneală avansurilor celor două fete? Firește, aceste amintiri îmi pricinuiau o mare durere, erau ca o mărturisire deplină a înclinărilor Albertinei, o spovedanie generală a necredinței, împotriva cărora nu puteau avea mai multă trecere jurămintele între patru ochi pe care mi le făcea, în care voiam să cred, rezultatele negative ale cercetărilor mele incomplete, asigurările Andreei poate făcute în înțelegere cu ea. Albertine putea să-mi nege trădările ei particulare, căci prin cuvinte care-i scăpau, mai puternice decît declarațiile contrare, numai prin acele priviri mărturisise ce voia să ascundă mai mult decît niște fapte speciale precum și faptul că mai degrabă s-ar omori decît să-și recunoască înclinarea. Căci nici o ființă nu vrea să-și destăinuiască sufletul.

În ciuda durerii pe care mi-o pricinuiau aceste amintiri, aș fi putut oare nega că tocmai programul matineului de la Trocadéro trezise nevoia mea de Albertine? Ea era dintre femeile ale căror greșeli le-ar putea, la rigoare, ține loc de farmec, și în aceeași măsură ca și greșelile lor, bunătatea ce le succede, readuce în noi acea gingășie pe care, aiudoma unui bolnav ce nu se simte niciodată bine două zile în șir, sîntem neîncetat siliți să le recucerim. De altminteri, chiar mai mult decît greșelile lor din timpul cît le iubim,

sînt greşelile lor dinainte de a le fi cunoscut, şi cea dintîi din toate : firea lor. Asemenea amoruri sînt într-adevăr dureroase, pentru că lor le pre-există un soi de păcat originar al femeii, un păcat care ne face să le iubim, astfel încît, cînd le uităm, avem mai puţin nevoie de ele şi ca să reîncepem să iubim, trebuie să reîncepem să suferim. Ceea ce mă preocupa cel mai mult în acest moment era dorinţa să nu le regăsească pe cele două fete şi să ştiu dacă o cunoştea sau nu pe Léa ; şi asta, în ciuda faptului că n-ar trebui să ne interesăm de faptele particulare în alt chip decît din pricina semnificaţiei lor generale şi în pofida puerilităţii tot atît de mare ca şi cea a călătoriei sau a dorinţei de a cunoaşte femeile — ce există în faptul de a-ţi fragmenta curiozitatea în legătură cu ceea ce s-a cristalizat din întîmplare în minte, din torentul nevăzut al realităţilor crude care ne vor rămîne totdeauna necunoscute. De altfel chiar dacă ajungem să distrugem această cristalizare, ea va fi înlocuită îndată prin alta. Ieri mă temeam ca Albertine să nu se ducă la doamna Verdurin. Acum mă preocupa numai Léa. Gelozia care e legată la ochi nu e numai neputincioasă să descopere ceva în întunericul care o învăluie, e chiar unul din acele chinuri care te obligă să reîncepi neîncetat munca întocmai ca Danaidele ¹,

¹ Danaide cele 50 de fiice ale regelui Danaos osîndite, în Infern, să umple un butoi fără fund (n. ed).

ca Ixion¹. Chiar dacă prietenele ei n-ar fi acolo, ce impresie ar putea face asupra ei Léa înfrumusețată prin travestire, glorificată de succes ! Ce reverii i-ar lăsa Albertinei ! Ce dorinți care, chiar înfrîinate la mine i-ar stîrni dezgustul unei vieți în care nu putea să și le satisfacă.

De altfel, cine știe dacă n-o cunoștea pe Léa și nu se va duce să o vadă în cabina ei ? Și chiar dacă Léa n-o cunoștea, cine mă asigură că, zăbind-o în orice caz la Balbec, n-ar recunoaște-o și nu i-ar face poate un semn de pe scenă care ar îndritui-o pe Albertine să pretindă să i se deschidă intrarea în culise ? O primejdie pare foarte evitabilă cînd e conjurată. Aceasta nu era încă, mă temeam că nu va putea fi și mi se părea cu atît mai groaznică. Și totuși violența durerii mele în acest moment părea să-mi dea întrucîtva dovada dragostei pentru Albertine, pe care o simțeam aproape dispărînd cînd încercam să o realizez. Nu mă mai interesa nimic altceva, nu mă gîndeam decît la mijloacele prin care s-o împiedic să mai rămînă la Trocadéro, aș fi oferit orice sumă Léei ca să nu se ducă acolo. Dacă-ți dovedești deci preferința prin fapta pe care o săvîrșești mai mult decît prin gîndul pe care-l depeni, însemna deci că o iubeam pe Albertine.

¹ Regele lapiților osîndit de Jupiter să fie legat de o roată care se învîrtea fără încetare (n. ed.).

Dar această continuare a suferinței mele nu dădea mai multă consistență în mine imaginii Albertinei. Îmi pricinuia un rău, ca o divinitate care rămîne nevăzută. Făcînd mii de presupuneri, încercam să mă feresc de suferința mea, fără ca prin asta să-mi realizez dragostea.

Mai întîi trebuia să fiu sigur că Léa se afla într-adevăr la Trocadéro. După ce-i dădusem drumul lăptăresei dăruindu-i cinci¹ franci, i-am telefonat lui Bloch, care era și el prieten cu Léa, ca să-l întreb. Nu știa nimic și păru mirat că lucrul m-ar fi putut interesa. M-am gîndit că trebuia să procedez repede, că Françoise era îmbrăcată, iar eu nu, și în timp ce eu însumi mă sculam, am pus-o să cheme un automobil; trebuia să se ducă la Trocadéro, să-și ia bilet, să o caute pe Albertine peste tot în sală și să-i înmîneze un bilețel din parte-mi, în care-i spuneam că eram foarte tulburat de o scrisoare pe care o primisem chiar acum de la doamna din pricina căreia știa că fusesem atît de nefericit o noapte la Balbec. Îi aminteam că a doua zi mă dojenise că n-o chemasem. De aceea îmi îngăduiam, fi spuneam eu, să o rog să-mi sacrifice matineul ei și să vină să mă ia să ne ducem să luăm puțin aer

¹ În text, *doi franci*; evident scăpare a autorului care mai înainte spusese că-i dăduse lăptăresei cinci franci (n. ed.).

împreună, ca să încerc să-mi revin. Dar cum îmbrăcatul meu durează destul de mult timp, mi-ar face plăcerea ca ea să profite de prezența Françoisei și să se ducă să cumpere la Trois-Quartiers (acest magazin, fiind mai mic mă îngrijora mai puțin decît Bon Marché) jaboul de tul alb de care avea nevoie.

Biletul meu nu era probabil inutil. La drept vorbind, nu știam nimic din ceea ce făcuse Albertine, de cînd o cunoșteam, nici înainte. Dar în conversația ei (Albertine ar fi putut, dacă i-aș fi vorbit, să spună că n-auzisem bine), erau anumite contradicții, anumite îndreptări care mi se păreau tot atît de hotărîtoare ca un flagrant delict, dar mai puțin utilizabile împotriva Albertinei care adesea, prinsă în fraudă, ca un copil, îmi zădărnicea de fiecare dată prin strategice îndreptări atacurile nemiloase și restabilea situația. Nemiloase mai ales pentru mine. Se folosea nu de un rafinament de stil, ca să-și dreagă imprudențele, ci de acele schimbări neașteptate de sintaxă care seamănă puțin cu ceea ce gramaticienii numesc *anacolut* sau ceva în felul acesta. Din neglijență, vorbind despre femei spunea : „Îmi aduc aminte că, de curînd, eu“, pentru ca pe neașteptate, după o „pauză de un sfert“, „eu“ să se transforme în „ea“ un lucru pe care-l băgase de seamă pe cînd se plimba în chip nevinovat, dar pe care-l nu-l să-

vrşise. Nu era ea subiectul acţiunii. Aş fi vrut să-mi amintesc întocmai începutul frazei ca să conchid eu însumi, pentru că ea o întorcea, în așa fel încît îi puneă punct. Dar cum aşteptam acest sfîrşit, nu-mi aminteam bine începutul pe care, poate, din cauza aerului meu interesat îl făcuse să devieze şi mă neliniştea adevăratul ei gînd, amintirea ei adevărată. Din nenorocire acelaşi lucru se întîmplă cu începuturile unei minciuni a amantei noastre ca şi cu începuturile propriei noastre dragoste, sau a unei vocaţii. Se alcătuiască, se conglomerază, trec nebăgate în seamă de propria noastră atenţie. Cînd vrei să-ţi aminteşti în ce chip ai început să iubeşti o femeie, de-acum o şi iubeşti ; despre reveriile dinainte nu-ţi spunea : e preludiul unui amor, să fim atenţi ; ispitele înaintază prin surprindere, abia observate de noi. De asemenea, cu excepţia unor cazuri relativ rare, am pus aici faţă în faţă, numai pentru comoditatea povestirii, o spusă mincinoasă a Albertinei cu întîia ei afirmaţie asupra aceluiaşi subiect. Cum această dintîi afirmaţie, adesea, nu citeşte în viitor şi nu ghiceşte că afirmaţia contrarie i se va alătura, se strecurase neobservată, auzită, fireşte, de urechile mele, dar fără să o fi izolat din şirul cuvintelor Albertinei. Mai tîrziu, în faţa unei minciuni vădite, sau cuprins de o îndoială obsedantă, aş fi vrut să-mi aduc aminte ;

în zadar ; memoria mea nu fusese prevenită la timp ; crezuse că e inutil să păstreze o copie.

I-am recomandat Françoisei că, după ce o va fi făcut pe Albertine să părăsească sala, să mă înștiințeze prin telefon și să se întoarcă cu ea, mulțumită sau nu.

— Atita ar mai lipsi, ca să nu fie mulțumită să vină să-l vadă pe domnul, răspunse Françoise.

— Dar nu știu dacă-i place atât de mult să mă vadă.

— Ar trebui să fie tare nerecunoscătoare, urmă Françoise, în care Albertine reînnoia după atîția ani aceeași invidie chinuitoare pe care i-o pricinuisse odinioară Eulalie pe lângă mătușa mea. Neștiind că situația Albertinei pe lângă mine nu fusese căutată de ea, ci voită de mine (ceca ce din amor-propriu și ca să o fac pe Françoise să turbeze preferam să-i ascund), admira și nu putea să-i sufere dibăcia. O numea, cînd vorbea despre ea cu ceilalți servitori „comediană“, „ademenitoare“, care făcea din mine ce voia. Nu îndrăznea încă să se războiască cu ea, era cuviincioasă și se lăuda față de mine cu serviciile pe care i le făcea în legăturile ei cu mine, fiind de părere că e inutil să-mi spună ceva, că tot nu va ajunge la nimic, însă pîndea momentul oportun cînd va descoperi vreodată o fisură cît de mică în situația Albertinei, și-și făgăduia să o lărgească și să ne despartă de-a binelea.

— Foarte nerecunoscătoare ? Nu, Françoise, găsesc că eu sînt cel nerecunoscător, nu ştii cît de bună e cu mine. (Mi-era plăcut să par că sînt iubit). Pleacă repede.

— O s-o întind şi *presto*.

Influenţa fiicei sale începea să altereze oarecum vocabularul Françoisei. Astfel, toate limbajele îşi pierd puritatea, prin adăugarea unor cuvinte noi. Eram de altfel indirect răspunzător de această decădere a limbajului Françoisei, pe care-l cunoscusem în timpurile lui bune. Fiica Françoisei n-ar fi făcut să degenereze pînă la acel trivial jargon limbajul clasic al mamei sale, dacă s-ar fi mulţumit să vorbească „patois“¹ cu ea. Nu renunţa niciodată la el, şi cînd erau amîndouă cu mine, dacă aveau să-şi spună lucruri secrete, în loc să se închidă în bucătărie, îşi făureau chiar în mijlocul odăii mele o pavază mai greu de trecut decît uşa cea mai bine închisă, vorbind „patois“. Presupuneam numai că mama şi fiica nu trăiau totdeauna în cea mai bună înţelegere, dacă judecam după frecvenţa cu care revenea singurul cuvînt pe care-l puteam deosebi : „mă izaspirezi“ (afară numai dacă nu eram eu însumi obiectul acestei exasperări). Din păcate, limba cea mai necunoscută sfîrşeşte prin a se învăţa, cînd o auzi vorbindu-se mereu. Regretam că dialectul era „pa-

¹ Vorbire proprie unei regiuni limitate, într-un dialect.

tois“, căci reuşisem să-l cunosc şi cred că nu aş fi învăţat mai greu, nici dacă Françoise ar fi avut obiceiul să se exprime în limba persană. Când îşi dădu seama de progresele mele, Françoise îşi accelerează în zadar debitul, şi fiica ei aşijderi, nu mai era nimic de făcut. Mama fu dezolată că-i înţelegeam limbajul, apoi mulţumită când mă auzea vorbind „patois“. La drept vorbind, această mulţumire era un soi de bătaie de joc, căci, deşi sfîrşisem prin a-l pronunţa aproape ca ea, găsea între pronunţările noastre o prăpastie care o încînta şi începu să regrete că nu se întâlnea cu mai multă lume de prin locurile ei, la care nu se mai gîndise niciodată de multă vreme şi care, pare-se, s-ar fi strîmbat de rîs dacă m-ar fi auzit vorbind atît de prost „patois“. Numai gîndul acesta o umplea de veselie şi regret, şi înşira numele cutărui sau a cutărui ţăran care ar fi rîs pînă la lacrimi. În orice caz, nici o bucurie nu intra în tristeţea ei că, pronunţînd chiar şi prost, înţelegeam bine. Cheile devin inutile cînd cel pe care vrei să-l împiedici să intre se poate folosi de un şperaclu sau de o pîrghie de spărgător. Limbajul „patois“ ajungînd o apărare fără valoare, Françoise începu să vorbească cu fiica ei o franţuzească care deveni repede vulgară.

Eram gata, Françoise nu telefonase încă; trebuia oare să mai aştept? Dar cine ştie dacă o va

găsi pe Albertine ? Dacă aceasta n-o fi în culise ? Dacă întâlnindu-se chiar cu Françoise, va voi să se întoarcă ? După o jumătate de oră, soneria telefonului răsună și în inima mea bătură zgomotos nădejdea și teama. Erau, la porunca unui funcționar de la telefoane, un escadron volant de sunete care, cu o viteză instantanee îmi aduceau cuvintele telefonistului, și nu acelea ale Françoisei pe care o sfială și o melancolie ancestrale, aplicate unui obiect necunoscut strămoșilor ei, o împiedicau să se apropie de un receptor, fiind totuși gata să viziteze niște contagioși. O găsisese pe Albertine singură pe promenoir, și Albertine, după ce se dusesese să o anunțe pe Andrée că nu mai rămîne, o ajunsese îndată din urmă.

— Nu e supărată ? Ah ! iertați-mă, întrebați-o pe doamna, dacă domnișoara nu era supărată...

— Doamna îmi spunea să vă comunic că nu era deloc supărată, dimpotrivă ; în orice caz, dacă era nemulțumită nu se vedea. Se duc acum la Trois-Quartiers și vor fi acasă la ora două.

Am înțeles că ora două însemna ora trei, căci era trecut de ora două. Dar Françoise avea unul din acele cusururi specifice, permanente, de nevindecăt, cărora le spunem boli, de a nu putea să vadă, nici să spună ora exactă. Cînd Françoise se uita la ceasul ei, dacă era ora două, spunea : e ora unu, sau e ora trei, n-am putut înțelege

niciodată dacă fenomenul care se petrecea avea ca sediu vederea Françoisei sau gândul, sau limbajul ei ; ce e sigur, e că acest fenomen se întîmpla întotdeauna. Omenirea e foarte veche. Ereditatea, încrucișările au dat o forță imuabilă unor obiceiuri proaste, unor reflexe vicioase. Un om strănută și horcăie pentru că a trecut pe lângă un trandafir, altul are o erupție la mirosul vopselii proaspete ; mulți au colici dacă trebuie să plece în călătorie, și nepoții unor hoți care sînt milionari și darnici nu pot rezista la ispita de a ne fura cincizeci de franci. În ce privește faptul de a ști în ce consta imposibilitatea Françoisei să spună ora exactă, ea nu mi-a putut furniza niciodată vreo lămurire în această privință. Căci, deși aceste răspunsuri inexacte mă mîniau de obicei, Françoise nu încerca nici să-și scuze eroarea, nici să o explice. Rămînea mută, avea aerul că nu mă aude, ceea ce sfîrșea prin a mă scoate din fire. Aș fi vrut să aud un cuvînt de justificare, chiar dacă ar fi fost să o pun să bată în retragere ; dar nimic, o tăcere indiferentă. În orice caz, azi fără nici o îndoială, Albertine avea să se întoarcă cu Françoise la ora trei, Albertine nu o va vedea nici pe Léa, nici pe prietenele ei. Atunci primejdia de a reînnoi legături cu ele părăind înlăturată își pierdu îndată în ochii mei însemnătatea și am fost mirat, văzînd cu cîtă ușurință fusese înlăturată, că

crezusem că nu voi putea reuși. Am încercat o vie pornire de recunoștință față de Albertine care, vedeam, nu se dusesese la Trocadéro pentru prietenele Léei, și care-mi arăta, plecînd de la matineu și întorcîndu-se la un semn al meu, că-mi aparține mai mult decît îmi închipuiam. Pornirea mea fu și mai mare cînd un biciclist îmi aduse un bilet din parte-i ca să am răbdare și în care se aflau expresiile gingașe ce-i erau proprii: „*Scumpul meu, și dragă Marcel, sosesc mai puțin repede decît acest ciclist, a cărui bicicletă aș vrea să o iau ca să fiu cît mai repede lîngă dumneata. Cum crezi că aș putea fi supărată și că altceva m-ar amuza mai mult decît să fiu cu dumneata? Ar fi drăguț să ieșim amîndoi, ar fi încă și mai drăguț să ieșim totdeauna numai noi amîndoi. Ce idei îți faci deci? O, ce mai Marcel ! Ce mai Marcel ! Cu totul a dumitale, Albertine.*”

Rochiile pe care i le cumpăram, yachtul despre care-i vorbisem, capotele de la Fortuny, toate acestea avînd în supunerea Albertinei, nu compensație, dar complementul său, îmi apărea ca tot atîtea privilegii pe care le exercitam ; căci datoriile și sarcinile unui stăpîn fac parte din stăpînire și o definesc, o dovedesc, tot atît de mult precît și drepturile. Și acestea, pe care mi le recunoștea, dădeau tocmai sarcinilor mele adevăratul lor caracter : aveam o femeie a mea, care, la pri-

mul cuvînt pe care i-l trimiteam pe neașteptate, punca să mi se telefoneze cu deferență, că se va întoarce, că se va lăsa adusă îndată. Eram mai stăpîn decît aș fi crezut. Mai stăpîn, adică și mai rob. Nu mai eram nerăbdător să o văd pe Albertine. Certitudinea că făcea acum tîrguicli cu Françoise, că se va întoarce împreună cu ea, într-un moment apropiat pe care l-aș fi prelungit bucuros, lumina ca un astru strălucit și pașnic un timp pe care l-aș fi petrecut acum cu mult mai multă plăcere singur. Dragostea mea pentru Albertine mă făcuse să mă scol și să mă pregătesc să ies, dar m-ar fi împiedicat să mă bucur de ieșirea mea în oraș. Mă gîndeam că în duminica aceasta, micile lucrătoare, midinetele, cocotele se plimbau la Bois. Și cu aceste cuvinte de midinete, de mici lucrătoare (cum mi se întîmpla adesea cu un nume propriu, un nume de fată citit în darea de seamă a unui bal), cu imaginea unui corsaj alb, a unei fuste scurte, fiindcă îndărătul acestei imagini puneam o persoană necunoscută și care m-ar fi putut iubi, plăsmuiam singur femeii demne de dorit și-mi spuneam : „Ce bine trebuie să fie cu ele ! Dar la ce mi-ar sluji că ar fi bine, din moment ce nu voi ieși singur ?“ Profitînd de faptul că eram încă singur și trăgînd perdelele doar pe jumătate pentru ca soarele să nu mă împiedice să citesc noatele, m-am așezat la pian și am deschis, la întîm-

plare, Sonata de Vinteuil, care era aşezată acolo şi am început să cînt; pentru că întoarcerea Albertinei era încă destul de depărtată, dar în schimb cu totul sigură, aveam în acelaşi timp şi răgaz şi linişte sufletească. Scăldat de aşteptarea plină de siguranţă a întoarcerii ei cu Françoise şi de încrederea în supunerea ei, ca în beatitudinea unei lumini interioare care mă încălzea tot atît de mult ca şi cea de afară, puteam dispune de gîndul meu, desprinzîndu-l o clipă de Albertine, ca să-l aplic Sonatei. Aici chiar în această sonată n-am încercat să observ în ce măsură combinaţia motivului voluptuos cu motivul neliniştei răspundea acum mai mult dragostei mele pentru Albertine, dragoste din care gelozia fusese atîta timp absentă, încît putusem să-i mărturisesc lui Swann că nu cunoşteam acest sentiment. Nu, luînd Sonata din alt punct de vedere, privind-o în ea însăşi, ca opera unui mare artist, eram readus de fluxul sonor spre primele zile de la Combray — nu vreau să spun de la Montjouvain şi din direcţia Méséglise, ci al plimbărilor spre Guermantes — cînd eu însumi dorişem să fiu artist. Părăsind de fapt această ambiţie, renuntaşem oare la ceva real? Viaţa putea să mă consoleze de renunţarea la artă? Se află oare în artă vreun adevăr mai adînc în care personalitatea noastră adevărată găseşte o expresie pe care

nu i-o dau faptele vieții ? Fiecare mare artist pare, într-adevăr, atît de deosebit de ceilalți și ne dă în asemenea măsură acea senzație a individualității pe care o căutăm în zadar în existența zilnică ! În momentul în care mă gîndeam la asta mi-a atras atenția o măsură a Sonatei, măsură pe care o cunoșteam totuși bine, dar uneori atenția luminează în chip diferit lucruri cunoscute totuși de multă vreme și în care descoperim ceea ce nu văzusem niciodată. Cîntînd măsura aceasta, și cu toate că Vinteuil avusese de gînd să exprime în ea o închipuire care i-ar fi rămas cu totul străină lui Wagner, nu m-am putut împiedica să murmur : „*Tristan*“ cu surîsul pe care-l are prietenul unei familii cînd regăsește ceva din străbunic în intonația, într-un gest al nepotului care nu l-a cunoscut. Și cum privești atunci o fotografie care îngăduie să se precizeze asemănarea, peste Sonata lui Vinteuil am instalat pe pupitru partitura lui *Tristan*, din care se cîntau tocmai în acea după-amiază fragmente la concertul Lamoureux. Admirîndu-l pe meșterul de la Bayreuth, n-aveam nici unul din scrupulele acelora cărora, întocmai ca lui Nietzsche, datoria le dictează să fugă, în artă ca și în viață, de frumusețea ce-i ispitește și care, smulgîndu-se din muzica lui *Tristan* îl neagă și pe *Parsifal* și care, dintr-un ascetism spiritual, din mortificare în mortificare,

ajung, urmînd cel mai sîngeros calvar, sã se ridice pînã la pura cunoaștere și pînã la ardoarea deplinã a *Surugiului din Longjumeau*. Îmi dãdeam seama de tot ce are real opera lui Wagner, revãzînd aceste teme stãruitoare și fugare care viziteazã un act, se depãrteazã doar ca sã revinã și uneori, îndeapãrtate, adormite, aproape desprinse, sînt în alte momente, deși rãmîn nelãmurite, atît de stãruitoare și atît de apropiate, atît de lãuntrice, atît de organice, atît de viscerele, încît s-ar spune cã sînt mai puțin reluarea unui motiv decît a unei nevralgii.

Muzica, foarte diferitã în aceastã privințã de societatea Albertinei, mã ajuta sã cobor în mine însumi, sã descopãr ceva nou : diversitatea pe care o cãutasem zadarnic în viațã, în cãlãtorie, a cãrei nostalgie mi-era totuși datã de acest flux sonor care făcea sã moarã lîngã mine valurile sale însozite. Diversitate dublã. Dupã cum spectrul exteriorizeazã pentru noi alcãtuirea luminii, armonia unui Wagner, culoarea unui Elstir ne îngãduie sã cunoaștem acea esențã calitativã a senzațiilor altcuiva în care dragostea pentru o altã ființã nu ne face sã pãtrundem. Apoi, diversitatea în sînul însuși al operei, prin singurul mijloc de a fi efectiv divers : sã întrunești diferite individualități. Acolo unde un muzician mărunt ar pretinde cã descrie un scutier, un cavalier,

cîtă vreme i-ar pune să cînte din aceeași muzică, Wagner, dimpotrivă, pune sub fiecare denumire o realitate diferită, și ori de cîte ori apare scutierul său, acesta e o figură deosebită, în același timp complicată și simplistă, care cu o întreciocrnire de linii vesele și feudale, se înscrie în nemărginirea sonoră. De aici purcede plinătatea unei muzici pe care o umple într-adevăr atîtea muzici din care fiecare e o ființă. O ființă sau impresia pe care ne-o dă o înfățișare momentană a naturii. Chiar ceea ce este în ea lucrul cel mai independent de sentimentul pe care ne face să-l încercăm, își păstrează realitatea exterioară și pe de-a-ntregul definită ; cîntecul unei păsări, sunetul cornului unui vînător, aria pe care o cîntă un păstor cu fluierul său, desenează pe orizont silueta lor sonoră. Firește, Wagner avea să și-o apropie, să se servească de ea, să o facă să intre într-o orchestră, să o robească celor mai înalte idei muzicale, dar respectîndu-i totuși originalitatea primordială, după cum un cioplitor respectă fibrele, esența specială a lemnului pe care-l sculptează.

Dar, cu toată bogăția acestor opere în care contemplarea naturii își are locul alături de acțiune, alături de indivizi care nu sînt doar nume de personaje, mă gîndeam în ce măsură totuși aceste opere participă la acel fel de a fi — deși

În chip minunat — totdeauna incomplete, care e caracteristica tuturor operelor mari din veacul al XIX-lea ; din veacul al XIX-lea, ai cărui cei mai mari scriitori nu și-au izbutit cărțile, dar, privindu-se la lucru ca și cum ar fi fost în același timp lucrători și judecători, au scos din această auto-contemplare o frumusețe nouă, exterioară și superioară operei, impunându-i retroactiv o unitate, o grandoare pe care n-o are. Fără să ne oprim la cel ce a arătat prea târziu în romanele sale o *Comedie umană*, nici la cei ce au intitulat *Legenda veacurilor* și *Biblia omenirii* niște poeme sau încercări răzlețe, nu poate oare spune, totuși, de acesta din urmă că încarnează atît de bine veacul al XIX-lea, că cele mai mari frumuseți ale lui Michelet nu trebuie căutate atît în opera lui înșăși, cît în atitudinile pe care le ia în fața operei sale, nu în *Istoria Franței* sau în *Istoria Revoluției*, ci în acele prefete ale căștilor lui ? Prefața, adică pagini scrise după ele, în care le privește, și cărora trebuie să le adăugăm ici-colo cîteva fraze începînd de obicei printr-un : „Să o spun oare ?“, care nu e o precauție de savant, ci o cadență de muzician. Celălalt muzician, Wagner, acel ce mă încînta acum, scoțînd din sertarele sale o bucată fermecătoare ca să o facă să intre ca o temă retrospectiv necesară într-o operă la care nu se gîndea în momentul cînd o compu-

sese, creind apoi o primă operă mitologică, pe urmă o a doua, apoi altele și băgînd de seamă deodată că făcuse o tetralogie, trebuie să fi încercat același entuziasm ca și Balzac, care aruncînd asupra lucrărilor sale privirea unui străin și totodată a unui tată, găsind uneia puritatea lui Rafael, celeilalte simplitatea unei *Evanghelii*, s-a gîndit deodată, proiectînd asupra lor o iluminatie retrospectivă, că vor fi mai frumoase adunate într-un ciclu în care aceleași personaje ar reveni, și adăugă astfel operei, în această înnădire, o tușă, cea din urmă și cea mai sublimă. Unitatea ulterioară, nu artificială, astfel s-ar fi prefăcut în pulbere ca atîtea sistematizări ale unor scriitori mediocri care, cu sprijinul titlurilor și al subtitlurilor dau aparența 'că au urmărit un singur și transcendent scop. Nicidecum factice, poate chiar mai reală de a fi ulterioară, de a fi zămislită dintr-o clipă de entuziasm, cînd e decoperită printre bucățile care n-au decît să se unească; unitate care se ignoră, deci vitală și nu logică, și care n-a proscris varietatea, n-a răcit executarea. Ea țîșnește (dar de data aceasta aplicîndu-se ansamblului) ca cutare bucată compusă aparte, născută dintr-o inspirație care nu e cerută de dezvoltarea artificială a unei teze, și care vine să se integreze restului. Cu marea mișcare de orchestră care precede întoarcerea Izoldei, însăși opera

a atras spre ea aria fluierului, pe jumătate uitată, a păstorului. Și, fără îndoială, în aceeași măsură progresia orchestrei la apropierea corăbiei, când își însușește acele note ale fluierului, le transformă, le îmbină în extazul său, le frînge ritmul, le luminează tonalitatea, le accelerează mișcarea, le înmulțește instrumentația, în aceeași măsură însuși Wagner a încercat tot atîta bucurie cînd a descoperit în memoria lui aria păstorului, a acceptat-o cînd opera sa i-a dat toată semnificația ei. De altminteri, această bucurie nu-l părăsește niciodată. La el, oricare ar fi tristețea poetului, ea e mîngîiată, întrecută -- adică din păcate oarecum distrusă -- de veselia făuritorului. Dar atunci, mă tulburase tot atît această vulcanică îndemănare, cit și identitatea pe care o observasem mai adineauri dintre fraza lui Vinteuil și aceea a lui Wagner. Să fie oare ea aceea care ar da la marii artiști iluzia unei originalități temeinice, de neclintit în aparență, răsfrîngerea unei realități mai mult decît omenești, de fapt produsul unei munci iscusite? Dacă arta nu e decît atît, ea nu e mai reală decît viața și nu mai trebuia să încerc atîtea regrete. Continuam să cînt *Tristan*. Despărțit de Wagner printr-un perete sonor, îl auzeam cum chiuia, invitîndu-mă să-i împărtășesc bucuria, auzeam crescînd rîsul nemuritor de tînăr și loviturile de ciocan ale lui

Siegfrid ; de altfel aceste fraze erau mai minunate bătute, îndemînarea tehnică a lucrătorului nu slujea decît ca să le facă să părăsească mai liber pămîntul, păsări care nu semănau cu lebăda lui Lohengrin, ci cu aeroplanul pe care-l văzusem la Balbec transformîndu-și energia în înălțare, plănînd deasupra valurilor și pierzîndu-se în cer. Poate după cum păsările care se ridică mai sus, care zboară mai repede, au o aripă mai puternică, erau necesare aceste aparate cu adevărat materiale ca să se exploreze infinitul, acești o sută douăzeci de cai marca Mystère în care, oricît de sus ai plana, uruitul puternic al motorului te cam împiedică să guști tăcerea spațiilor.

Nu știu de ce cursul reveriilor mele, care urmărise pînă acum amintiri muzicale, se îndreptă asupra acelor care au fost în timpul nostru cei mai buni executanți și printre care, exagerînd puțin, îl făceam să figureze pe Morel. Îndată gîndul meu își schimbă brusc direcția și începui să mă gîndesc la caracterul lui Morel, la unele ciudățenii ale acestui caracter. De altfel, și asta se putea îmbina, dar nu confunda cu neurastenia care-l rodea. Morel avea obiceiul să vorbească de viața lui, dar înfățișînd-o într-o imagine atît de întunecată, încît era foarte greu să întrezărești ceva. Se punea, de pildă, cu totul la dispoziția domnului de Charlus, cu condiția să aibă serile li-

bere, căci dorea să poată urma după cină un curs de algebră. Domnul de Charlus îl învoia, dar cerea să-l vadă după aceea.

— Cu neputință, e o veche pictură italienească (gluma aceasta n-are nici un înțeles astfel transcrisă, dar domnul de Charlus îl pusese pe Morel să citească *l'Éducation sentimentale*¹, în al cărui penultim capitol, Frédéric Moreau rostește fraza aceasta ; în glumă Morel nu rostea niciodată cuvântul „imposibil“ fără să-l urmeze de : „e o veche pictură italienească“), cursul ține foarte tîrziu și e și așa un mare deranjament pentru profesor care firește că ar fi foarte jignit.

— Dar nici nu e nevoie de curs, algebra nu e nici înnotul, nici chiar limba engleză, se învață tot atît de bine din carte, răspunse domnul de Charlus care ghicise îndată în cursul de algebră una din acele imagini din care nu putea descurca nimic. Poate era vreo încurcătură cu vreo femeie sau, dacă Morel căuta să cîștige bani prin mijloace dubioase și se afiliase poliției secrete, o expediție cu agenți de la siguranță, și cine știe ? poate și mai rău, așteptarea vreunui gigolo de care poate ar fi nevoie într-o casă de prostituție.

— Chiar cu mult mai ușor, dintr-o carte, răspundea Morel domnului de Charlus, căci nu se înțelege nimic dintr-un curs de algebră.

¹ Roman de Gustave Flaubert (n. ed.).

— Atunci de ce nu o studiezi mai degrabă la mine, unde te simți totuși atît de confortabil? i-ar fi putut răspunde domnul de Charlus, dar se feri, știind că îndată, chiar dacă ar fi păstrat același caracter necesar de a rezerva orele de seară, cursul de algebră imaginat s-ar fi transformat numaidecît într-o lecție obligatorie de dans sau de desen. Dar domnul de Charlus își putu da seama că se înșela, cel puțin în parte; Morel se ocupa adesea, la baron, cu rezolvarea ecuațiilor. Domnul de Charlus obiectă că algebra nu putea sluji întru-nimic unui violonist. Morel răspunse că era o distracție, ca să treacă timpul și să combată neuras-tenia. Fără îndoială, domnul de Charlus ar fi putut încerca să se informeze, să afle ceea ce erau într-a-devăr aceste cursuri de algebră misterioase și de neînălțurat, care aveau loc numai noaptea. Dar domnul de Charlus era prea angajat în itele lumii ca să se ocupe de descurcatul celor ale ocupațiilor lui Morel. Vizitele primite sau făcute, timpul petrecut la club, cinele în oraș, serile la teatru îl împiedicau să se gîndească la acestea, precum și la răutatea violentă și ascunsă despre care se spunea că Morel o lăsase să izbucnească și o ascunsesse totodată, în mediile succesive, în diferitele orașe prin care trecuse, și unde nu se vorbea de el decît cu înfiorare, în șoapte, și fără să se îndrăznească să se povestească ceva.

Din păcate mi-a fost dat să aud una din aceste explozii de nervozitate răutăcioasă, cînd, după ce mă ridicasem de la pian, coborîsem în curte să ies în întîmpinarea Albertinei care nu mai venea. Trecînd prin fața dughenii lui Jupien în care Morel și cea care credeam că avea să-i fie în curînd soție erau singuri, l-am auzit pe Morel strigînd din rășputeri, cu un accent țărănesc pe care nu i-l cunoșteam, refulat de obicei, și extrem de ciudat. Cuvintele nu erau mai puțin ciudate, cu greșeli de limbă, căci toate le știa imperfect. „N-ai de gînd să ieși, femeie de trotuar, femeie de trotuar, femeie de trotuar“ repeta el bieteii micuțe care firește că la început nu înțelesese ce voia să spună, apoi, tremurînd și mîndră, rămase nemișcată în fața lui. „Ți-am spus să ieși, femeie de trotuar, femeie de trotuar, femeie de trotuar, du-te de-l caută pe unchiul tău ca să-i spun cine ești, tînfă.“ Tocmai în momentul acela se auzi prin curte vocea lui Jupien care se întorcea stînd de vorbă cu unul din prietenii lui, și cum știam că Morel era foarte laș, am găsit că e inutil să-mi alătur puterile celor ale lui Jupien și ale prietenului său care vor fi într-o clipă în dugheană, așa că m-am întors sus ca să-l evit pe Morel, care, deși simulase că dorea atît de mult ca Jupien să fie adus (pe semne ca să o sperie și să o stăpînească pe micuță, printr-un șantaj care nu

era poate întemeiat pe nimic), se grăbi să iasă numaidecît ce-l auzi în curte. Cuvintele reproduse nu înseamnă nimic, ele n-ar putea tălmăci bătăile de inimă cu care am urcat scara. Aceste scene la care asistăm, în viață, găsesc un element de forță incalculabilă în ceea ce militarii numesc, în materie de ofensivă, beneficiul surprizei și, în zadar încercam atîta duioșie calmă știind că Albertine, în loc să rămînă la Trocadéro, avea să se întoarcă lîngă mine, căci îmi răsuna încă în ureche accentul acelor cuvinte de zece ori repetate : „femeie de trotuar, femeie de trotuar,” care mă tulburaseră.

Puțin cîte puțin, agitația mea se potoli. Albertine avea să se întoarcă. Peste o clipă avea să sune la ușă. Simțeam că viața mea nu mai era cum ar fi putut să fie și faptul de a avea astfel o femeie, cu care, foarte firesc, cînd avea să se întoarcă, trebuia să ies, spre a cărei înfrumusețare puterile și activitatea mea aveau să fie din ce în ce mai mult îndreptate, făcea din mine un lăstar, îngreuiat de rodul îmbelșugat în care trec toate rezervele lui. Contrastînd cu neliniștea care mă sbuciuma încă acum o oră, calmul pe care mi-l aducea întoarcerea Albertinei era mai amplu decît acela pe care-l încercasem dimineața, înaintea plecării ei. Anticipînd asupra viitorului, al cărui stăpîn eram grație supunerii prietenei mele, mai

rezistent parcă, împlinit și stabilit de prezența iminentă, inoportună, inevitabilă și gingașă, era liniștea (dispensându-ne să căutăm fericirea în noi înșine) care izvorăște dintr-un sentiment familial și dintr-o fericire casnică. Familial și casnic : acesta fu încă, nu mai puțin decît simțămîntul care revărsase atîta liniște în mine în timp ce o așteptam pe Albertine, acela pe care l-am încercat apoi, plimbîndu-mă cu ea. Își scoase o clipă mînușă, fie ca să-mi atingă mîna, fie ca să mă minuneze lăsîndu-mă să văd, alături de cel pe care i-l dăduse doamna Bontemps, un inel pe care se așternea întinderea largă și lichidă a unei frunze luminoase de rubin :

— Încă un inel, Albertine. Mătușa dumitale e de o dărnicie !

— Nu, ăsta nu e de la mătușa mea, spuse ea rîzînd. Eu l-am cumpărat, deoarece grație dumitale pot face mari economii. Nici nu știu cui i-a aparținut. Un călător care n-avea bani l-a lăsat proprietarului unui hotel la care am tras la Mans. Nu știa ce să facă cu el și l-ar fi vîndut cu mult sub valoarea lui. Dar tot era prea scump pentru mine. Acum, cînd grație dumitale, sînt o doamnă șic, l-am întrebat dacă-l mai are și iată-l.

— Acum ai multe inele, Albertine. Unde o să-l mai pui pe cel pe care ți-l voi da ? În orice caz, acesta e foarte frumos ; nu pot desluși cizelurile

din jurul rubinului, s-ar spune un cap de bărbat care face grimase. Dar n-am vederea prea bună.

— Chiar dacă ai avea-o mai bună, nu te-ar ajuta prea mult. Nici eu nu deosebesc nimic.

Odinioară mi se întâmplase adesea, citind memorii, sau un roman în care un bărbat iese totdeauna cu o femeie și ia ceaiul cu ea, să doresc să fac la fel. Crezusem uneori că reușesc, luînd-o de pildă, cu mine, pe amanta lui Saint-Loup, ducîndu-mă să cinez cu ea. Dar în zadar chemam în ajutor gîndul că jucam într-adevăr în acel moment personajul pe care-l invidiasem în roman, gîndul acesta mă convingea că trebuia să simt plăcere în tovărășia Rachelei și ea nu-mi dădea nici una. Ori de cîte ori vrem să imităm un lucru care a fost cu adevărat real, uităm că el n-a fost produs din voința de a imita, ci printr-o forță inconștientă, și reală, la rîndul ei ; dar acea impresie deosebită pe care nu mi-o putuse da dorința de a încerca o plăcere gingașă plimbîndu-mă cu Rachel, iată că o încercam acum fără să o fi căutat cîtuși de puțin, dar din motive cu totul altele, sincere, adînci ; ca să citez o pildă, din motivul că gelozia mea mă împiedica să fiu departe de Albertine, și, din moment ce puteam să ies, o lăsam să se plimbe fără mine. N-o încercam decît acum pentru că cunoașterea nu e a lucrurilor exterioare pe care vrei să le observi, ci a senza-

țiilor involuntare, pentru că odinioară o femeie în zadar putea fi în aceeași trăsură cu mine, ea nu era în *realitate* alături de mine atît timp cît n-o creea din nou, în orice clipă, nevoia de ea, cum avusesem eu nevoie de Albertine, atît timp cît mîngîierea constantă a privirii mele nu-i dădea mereu acele nuanțe care cer să fie neîncetat înprospătate, atît timp cît simțurile, chiar potolite dar care-și amintesc, nu puneau dedesubtul acestor culori savoare și consistență, atît timp cît unită cu simțurile și cu imaginația care le exaltă, gelozia n-o menține pe această femeie în echilibru, lîngă noi, printr-o atracție compensată, tot atît de puternică aidoma legii gravitației. Trăsura noastră cobora repede bulevardele, aleile ale căror palate înșirate, congelăție roz de soare și de frig, îmi aminteau vizitele mele la doamna Swann, luminate gingaș de crizanteme în așteptarea orei cînd se aprindeau lămpile.

Abia aveam timpul să bag de seamă, atît eram de izolat de ele prin geamul automobilului ca și de fereastra odăii mele, vreo tină ră precupeată, sau vreo lăptăreasă, stînd în fața ușii, iluminată de timpul frumos ca o eroină pe care dorința mea era de ajuns să o antreneze în peripeții desfătătoare, în pragul unui roman pe care nu-l voi cunoaște. Căci nu-i puteam cere Albertinei să mă opresc și nu se mai vedeau femeile tinere că-

rora ochii mei abia le deosebiseră trăsăturile și le mîngîiaseră frăgezimea în aburul auriu ce le scălda. Emoția de care mă simțeam cuprins ză-rind-o pe fiica unui negustor de vinuri în casa ei sau o spălătoreasă stînd de vorbă, în stradă, era emoția pe care o ai cînd recunoști zeițele. De cînd nu mai există Olympul, locuitorii lui trăiesc pe pămînt. Și cînd, pentru un tablou mitologic, pictorii au pus să le pozeze pentru Venus sau Ceres niște fete din popor care se îndeletniceau cu meseriile cele mai de rînd, departe de a fi săvîrșit vreo nelegiuire, n-au făcut decît să le adauge, să le restituie calitatea, însușirile divine de care fuseseră despuiate.

— Cum ți-a părut Trocadéro, nebună mică ?

— Sînt cum nu se poate mai mulțumită că l-am părăsit ca să vin cu dumneata. Cred că e de Davioud.

— Cum s-a mai cultivat mica mea Albertine ! Într-adevăr e de Davioud, dar uitasem.

— Cît timp dormi, îți citesc cărțile, leneșule. Ca monument este destul de urît, nu-i așa ?

— Micuțo, te schimbi atît de repede și devii atît de inteligentă (era adevărat, dar în plus nu-mi plăcea că, în lipsă de altele, să aibă mulțumirea, să-și spună că cel puțin timpul pe care-l petrece la mine nu-i pe de-a-ntregul pierdut pentru ea) încît o să-ți spun, la nevoie, lucruri care ar fi în-

deobște considerate ca false și care corespund unui adevăr pe care-l caut. Știi ce e impresionismul ?

— Foarte bine.

— Atunci iată ce vreau să spun : îți aduci aminte de biserica din Marcouville l'Orgueilleuse care nu-i plăcea lui Elstir pentru că era nouă ? Nu e oare în contradicție cu propriul său impresionism când scoate astfel aceste monumente din impresia globală în care sînt cuprinse, le scoate în afara luminii în care sînt contopite și examinează, precum un arheolog, valoarea lor intrinsecă ? Când pictează fie un spital, o școală, un afiș pe un perete nu au oare aceeași valoare ca și o catedrală de neprețuit care se află alături într-o imagine indivizibilă ? Adu-ți aminte cum era arsă de soare, fațada, cum plutea în lumină reliefurile acelor sfinți de la Marcouville. Ce are-aface că un monument e nou, dacă pare vechi, și chiar dacă nu ar părea ? Poezia pe care o conțin cartierele vechi a fost extrasă pînă la ultima picătură, dar unele case clădite de curînd pentru micii burghezi înstăriți, în cartierele noi, în care piatra prea albă este proaspăt tăiată, nu sfîșie ele oare aerul torid de amiază, în iulie, la ora la care negustorii se întorc, la prînz, în cartierele mărginașe, cu un strigăt tot atît de acid ca și mirosul cireșelor ce așteaptă ca prînzul să fie servit în sufrageria întunecoasă, în care prismele de

sticlă pe care se pun cuțitele proiectează focuri multicolore și tot atât de frumoase ca și vitraliile de la Chartres ?

— Ce drăguț ești ! Dacă o să ajung vreodată să fiu inteligentă, e numai grație dumitale.

— De ce pe o zi frumoasă, să-ți întorci ochii de la Trocadéro, ale cărui turnuri în formă de gît de girafă ne fac să ne gîndim la mînăstirea din Pavia ?

— Îmi amintește, înălțat astfel pe colnicul său, o reproducere de Mantegna pe care o ai, cred că e Saint-Sébastien, unde, în fund, e-un oraș în amfiteatru și care ai jura că e Trocadéro-ul.

— Vezi bine ! Dar, cum, ai văzut reproducerea lui Mantegna ? Ești nămaipomenită !

Ajunsesem în cartierele mai populare și așezarea unei Venus ancilare în dosul fiecărei tejghele făcea din ea un soi de altar suburban la picioarele căruia aș fi vrut să-mi petrec viața.

Cum se obișnuiește în ajunul unei morți timpurii, făceam socoteala plăcerilor de care mă lipsa punctul final pe care Albertine îl puneă libertății mele. La Passy, chiar pe șosea, din pricina înghesuiei, niște fete tinere care se țineau de talie mă minunară prin surîsul lor. N-am avut timpul să deosebesc bine, dar era puțin probabil să fi exagerat ; în orice mulțime, într-adevăr, în orice mulțime de tineret nu este rar să înțîlnești efi-

gia unui profil nobil. Astfel încît aceste mulțimi populare din zilele de sărbători sînt pentru voluptoși tot atît de prețioase ca pentru arheolog pămîntul răscolit în care o săpătură scoate la iveală niște medalii antice. Am ajuns la Bois. Mă gîndeam că dacă Albertine n-ar fi ieșit cu mine, aş putea în acest moment, la cercul din Champs Elysées, să aud zbuciumul wagnerian făcînd să gearnă toate corzile orchestrei, să atragă spre ea ca o spumă ușoară, aria fluierului pe care o cîntasem mai adineauri, să o facă să zboare, să o frămînte, să o deformeze, să o împartă, să o atragă într-un vârtej crescînd. Cel puțin voiam ca plimbarea noastră să fie scurtă și să ne întoarcem devreme, căci, fără să-i spun un cuvînt Albertinei, hotărîsem să mă duc diseară la Verdurini. Îmi trimiseseră de curînd o invitație pe care o aruncasem la coș cu toate celelalte. Dar m-am răzgîndit pentru astă-seară, căci voiam să aflu ce persoane putuse spera Albertine să întîlnească la ei după-amiază. La drept vorbind, ajunseseam cu Albertine la acel moment cînd (dacă totul continuă ca de obicei, dacă lucrurile se petrec normal) o femeie nu mai slujește decît ca tranziție spre o altă femeie. E încă prinsă în inima noastră, dar foarte puțin; ne grăbim să ne ducem în fiecare seară să găsim necunoscute, și mai ales necunoscute pe care ea le cunoaște și care ne vor

putea povesti viața lor. Într-adevăr, de la ea posedasem tot, sleisem tot ce consimțise să-mi dea din ea însăși. Viața ei, adică tocmai partea pe care n-o cunoșteam, lucrurile asupra cărora am întrebato în zadar și pe care le vom putea culege de pe niște buze moi.

Dacă viața mea cu Albertine mă împiedica să mă duc la Veneția, să călătoresc, cel puțin aș fi putut adineauri, dacă aș fi fost singur, să cunosc tinerele midinete răzlețite în însorirea acestei splendide duminici și a căror frumusețe se datora, în bună parte, vieții necunoscute care le însuflețește. Ochii pe care-i vezi nu sînt oare toți însuflețiți de o privire ale cărei imagini, amintiri, așteptări, disprețuri pe care această privire le poartă în ea și de care n-o poți despărți, nu le știi? Această existență, a ființei care trece, n-ar da oare, după ceea ce este, o valoare veritabilă încruntării acelor sprîncene, dilatării acelor nări? Prezența Albertinei mă împiedica să mă îndrept spre ele și poate astfel să încetez de a le mai dori. Cel ce vrea să întrețină în el dorința de a continua viața și credința în ceva mai desfătător decît lucrurile obișnuite, trebuie să se plimbe; căci străzile, aleile sînt pline de zeițe. Dar zeițele nu vor să se apropie. Ici și colo, printre copaci, la intrarea vreunei cafenele, cîte o servitoare veghea, ca o nimfă la marginea unei păduri sacre, în

timp ce în fund, trei tinere fete ședeau lângă arcul imens al bicicletelor așezate alături de ele, ca trei nemuritoare rezemate de norul sau de armăsarul din povești pe care ele își fac călătoriile lor mitologice. Băgam de seamă că ori de câte ori Albertine le privea o clipă, pe toate fetele astea, cu o atenție adîncă, pătrunzătoare, îndată ele își întorceau capul spre mine. Dar nu eram prea tulburat nici de intensitatea acestei contemplații, nici de scurtimea ei pe care o compensa acea intensitate ; într-adevăr, în ce privește intensitatea, se întîmpla adesea ca Albertine, fie din oboseală, fie dintr-un fel de a privi, propriu unei ființe atente, să se uite astfel, cu luare-aminte, ca într-un soi de meditație, fie la tata, fie la Françoise ; iar în ce privește graba cu care se întorcea spre mine, ea putea fi motivată de faptul că Albertine, cunoscîndu-mi bănuielile, putea să vrea, chiar dacă aceste bănuieli nu erau îndreptățite, să evite să le dea prilej. Această privire care mi s-ar fi părut vinovată din partea Albertinei (și în aceeași măsură dacă obiectul ei ar fi fost unii bărbați tineri), o aținteam asupra tuturor acestor midinete, fără să mă cred o clipă vinovat și socotind chiar că Albertine era de vină că, prin prezența ei, mă împiedica să mă opresc și să cobor spre ele. Găsești că e nevinovat să dorești și cumplit cînd altul dorește. Și acest contrast dintre ceea ce ne

privește fie pe noi, fie pe cea pe care o iubim, nu se datorește numai dorinței, ci și minciunii. Ce lucru mai obișnuit decât minciuna, fie că e vorba să ascunzi, de pildă, slăbiciunile zilnice ale unei sănătăți despre care vrei să se creadă că e robustă, să ascunzi un viciu, sau să te îndrepti, fără să jignești pe nimeni, spre lucrul pe care-l preferi? E instrumentul de conservare cel mai necesar și cel mai întrebuintat. Dar tocmai pe ea vrem s-o alungăm din viața aceleia pe care o iubim, pe ea o pîndim, o adulmecăm, o detestăm pretutindeni. Ea ne răscolește, ea ajunge ca să iște o ceartă, ni se pare că ascunde cele mai mari păcate, afară numai dacă le ascunde atît de bine, încît să nu le bănuim. Ciudată stare în care sîntem atît de sensibili la un agent patogen pe care mișunarea lui universală îl face inofensiv pentru ceilalți și atît de grav pentru nefericitul care nu mai e imunizat împotriva-i!

Viața acestor fete frumoase pe care din pricina lungilor mele epoci de reclusiune, le întîlneam atît de rar, mi se părea, ca și tuturor acelor la care ușurința realizărilor n-a amorțit puterea de a concepe, ceva atît de deosebit de ceea ce cunoșteam, atît de dorit, întocmai ca și orașele cele mai minunate pe care le făgăduiește călătoria.

Decepția încercată în tovărășia femeilor pe care le cunoscusem sau în orașele în care mă dușesem,

nu mă împiedica să mă las prins în mrejele altora noi sau să cred în realitatea lor. Așa încît după cum a vedea Veneția — Veneția a cărei nostalgie mi-o inspira vremea această primăvăratecă și pe care căsătoria mea cu Albertine m-ar împiedica s-o cunosc — a vedea Veneția într-o panoramă pe care Ski poate ne-ar face-o cunoscută în tonuri mai frumoase decît le are orașul real, nu mi-ar înlocui de fel călătoria la Veneția, a cărei durată hotărîtă, care nu depindea întru nimic de mine, mi se părea indispensabilă de străbătut ; de asemenea, oricît de frumoasă ar fi midineta pe care o mijlocitoare mi-ar procura-o în mod factice, n-ar putea să se substituie în ochii mei aceleia care, cu talia deșelată, trecea în momentul acesta pe sub copaci, rîzînd cu o prietenă. Aceea pe care aş fi găsit-o într-o casă de întîlnire, chiar dacă ar fi fost mai frumoasă ca asta, n-ar mai însemna același lucru, pentru că nu privim ochii unei fete pe care n-o cunoaştem cum privim o plăcuță de opal sau de agată. Știm că raza firavă care-i irizează sau grăunțele sclipitoare care-o fac să strălucească sînt tot ceea ce putem vedea dintr-un gînd, dintr-o voință, dintr-o amintire în care se află casa familială pe care n-o cunoaştem, prietenii scumpi pe care-i invidiem. Să ajungi să pui stăpînire pe asta, lucrul e atît de anevoios, atît de îndărătnic, e ceea ce dă valoare privirii cu mult

mai mult decît singura sa frumusețe materială (prin această s-ar putea explica faptul că același tînăr evocă un roman întreg în imaginația unei femei care a auzit spunîndu-se că el este prințul de Galles, cîta vreme nu-i mai dă atenție, cînd află că s-a înșelat). Să găsești midineta în casa de întîlnire, înseamnă s-o găsești golită de viața necunoscută de care e pătrunsă și pe care aspirăm să o posedăm împreună cu ea ; înseamnă să ne apropiem de ochii ajunși într-adevăr niște simple pietre prețioase, de un nas a cărui încrețitură este tot atît de lipsită de înțeles ca și aceea a unei flori. Nu, viața mea cu Albertine mă lipsea tocmai de midineta necunoscută care trecea pe acolo și despre care mi se părea tot atît de indispensabil — ca să cred mai departe în realitatea ei — ca de a face un drum lung cu trenul, dacă voiam să cred în realitatea Pisei pe care o voi vedea și care n-ar fi decît un spectacol de expoziție universală — să-i îndur rezistența adaptîndu-i faptele mele, înfruntîndu-i ocările, reînnoind atacul, obținînd o întîlnire, așteptînd-o la ieșirea din atelier, cunoscînd, episod cu episod, ceea ce alcătuia viața acestei fete, străbătînd ceea ce pentru ea învăluia plăcerea pe care o căutăm și distanța pe care obiceiurile ei diferite și viața ei osebită o puneau între mine și atenția, bunăvoința la care voiam să ajung și s-o captez. Dar datorită

tocmai acestor asemănări ale dorinței și ale călătoriei mi-am făgăduit să mă apropii într-o zi cît mai mult de natura acestei forțe invizibile, dar tot atît de tare ca și credințele, sau, în lumea fizică, la fel ca presiunea atmosferică, ce înălța atît de sus cetățile, femeile, atît timp cît nu le cunoaștem, și care dispărea îndată ce mă apropiam de ele, făcîndu-le să cadă în banalitatea celei mai triviale realități. Mai departe, altă fetiță ingenunchiase lingă bicicleta ei pe care o dregea. După ce o repară, tînăra alergătoare urcă pe bicicletă dar fără s-o încalece ca un bărbat. Timp de o clipă, bicicleta se legănă și tînărul trup păru să capete un vâl, o aripă imensă : și curînd, văzurăm depărtîndu-se cu toată viteza, tînăra făptură în parte omenească, în parte înaripată, înger sau zîină, urmîndu-și călătoria.

Iată de ce anume mă lipsea deci prezența Albertinei, viața cu Albertine. De care „ea“ mă lipsea ? N-ar fi trebuit oare să gîndesc : cu care „ea“, dimpotrivă, mă dăruia ? Dacă Albertine n-ar fi trăit cu mine, dacă ar fi fost liberă, mi-aș fi închipuit, și pe drept cuvînt, toate aceste femei ca pe niște obiecte posibile, probabile, ale dorinței, ale plăcerii sale. Ele mi-ar fi apărut ca acele dansatoare care, într-un balet drăcesc, înfățișează Ispitele pentru o ființă, și aruncă săgețile în inimile altei ființe. Midinetele, fetele tinere, actrițele, o, cum le-aș fi

urît! Obiecte de groază, le-aş fi exceptat de la frumuseţea universului. Robia Albertinei, îngăduindu-mi să nu mai sufăr prin ele, le restituia frumuseţii lumii. Inofensive, căci pierduseră ghimpele care sădeşte în inimă gelozia, mi-era îngăduit să le admir, să le mîngîi cu privirea, altă dată poate şi mai intim. Închizînd-o pe Albertine, restituisem totodată universului toate aripile sclipitoare care freamătă în plimbări, la baluri, la teatre, care redeveneau ispititoare pentru mine, pentru că ea nu mai putea sucomba ispitei lor. Ele alcătuiau frumuseţea lumii. O alcătuiseră odinioară pe aceea a Albertinei. Tocmai pentru că o văzusem ca o pasăre misterioasă, apoi ca o mare actriţă a plajei, dorită, obţinută poate, o găsisem minunată. După ce ajunsese captivă la mine, pasărea pe care o văzusem într-o seară călcînd cu paşi număraţi pe dig, înconjurată de congregaţia celorlalte fete tinere, ca nişte pescăruşi veniţi nu se ştie de unde, Albertine îşi pierduse toate culorile, cu toţi sortii pe care le aveau celelalte să o aibă pentru ele. Îşi pierduse puţin cîte puţin frumuseţea. Asemenea plimbări, în care mi-o închipuiam fără mine, oprită în drum de cutare femeie sau de cutare tînăr, îmi erau necesare ca să o revăd în toată splendoarea plajei, deşi gelozia mea era pe alt plan decît declinul voluptăţilor imaginaţiei mele. Dar, în ciuda acestor tresăriri neaşteptate,

cînd, dorită de altele, devenea frumoasă pentru mine, puteam prea bine să împart şederea ei la mine în două epoci : cea dintîi în care era încă, deşi tot mai puţin pe zi ce trecea, actriţa strălucită a plajei : cea de-a doua în care, ajungînd prizoniera cenuşie, redusă la propria ei personalitate ştearsă, avea nevoie de acele scipiri în care-mi reaminteam trecutul, ca să-i redau culorile.

Uneori, în clipele în care îmi era mai indiferentă, îmi revenea amintirea unui moment îndepărtat cînd, pe plajă, necunoscînd-o încă, nu departe de cutare doamnă cu care nu mă aveam bine şi cu care eram aproape sigur acum că avusese legături, izbuinea în rîs privindu-mă în chip necuviincios. Marea netedă şi albastră ardea în jurul nostru. Sub soarele plajei, Albertine în mijlocul prietenilor ei, era cea mai frumoasă. Era o fată minunată care în cadrul obişnuit al apelor nesfîrşite îmi aplicase, ea, preţioasă pentru doamna care o admira, această ocară definitivă. Era definitivă, căci doamna poate se va fi reîntors la Balbec, va fi constatat poate pe plaja luminoasă şi fremătătoare absenţa Albertinei ; dar ce nu ştia era că tînăra fată trăise la mine, fusese numai a mea. Apele imense şi albastre, uitarea preferinţelor pe care le avusese pentru această fată tînără şi care preferinţe se îndreptau spre altele, se închiseseră peste jignirea pe care mi-o adusese Albertine, încuind-o

într-un sipet sclipitor și infrangibil. Atunci ura împotriva acestei femei îmi mușca inima ; și împotriva Albertinei de asemenea, dar o ură căreia i se adăuga admirație pentru frumoasa, tinăra fată adulată, cu părul minunat, și al cărei hohot de râs pe plajă era o ocară. Rușinea, gelozia, amintirea dorințelor dintii și a cadrului luminos îi redăduseră Albertinei frumusețea, valoarea de altădată. Și astfel alterna, cu plictiseala, cam apăsătoare pe care o încercam lângă ea, o dorință înfiorată, plină de imagini mărețe și de regrete, după cum era lângă mine, în odaia mea, sau îi dădeam libertatea, în memoria mea, pe dig, în costumele ei vesele de plajă, în jocul instrumentelor muzicale ale mării : Albertine, când scoasă din acest mediu, posedată și fără mare valoare, când cufundată din nou în el, scăpându-mi într-un trecut pe care nu-l puteam cunoaște, ofensându-mă în fața doamnei, a prietenei sale, ca și improșcătura talarurilor sau ameteala soarelui, Albertine stînd iarăși pe plajă sau întoarsă în odaia mea, într-un soi de dragoste-amfibie.

În altă parte, o bandă numeroasă se juca cu mingea. Toate aceste fete vruseseră să profite de soare, căci aceste zile de februarie, chiar cînd sînt atît de strălucitoare, nu țin mult și splendoarea luminii lor nu întîrzie ora declinului lui. Înainte ca soarele să se apropie, am avut o vreme penum-

bră, pentru că după ce ne dusesem pînă la Sena, unde Albertine admiră — și prin prezența ei mă împiedică să admir reflexele vălurilor roșii pe apa iernatecă și albastră — o casă ghemuită în depărtare, ca un mac singuratic, pe orizontul limpede unde, în zare, Saint-Cloud-ul părea ceva fărîmicios și catifelat, am coborît din vehicul și am umblat mult; chiar timp de cîteva clipe i-am oferit brațul și mi s-a părut că inelul pe care brațul ei îl făcea pe sub al meu unea, într-o singură ființă, cele două persoane ale noastre și ne lega, unul de altul, destinele. La picioare, umbrele noastre paralele, apropiate și unite, descriau un desen încîntător. Fără îndoială mi se părea minunat, acasă, că Albertine locuia cu mine, că era cea care se întindea în patul meu. Dar acum era parcă transpunerea ei în afară, în plină natură, cînd, în fața acestui lac din Bois care-mi plăcea atît de mult, la poalele copacilor, soarele avea să-i picteze cu laviu umbra, umbra pură și simplificată a picioarelor, a bustului ei, lîngă umbra mea pe nisipul aleii. Și găseam un farmec mai imaterial, fără îndoială, dar nu mai puțin intens decît apropierea, în contopirea trupurilor noastre, în cea a umbrelor noastre. Apoi ne-am urcat din nou în automobilul, care la întoarcere o luă pe micile alei cotite unde copacii de iarnă îmbrăcați cu iederă și mărăciniș, ca niște ruine, duceau parcă spre casa vreunui vrăji-

tor. Abia ne strecurasem de sub acoperământul lor întunecat și am și regăsit, ieșind din Bois, ziua plină, atât de limpede, încît credeam că mai aveam timpul să fac tot ce aș fi vrut înainte de cină, cînd doar peste cîteva clipe, în momentul cînd automobilul nostru se apropia de Arcul de Triumf, am zărit, cu o pornire neașteptată de surprindere și de spaimă, deasupra Parisului, luna plină și pretimpurie, ca un cadran de orologiu oprit, care ne face să credem că am întîrziat. I-am spus șoferului să ne ducă acasă. Pentru Albertine însemna că se întoarce la mine. Prezența femeilor, oricît de iubite ar fi, care trebuie să se despartă de noi ca să se întoarcă acasă, nu dă acea liniște pe care mi-o asigura prezența Albertinei stînd în fundul trăsurii, lîngă mine, prezență care nu ne îndrumă spre vidul orelor în care ești despărțit, ci spre apropierea mai stabilă și mai închisă a căminului meu, care era și al ei, simbol material al posesiunii pe care o aveam asupra-i. Firește, ca să posezi, trebuie să dorești. Nu posedăm o linie, o suprafață, un volum decît dacă dragostea noastră îl ocupă. Albertine nu fusese pentru mine, în timpul plimbării noastre, cum fusese odinioară Rachel, un neant zădărnice de carne și stofă. Imaginația ochilor mei, buzelor, mîinilor mele, clădise la Balbec, atât de traianic, cioplise atât de gingaș trupul ei pe care acum, în trăsura aceasta, ca să-l ating, ca să-l cuprind, nu

mai trebuia să mă înghesui în ea, nici măcar nu trebuia s-o văd, mi-era de-ajuns să o aud, și dacă tăcea, să o știu lângă mine ; simțurile mele împletite laolaltă o învăluiau pe de-a-ntregul și când, ajungînd în fața casei, coborînd cum nu se poate mai firesc, m-am oprit o clipă să-i spun șoferului să se întoarcă să mă ia, privirile mele încă o mai învăluiau în timp ce ea pătrundea sub boltă, gustînd tot acel calm nemișcat și casnic, văzînd-o atît de copleșitoare, împurpurată, opulentă și captivă, întorcîndu-se cum nu se poate mai firesc cu mine, ca o femeie numai a mea, și, ocrotită de ziduri, dispărînd în casă. Din nenorocire, ea părea că se simte aici în închisoare — dădea impresia că era de aceeași părere cu doamna de la Rochefoucauld care, fiind întrebată dacă nu e mulțumită că stă într-o locuință atît de frumoasă ca Liancourt, răspunsese că „nu există închisoare frumoasă“ — dacă era să judec după aerul trist și obosit pe care-l avu în seara aceea, în timpul cinei între patru ochi, din odaia ei. Nu l-am băgat de seamă la început ; și tocmai mă necăjeam gîndindu-mă că dacă n-ar fi fost Albertine, (căci cu ea aș fi suferit prea mult de gelozie într-un hotel unde ar fi fost toată ziua în contact cu atîția oameni,) aș fi putut să cinez în acest moment la Veneția într-una din acele mici sufragerii joase ca o cală de vapor și de unde se vede Canalul Mare prin ferestruicile înconjurate de ornamente maure.

Trebuie să adaug că Albertine admira mult la mine un bronz mare de Barbedienne, pe care, cu multă dreptate, Bloch îl găsea foarte urit. Poate că el nu avea prea multe motive să se mire că-l păstrasem. Nu căutasem niciodată, ca el, să realizez un mobilier artistic, să alcătuiesc „odăi“, eram prea leneș pentru asta, prea nepăsător față de ceea ce mă obișnuisem să am sub ochi. De vreme ce gustul meu nu se sinchisea de asemenea lucruri, aveam dreptul să nu-mi nuanțez interiorul. Poate aș fi putut totuși să îndepărtiez bronzul. Dar lucrurile urite și de preț sînt foarte folositoare, căci au în ochii celor ce nu se pricep, care n-au gustul nostru și de care putem fi îndrăgostiți, un prestigiu pe care nu l-ar putea avea un lucru frumos ce nu-și destăinuiește frumusețea. Dar ființele care nu ne înțeleg sînt tocmai acelea față de care ne-ar fi util să uzăm de un prestigiu pe care inteligența noastră ajunge să ni-l asigure în ochii ființelor superioare. Deși Albertine începea să aibă gust, avea încă un anumit respect pentru bronzul acesta, și acest respect se răsfrîngea asupra mea într-o considerație care, pornind de la Albertine, mă interesa nespus mai mult decît păstrarea unui bronz cam dezonorant, fiindcă o iubeam pe Albertine.

Dar gîndul robiei mele înceta deodată să mă apese și doream să o mai prelungesc, pentru că mi se părea că Albertine o simțea cumplit pe a ei.

Desigur, ori de cîte ori o întrebam dacă nu-i plăcea la mine, îmi răspundea totdeauna că nu ştie unde ar putea fi mai fericită. Dar adesea, aceste cuvinte erau dezminţite de un aer de nostalgie, de enervare.

Fireşte, dacă avea înclinările pe care i le atribuisem, această împiedicare de a nu şi le putea satisface niciodată trebuia să fie tot atît de supărătoare pentru ea pe cît era de liniştitoare pentru mine, atît de liniştitoare încît aş fi găsit ipoteza, că o învinuiam pe nedrept, cît se poate de verosimilă, dacă nu mi-ar fi fost greu să explic, prin aceasta, străduinţa extraordinară a Albertinei de a nu fi niciodată singură, de a nu fi niciodată liberă, de a nu se opri o clipă în faţa uşii cînd se întorcea acasă, de a se lăsa însoţită ostentativ, ori de cîte ori se ducea la telefon, de cineva care mi-ar fi putut repeta cuvintele ei, de Françoise, de Andrée, de a mă lăsa totdeauna singur, fără să aibă aerul că o făcea dinadins, cu aceasta din urmă, după ce ieşiseră împreună, pentru ca să mi se facă un raport amănunţit asupra plimbării lor. Cu această supunere minunată contrastau anumite porniri repede înfrîinate, de nerăbdare, care m-au făcut să mă întreb dacă Albertine n-a pus cumva la cale planul să-şi scuture lanţul. Unele fapte accesorii îmi sprijineau presupunerile. Astfel, într-o zi cînd ieşisem singur, întîlnindu-mă lângă Passy

cu Gisèle, am discutat de una și de alta. Curînd, oarecum fericit că i-o pot face cunoscut, i-am spus că o vedeam mereu pe Albertine. Gisèle mă întreabă unde ar putea s-o găsească, deoarece avea tocmai să-i spună ceva.

— Ce anume ?

— Lucruri în legătură cu micile ei camarade.

— Ce camarade ? Poate v-aș putea spune unde e, ceea ce nu v-ar împiedica s-o vedeți.

— Oh ! niște camarade de altădată, nu-mi mai amintesc numele lor, răspunse Gisèle cu un aer vag, bătînd în retragere. Se despărți de mine, crezînd că vorbise cu asemenea prudență încît nimic nu mi s-ar putea părea mai limpede. Dar minciuna e atît de puțin pretențioasă, are nevoie de atît de puțin ca să iasă la iveală ! Dacă ar fi fost vorba de camarade de altădată, al căror nume nici măcar nu-l știa, de ce ar fi avut „tocmai“ nevoie să-i vorbească Albertinei ? Acest adverb, destul de înrudit cu o expresie scumpă dcamnei Cottard : „pică la timp“, se putea aplica numai unui lucru particular, oportun, poate urgent, în legătură cu niște ființe determinate. De altminteri chiar și felul de a deschide gura ca și cînd ai avea de gînd să caști, cu un aer vag, spunîndu-mi (dîndu-se înapoi cu trupul și bătînd în retragere începînd din acel moment al conversației noastre) : „Ah ! nu știu, nu-mi amintesc numele lor“, făcea din chipul ei, și

— potrivit-se cu ea — din vocea ei, o față mincinoasă, după cum aerul cu totul altul, strîns, în-suflețit, de mai înainte, al lui „tocmai“, însemna adevărul. Nu i-am mai pus întrebări Gisèlei. La ce mi-ar fi servit? Nu mințea, firește, în același chip ca Albertine. Și de bunăseamă că minciunile Albertinei îmi erau mai dureroase. Dar, în primul rînd, între ele era un punct comun : faptul însuși al minciunii care, în anumite cazuri, e o evidență. Nu a realității care se ascunde în acea minciună. Se știe că orice ucigaș, în sinea lui, își închipuie că a pus totul atît de bine la cale, încît nu va fi prins ; în realitate ucigașii sînt aproape întotdeauna prinși. Dimpotrivă, mincinoșii sînt rareori prinși și, printre aceștia, mai ales femeile pe care le iubești. Nu știi unde s-a dus, ce a făcut acolo. Dar chiar în clipa cînd vorbește, cînd vorbește de alt lucru sub care se ascunde ceva, pe care nu-l spune, minciuna e percepută îndată și gelozia întetită pînă la simți minciuna și nu ajungi să știi adevărul. La Albertine, senzația minciunii era dată de multe trăsături specifice pe care le-am mai văzut în cursul acestei povestiri, dar îndeosebi de faptul că atunci cînd mințea, povestirea ei păcătuia fie prin insuficiență, omisiune, neverosimil, fie dimpotrivă printr-un exces de fapte mărunte menite să o facă verosimilă. În ciuda ideii pe care și-o face mincinosul, verosimilul nu e nicidecum

adevărul. Îndată ce, ascultînd un lucru adevărat, auzi un lucru care e numai verosimil, care poate că e și mai mult decît cel adevărat, urechea barecum muzicală simte că nu e asta, ca și cînd e vorba de un vers fals, sau de un cuvînt citit cu voce tare în locul altuia. Urechea simte, și dacă iubești, inima se alarmează. De ce nu te gîndești atunci, cînd îți schimbi toată viața, pentru că nu știi dacă o femeie a trecut prin *rue de Berri* sau prin *rue Washington*, de ce nu te gîndești că această diferență de cîțiva metri, și femeia însăși vor fi reduse la a suta parte dintr-o milionime (adică la o mărime, pe care n-o putem percepe) dacă avem numai înțelepciunea să stăm cîțiva ani fără să vedem această femeie, iar ceea ce era un Gulliver, în măsură mult mai mare va deveni o liliputană pe care nici un microscop — cel puțin cel al inimii, căci cel al memoriei nepăsătoare e mai puternic și mai puțin șubred — nu o va mai putea percepe ! Oricum ar fi, dacă era un punct comun — însăși minciuna — între minciunile Albertinei și ale Gisèlei, Gisèle nu mințea totuși în același chip ca Albertine, nici chiar în același chip ca Andrée, dar minciunile lor respective se îmbucau atît de bine unele în altele, deși prezentau o mare varietate, încît mica bandă avea soliditatea de nepătruns a unor firme comerciale, de librărie sau de presă de pildă, unde nefericitul autor nu va reuși nici-

odată, în ciuda diversității personalităților alcătuitoare, să știe dacă e sau nu înșelat. Directorul unui ziar sau a unei reviste minte cu o atitudine de sinceritate cu atât mai solemnă cu cât are nevoie să ascundă, în multe ocazii, că face același lucru și se dedă la aceleași practici mercantile ca acelea pe care le-a înfierat la ceilalți directori de ziare sau de teatre, la ceilalți editori, cînd a luat ca stindard, a ridicat împotriva lor steagul sincerității. A proclama (ca șef al unui partid politic, și în orice altă calitate) că e cumplit să minți, te obligă de cele mai multe ori să minți mai mult decît alții, fără să te lepezi totuși de masca solemnă, fără să depui cununa augustă a sincerității. Tovarășul „omului sincer“ minte altfel și în chip mai naiv. Își înșală autorul așa cum își înșală nevasta, cu trucuri de vodevil. Secretarul de redacție, om cinstit și grosolan, minte pur și simplu, ca un arhitect care-ți făgăduiește că-ți va fi gata casa la o epocă la care nici nu va fi începută. Redactorul șef, suflet de înger, plutește în mijlocul celorlalți trei, și fără să știe despre ce e vorba, le aduce, din scrupul frățesc și gingașă solidaritate, ajutorul prețios al unui cuvînt de nebanuit. Aceste patru persoane trăiesc într-o continuă neînțelegere pe care sosirea autorului o face să înceteze. Peste cercurile particulare, fiecare își amintește de marea datorie militară de a veni în ajutorul „corpului“

amenințat. Fără să-mi dau seama, jucasem de mult timp rolul acestui autor față de „mica bandă”. Dacă Gisèle s-ar fi gândit, când spusese „tocmai”, la cutare camaradă a Albertinei dispusă să călătorească cu ea îndată ce prietena mea, sub un pretext sau altul, m-ar fi părăsit, și să o prevină pe Albertine că ora sosise sau va suna în curînd, Gisèle s-ar fi lăsat mai curînd tăiată în bucăți decît să mi-o spună ; era deci inutil să-i pun întrebări.

Întîlniri ca acelea cu Gisèle nu erau singurele care să-mi accentueze îndoielile. De pildă, admiram picturile Albertinei. Și picturile Albertinei, emoționante distracții ale captivei, mă mișcară atît de mult, încît am felicitat-o.

— Nu, e foarte prost, dar n-am luat nici o lecție de desen.

— Dar într-o seară mi-ai trimis vorbă, la Balbec, că rămăseseși ca să iei o lecție de desen.

I-am amintit ziua și i-am spus că am înțeles numai decît că nimeni nu lua lecții de desen la ora aceea. Albertine se înroși.

— E adevărat, nu luam lecții de desen, te-am mințit mult la început, recunosc. Dar nu te mai mint niciodată.

Aș fi vrut atît de mult să știu care erau numeroasele minciuni de la început ! Dar știam dinainte că mărturisirile ei vor fi noi minciuni. De aceea m-am mulțumit să o sărut. Am rugat-o să-mi măr-

turisească numai una din aceste minciuni. Răspunse :

— De pildă, că aerul de mare îmi face rău.

Am încetat să stărui în fața acestei rele voințe.

Ca să o fac să i se pară lanțul mai ușor, cel mai bun lucru era să o fac să creadă că aveam să-l rup eu însumi. În orice caz, nu-i puteam încredința acum acest proiect fals, se întorsese cu prea multă gentilețe de la Trocadéro adineauri ; ceea ce puteam face, departe să o necăjesc cu amenințarea unei rupturi, era cel mult să-i trec sub tăcere visele de nesfârșită viață în comun pe care le țesea inima mea recunoscătoare. Privind-o îmi venea greu să mă abțin și să nu-mi descarc sufletul și poate că-și dădea seama de lucrul acesta. Din nenorocire, visele nu sînt molipsitoare. Căzul unei femei bătrîne manierate, ca domnul de Charlus care, văzînd mereu în închipuirea lui numai un tînăr semeț, crede că el însuși devine un tînăr semeț și cu cît devine mai manierat cu atît mai rizibil — cazul acesta e mai general și nenorocul unui amant îndrăgostit este de a nu-și da seama că, în timp ce vede o figură frumoasă în fața lui, iubită îi vede figura care nu devine mai frumoasă, ci dimpotrivă, cînd i-o deformează plăcerea pe care i-o trezește vederea frumuseții. Și dragostea nu epuizează toată generalitatea acestui caz ; nu ne vedem trupul, pe care ceilalți îl văd, și ne „ur-

măm" gîndul (obiectul invizibil celorlalți) care e în fața noastră. Acest obiect, artistul îl arată uneori în opera sa. De aceea, admiratorii acestora sînt dezamăgiți de autor pe a cărui față această frumusețe lăuntrică se reflectă în mod imperfect.

Orice ființă iubită și în anumită măsură, chiar orice ființă e în ochii noștri ca Ianus¹ înfățișîndu-ne o față care ne place dacă această ființă ne părăsește și o față tristă dacă o știm la dispoziția noastră permanentă. În ce o privește pe Albertine, asocierea constantă cu ea avea ceva neplăcut în alt chip pe care nu-l pot spune în această povestire. E îngrozitor să ai viața altei persoane legată de a ta ca o bombă pe care ai ține-o și căreia nu poți să-i dai drumul fără să iasă o crimă. Dar să luăm drept comparație bunele și relele, primejdiile, neliniștea, teama de a vedea crezute mai tîrziu niște lucruri false și verosimile pe care nu le vei mai putea explica, sentimentele încercate dacă ai în intimitatea ta un nebun. De pildă, îl compătimeam pe domnul de Charlus că trăia cu Morel (amintirea scenei de după-amiază mă făcu să simt îndată partea stîngă a pieptului mai grea decît cealaltă); lăsînd la o parte legăturile care existau sau nu între ei, domnul de Charlus tre-

¹ Rege legendar al Latiumului. Avea darul de a cunoaște viitorul și trecutul de aceea era reprezentat cu două fețe (n. ed.).

buie să fi ignorat la început că Morel era nebun. Frumusețea lui Morel, slugărnicia, mîndria lui tre-buie să-l fi abătut pe baron de la a mai căuta atît de departe, pînă în zilele de melancolie în care Morel îl învinuia pe domnul de Charlus de tris-tețea sa, fără să poată da explicații, îl insulta cu neîncrederea lui, cu ajutorul unor raționamente false, dar extrem de subtile, îl amenința cu hotă-riri disperate, în toiul cărora stăruia grija cea mai vicleană a interesului cel mai imediat. Toate as-tea sînt numai comparații. Albertine nu era nebună.

Am aflat că în ziua aceea avusese loc un deces care m-a mîhnit nespus, acela al lui Bergotte. Se știe că boala lui dura de mult timp. Nu aceea, fi-rește, pe care o avusese la început și care era na-turală. Natura nu pare deloc în stare să dea decît boli destul de scurte. Dar medicina și-a luat asupra ei arta de a le prelungi. Leacurile, remisiunea pe care le procură, indispoziția pe care întreruperea lor o fac să renască, alcătuiesc un simulacru de boală pe care obișnuința pacientului sfîrșește prin a o stabili, prin a o stiliza, după cum copiii tu-șesc regulat în accese, mult timp după ce s-au vindecat de tuse măgărească. Apoi leacurile ac-ționează mai puțin, sînt sporite, nu mai fac nici un bine, dar au început să facă rău prin această indis-poziție cotidiană. Natura nu le-ar fi oferit o durată atît de lungă. E mare minune că medicina, egalînd

aproape natura, să te poată sili să stai în pat, să continui, sub pedeapsă de moarte, să uzezi de un medicament. De aici încolo, boala artificial altoită a prins rădăcină, a ajuns o boală secundară, dar adevărată, cu singura deosebire că bolile naturale se vindecă, dar niciodată cele create de medicină, căci ea nu cunoaște secretul vindecării.

Bergotte nu mai ieșea de mulți ani din casă. De altminteri, nu-i plăcuse niciodată lumea, sau îi plăcuse o singură zi s-o disprețuiască ca pe tot restul, un dispreț care era numai al său, anume nu un dispreț pentru că nu poți obține ceva, ci unul care vine de îndată ce-ai obținut ce-ai dorit. Trăia atât de simplu încât nu se bănuia cât era de bogat și dacă s-ar fi știut, lumea încă s-ar fi înșelat, crezându-l zgîrcit, câtă vreme nimeni nu fusese vreodată atât de darnic. Era mai ales darnic cu femeile, cu fetițele mai bine spus, și căroră le era rușine că primeau atât de mult pentru atât de puțin lucru. Se scuza în proprii săi ochi pentru că știa că nu putea crea niciodată atât de bine, ca în atmosfera în care se simțea îndrăgostit. Dragostea, e prea mult spus, plăcerea puțin înfundată în carne ajută lucrului în literatură, pentru că anihilează celelalte plăceri, de pildă cele pe care le procură societatea, plăceri care sînt aceleași pentru toată lumea. Și chiar dacă dragostea asta duce la deziluzii, cel puțin frămîntă în acest chip supra-

fața sufletului care altfel ar risca să ajungă imobilă. Dorința nu e deci inutilă scriitorului ca să-l îndepărteze de alți oameni și să se conformeze lor, ca să imprime apoi câteva mișcări mașinii spirituale care, după o anumită vîrstă, are tendință să se imobilizeze. Nu ajungi să fii fericit dar faci observații asupra motivelor care te împiedică să fii și care ne-ar fi rămas necunoscute fără acele neașteptate pătrunderi ale decepției. Visele nu sînt realizabile, o știm ; poate n-am visa dacă n-ar fi dorința, și e util să ni le facem ca să le vedem zădărnice și ca neizbutirea lor să ne instruiască. De aceea Bergotte își spunea : „Cheltuiesc mai mult decît multimilionarii cu fetele, dar plăcerile sau decepțiile pe care mi le dau ele mă fac să scriu o carte care-mi aduce bani“. Economicește, acest raționament era absurd, dar fără îndoială că afla vreo plăcere transmutînd astfel aurul în mîngîieri și mîngîierile în aur. Am văzut, în momentul morții bunicii, că bătrînețea obosită este dornică de liniște. Ori, în lume, e numai conversație. Ea e stupidă, dar are puterea de a înlătura femeile, care nu sînt decît întrebări și răspunsuri. Cînd le scoți din lume, femeile ajung iarăși ceea ce e atît de odihnitor pentru un bătrîn obosit : un obiect de contemplare. În orice caz, acum, nu mai era vorba de nimic din toate astea. Am spus că Bergotte nu mai ieșea din casă, și cînd se plimba o oră prin

odaia lui, se înfășura în șaluri, pleduri, așa cum te acoperi în momentul cînd ești expus unui frig mare sau cînd urci în tren. Se scuza față de rarii prieteni pe care-i lăsa să pătrundă pînă la el și arătîndu-și tartanele, cuverturile spunea vesel: „Ce vrei, scumpul meu, Anaxagora a spus că viața e o călătorie“. Răcea astfel progresiv, mică planetă care oferea o imagine anticipată a celei mari cînd căldura va dispărea încetul cu încetul de pe pămînt, apoi viața. Atunci învierea se va înfăptui căci, ori cît de departe ar străluci operele oamenilor în generațiile viitoare e nevoie să mai existe și oameni. Dacă anumite specii de animale rezistă mai mult la frigul cotropitor, cînd nu vor mai fi oameni, și presupunînd că gloria lui Bergotte va fi durat pînă atunci, ea se va stinge brusc, pe veci. N-o vor citi ultimele animale, căci e puțin probabil, ca asemenea apostolilor la Rusalii, ele vor putea înțelege limbile diferitelor popoare omenești fără să le fi învățat.

În lunile care i-au precedat moartea, Bergotte suferea de insomnii, și, ceea ce e și mai rău, îndată ce adormea, de coșmaruri care, dacă se trezea, îl făceau să evite să adoarmă din nou. Multă vreme îi plăcuseră visele, chiar cele urite, pentru că datorită lor, datorită contrazicerii lor cu realitatea pe care o ai în față în stare de veghe, avem, chiar la deșteptare, senzația profundă că am dormit. Dar

coșmarurile lui Bergotte nu-i dădeau această senzație. Cînd vorbea de coșmaruri altădată, auzea lucruri neplăcute care se petreceau în mintea lui. Acum, venită parcă din afara sa, percepea o mîină înarmată cu o cîrpă udă care, trecută pe fața lui, de o femeie rea, se străduia să-l trezească ; gîdilături de nesuferit pe șolduri ; turbarea — pentru că Bergotte murmurase dormind că mîina prost — a unui birjar, nebun furios, care se năpustea asupra scriitorului și-i mușca degetele, i le reteza. În sfîrșit, îndată ce în somnul său se făcea destul de întuneric, natura făcea un soi de repetiție fără costume a accesului de apoplexie care urma să-l ucidă : Bergotte intra, cu trăsura pe sub poarta noului palat al lui Swann, voia să coboare. O amețală fulgerătoare îl pironea pe banchetă, portarul încerca să-l ajute să coboare, stătea locului neputîndu-se mișca, neputîndu-se ridica în picioare. Încerca să se agațe de stîlpul de piatră din fața lui, dar nu găsea în el un sprijin îndestulător ca să se ridice.

Consultă medicii care, măguliți că fură chemați, văzură virtuțile lui de mare muncitor (nu făcuse nimic de douăzeci de ani), în oboseala lui, cauza indispozițiilor. Îl sfătuiră să nu citească povești îngrozitoare (nu citea nimic), să profite mai mult de soare, „indispensabil vieții“ (datora cei cîțiva ani în care se simțise mai bine numai șederii în

casă), să se alimenteze mai mult (ceea ce-l făcu să slăbească și-i hrănea mai cu seamă coșmarurile). Unul din acești medici, fiind înzestrat cu spirit de contrazicere și de tachinărie, îndată ce Bergotte îl vedea în lipsa celorlalți, și ca să nu-l jignească, îi supunea ca niște idei ale lui ceea ce îl sfătuiseră ceilalți, medicul contrazicător, crezînd că Bergotte încearcă să-l facă să-i prescrie ceva care-i place, i-l interzicea numaidecît, și adesea cu argumente fabricate atît de repede pentru nevoile cauzei, încît, în fața evidenței obiecțiilor materiale pe care le făcea Bergotte, doctorul care contrazicea era nevoit să se contrazică pe el însuși în aceeași frază, dar, cu argumente noi, întărea aceeași prohibiție. Bergotte revenea la unul din primii săi medici, om care își închipuia că e spiritual, mai cu seamă în fața unuia din meșterii condeiului și care, cînd Bergotte insinua : „Mi se pare totuși că doctorul X. îmi spusese — altădată, bine înțeles — că aceasta ar putea să-mi congestioneze rinichii și creierul...“, surîdea cu șiretenie, ridică degetul și spunea : „Am spus să uzați, nu să abuzați. Bineînțeles, orice medicament, dacă exagerezi, devine o armă cu două tăișuri.“ În trupul nostru zace un instinct a ceea ce ne este priincios, ca în inimă a ceea ce este datoria noastră morală, și pe care nu-l poate înlocui nici o încuviințare a doctorului în medicină sau în teologie. Știm că

băile reci ne fac rău și totuși ne plac ; vom găsi totdeauna un medic care să ne sfătuiască să le facem, dar nu ca să le împiedice să ne dăuneze. De la fiecare din acești medici Bergotte luă, ceea ce, din înțelepciune, își interzisese de mulți ani. După cîteva săptămîni, accidentele de altădată reapăruseră, cele recente se agravasera. Înnebunit de o suferință de fiecare clipă căreia i se adăuga insomnia întreruptă de scurte coșmaruri, Bergotte nu mai chemă medici și încercă cu succes, dar cu exces, diferitele narcotice, citind cu încredere prospectele care le însoțeau pe fiecare, și care proclamau necesitatea somnului, dar insinua că toate produsele care aduceau acest somn (afară de cel cuprins în flaconul respectiv și care nu pricinuia niciodată intoxicație) erau toxice, și prin aceasta făceau ca medicamentul să fie mai primejdios decît boala. Bergotte le încercă pe toate. Unele sînt din alt gen decît acelea cu care sîntem obișnuiți, derivate de pildă din amyl sau din etyl. Nu absorbi produsul nou, cu o compoziție cu totul diferită, decît cu o desfătătoare așteptare a necunoscutului. Inima bate ca la o primă întîlnire. Spre ce feluri neștiute de somnuri, de vise, noul venit ne va îndruma ? E acum în noi, are direcția gîndului nostru. În ce chip vom adormi ? Și o dată ce vom fi adormit, pe ce căi ciudate, spre ce piscuri, spre ce prăpăstii neexplorate ne va îndruma meșterul

atotputernic ? Ce grupare nouă de senzații vom cunoaște în această călătorie ? Ne va duce la indispoziție ? La beatitudine ? La moarte ? Aceea a lui Bergotte surveni a doua zi după ce el se încredințase unuia din acești prieteni (prieten ? dușman ?) prea puternic. Muri în următoarele împrejurări : din pricina unei ușoare crize de uremie i se prescrisese repausul. Dar un critic scrisese că în *Vederea din Delft* de Ver Meer (împrumutată de muzeul din Haga pentru o expoziție olandeză), tablou pe care Bergotte îl adora și credea că-l cunoaște foarte bine, un colț de zid galben, de care nu-și aducea aminte, era atît de bine pictat, încît era, dacă-l priveai singur, ca o prețioasă operă de artă chinezească, de o frumusețe suficientă în ea însăși. Bergotte mîncă deci cîtiva cartofi, ieși și se duse la expoziție. Încă de la primele trepte pe care trebui să le urce fu cuprins de amețală. Trecu prin fața mai multor tablouri și avu impresia uscăciunii și a inutilității unei arte atît de nefirești, și care nu egala curentele de aer și de soare ale unui *palazzo* din Veneția sau ale unei simple case pe malul mării. În sfîrșit, ajunse în fața tabloului de Ver Meer pe care și-l amintea mai strălucitor, mai deosebit de tot ce cunoștea, dar unde, grație articolului criticului, băgă de seamă pentru înția oară niște mici personaje în albastru, nisipul roz, și în sfîrșit materia prețioasă a colți-

șorului de zid galben. Ametelele lui sporeau ; își ațintea privirea, ca un copil pe un fluture galben pe care vrea să-l prindă, pe prețiosul colț de zid. „Așa ar fi trebuit să scriu, își spunea el. Ultimele mele cărți sînt prea seci, ar fi trebuit să pun mai multe straturi de culoare, să fac fraza prețioasă prin ea însăși, ca acest colț de zid galben.“ Totuși, gravitatea ametelelor sale nu-i scăpa. Într-un cîntar ceresc îi apărea, împovărînd una din terezii, propria lui viață, cîtă vreme cealaltă cuprindea colțul de zid atît de bine pictat în galben. Simțea că o dăduse prostește pe cea dintîi pentru cea de-a doua. „N-aș vrea totuși să fiu, pentru ziarele de seară, își spunea el, faptul divers al acestei expoziții.“

Își repeta : „Colțișor de zid galben cu o streășină, colțișor de zid galben“. Între timp, se prăbuși pe o canapea circulară ; și pe neașteptate încetă să gîndească că propria lui viață era în joc și, revenind la optimism își spuse : „E o simplă indigestie pe care mi-au pricinuit-o cartofii care nu erau destul de copti, nu e nimic“. Un nou acces îl doborî, se rostogoli de pe canapea pe jos unde alergă vizitatorii și paznicii. Murise. Mort pentru totdeauna ? Cine poate spune ? Desigur că experiențele spiritiste, ca și dogmele religioase, nu aduc dovada că sufletul dăinuiește. Ce putem spune, e că totul se petrece în viața noastră ca și cum am

intra în ea cu povara obligațiilor contractate într-o viață anterioară ; în condițiile noastre de viață pe acest pământ, nu e nici un motiv să ne credem obligați să facem binele, să fim delicăți, chiar politicoși, nici pentru artistul ateu să se creadă obligat să reînceapă de douăzeci de ori o bucată a cărei admirație pe care o va trezi va conta prea puțin pentru trupul său mâncat de viermi, ca și acel colț de zid galben pe care l-a pictat cu atîta știință și rafinament un artist pe veci necunoscut, abia identificat sub numele de Ver Meer. Toate aceste obligații care nu-și au sancțiunea în viața prezentă, par să aparțină unei alte lumi, întemeiată pe bunătate, pe scrupul, pe sacrificiu, o lume pe de-a-ntregul diferită de aceasta, și din care ieșim ca să ne naștem pe acest pământ, înainte poate de a ne întoarce în ea ca să re-trăim sub imperiul legilor necunoscute cărora ne-am supus pentru că purtăm semnele lor, fără să știm cine le trasase în noi — legi de care orice travaliu adînc al inteligenței ne apropie și pe care numai proștii — și asta mai rămîne de văzut — nu le pot vedea. Astfel încît ideea că Bergotte nu murise pentru totdeauna nu este neverosimilă.

A fost îngropat, dar, toată noaptea funebră, cărțile lui, rînduite trei cîte trei în vitrinele luminate, vegheau ca niște îngeri cu aripile desfă-

șurate și păreau, pentru cel ce nu mai exista, simbolul învierii lui.

Am aflat, am spus, în ziua aceea, că Bergotte murise. Și admiram neexactitatea ziarelor care — reproducînd cu toatele aceeași notă — spuneau că murise în ajun. Or, în ajun, Albertine îl întâlnise, îmi povestise chiar ea în aceeași seară, și asta o făcuse chiar să mai întîrzie, căci stătuse mult de vorbă cu el. Fără îndoială că avusese cu ea ultima lui conversație. Ea îl cunoștea prin mine care nu-l mai vedeam de mult timp, dar cum avusese curiozitatea să-i fie prezentată, scrisesem, acum un an, bătrînului maestru ca să o duc la el. Îmi acordase ceea ce-i cerusem, suferind totuși puțin, cred, că-l revedeam doar ca să fac plăcere altei persoane, ceea ce confirma indiferența mea față de el. Aceste cazuri sînt frecvente : uneori acela sau aceea pe care-i implori nu pentru plăcerea de a sta de vorbă din nou cu ei, ci pentru o terță persoană, refuză cu atîta încăpăținare, încît protejata noastră crede că ne-am fălit cu o trecere falsă ; de cele mai multe ori, geniul sau frumusețea celebră consimt, dar umilite în faima lor, jignite în afecțiunea lor, nu mai au pentru noi decît un sentiment mai slab, dureros, puțin disprețuitor. Am ghicit cu mult mai tîrziu că acuzasem pe nedrept ziarele de lipsă de exactitate, căci în

ziua aceea Albertine nu se întîlnise nicidecum cu Bergotte, dar nu avusesem nici o singură clipă bănuiala, atît de firesc îmi povestise, și n-am aflat decît cu mult mai tîrziu arta ei încîntătoare de a minți cu simplitate. Ceea ce spunea, ceea ce mărturisea avea atît de mult aceleași trăsături cu însăși evidența — ceea ce vedem, ceea ce aflăm în chip irefutabil — încît presăra astfel în intervalele vieții sale episoade dintr-altă viață a cărei falsitate n-o bănuiam atunci și a cărei percepție n-am avut-o decît mai tîrziu. Am adăugat : „cînd mărturisea“, iată de ce. Uneori, niște apropieri ciudate îmi dădeau, în privința ei, bănuieli geloase în care alături de ea figura în trecut, sau din păcate, în viitor, o altă persoană. Ca să par că sînt sigur de mine, spuneam numele și Albertine îmi spunea :

— „Da, am întîlnit-o, acum opt zile, la cîțiva pași de casă. Din politețe, i-am răspuns la salut. Am făcut doi pași cu ea. Dar n-a fost niciodată nimic între noi și nici nu va fi.“ Or Albertine nici nu se întîlnise cu persoana aceea, pentru bunul motiv că persoana nu venise la Paris de opt luni. Dar prietena mea găsea că a nega cu totul era puțin verosimil. De aici această scurtă întîlnire fictivă, povestită atît de simplu, încît vedeam cum se oprea doamna, cum îi dădea bună ziua, cum făcea cîțiva pași cu ea. Dacă aș fi fost afară, în

acest moment, mărturia simțurilor mele mi-ar fi spus poate că doamna nu făcuse cîțiva pași cu Albertine. Dar dacă aș fi știut contrariul, era grație unuia din acele lanțuri de raționament (în care cuvintele celor în care avem încredere înscriu atîtea verigi) și nu prin mărturia simțurilor. Ca să invoc această mărturie a simțurilor ar fi trebuit să fiu afară, ceea ce nu se întîmplase. Îți poți totuși închipui că o astfel de ipoteză nu e neverosimilă : aș fi putut să ies și să trec pe stradă la ora la care Albertine mi-ar fi spus seara (nevăzîndu-mă), că făcuse cîțiva pași cu doamna, și aș fi știut atunci că Albertine mințise. Dar oare e foarte sigur acest lucru ? Un întunerec blestemat ar fi pus stăpînire pe mintea mea, aș fi pus la îndoială că o văzusem singură; abia aș fi încercat să înțeleg prin ce iluzie optică nu o zărisem pe doamna și nu m-aș fi mirat altfel de a mă fi înșelat, căci lumea astrelor este mai puțin greu de cunoscut decît faptele reale ale ființelor, mai ales ale ființelor pe care le iubim, întărite împotriva îndoielii noastre prin basme menite să le pună la adăpost. Ani de-a rîndul, ele pot lăsa dragostea noastră apatică să creadă că femeia iubită are în străinătate o soră, un frate, o cumnată care n-au existat niciodată !

Mărturia simțurilor este și ea o operație a minții în care convingerea creează evidența. Am văzut

de multe ori că simțul auzului nu-i aducea Françoisei cuvîntul care se rostise, ci pe acela pe care-l credea adevărat, ceea ce era de-ajuns ca ea să nu audă îndreptarea implicită a unei pronunțări mai bune. Maître-ul nostru d'hotel nu era constituit altfel. Domnul de Charlus purta pe atunci — căci îi schimba des — pantaloni foarte deschiși și care se puteau recunoaște dintr-o mie. Dar maître-ul nostru d'hotel care credea că cuvîntul „pisoar“ (cuvîntul desemnînd ceea ce-l supărase atît pe domnul de Rambuteau cînd îl auzise pe ducele de Guermantes spunîndu-i edificiul lui Rambuteau) era „pisor“, nu auzi niciodată în viața lui o singură persoană spunînd „pisoar“, deși era deseori pronunțat în fața lui. Dar eroarea e mai îndărătnică decît credința și nu-și cercetează convingerile. Maître-ul d'hotel spunea mereu : „De-sigur că domnul baron de Charlus s-a îmbolnăvit pentru că stă atîta timp într-un pisor. Iată ce înseamnă să fii un bătrîn vînător de fuste, ai cărui pantaloni îi și poartă. Azi dimineață, doamna m-a trimis să fac un drum la Neuilly. La pisorul din *rue de Bourgogne* l-am văzut intrînd pe domnul baron de Charlus. Întorcîndu-mă de la Neuilly, peste vreo oră, i-am văzut pantalonii galbeni în același pisor, în același loc, la mijloc, unde stă totdeauna ca să nu fie văzut.“ Nu cunosc nimic mai frumos, mai nobil și mai tînăr decît o nepoată

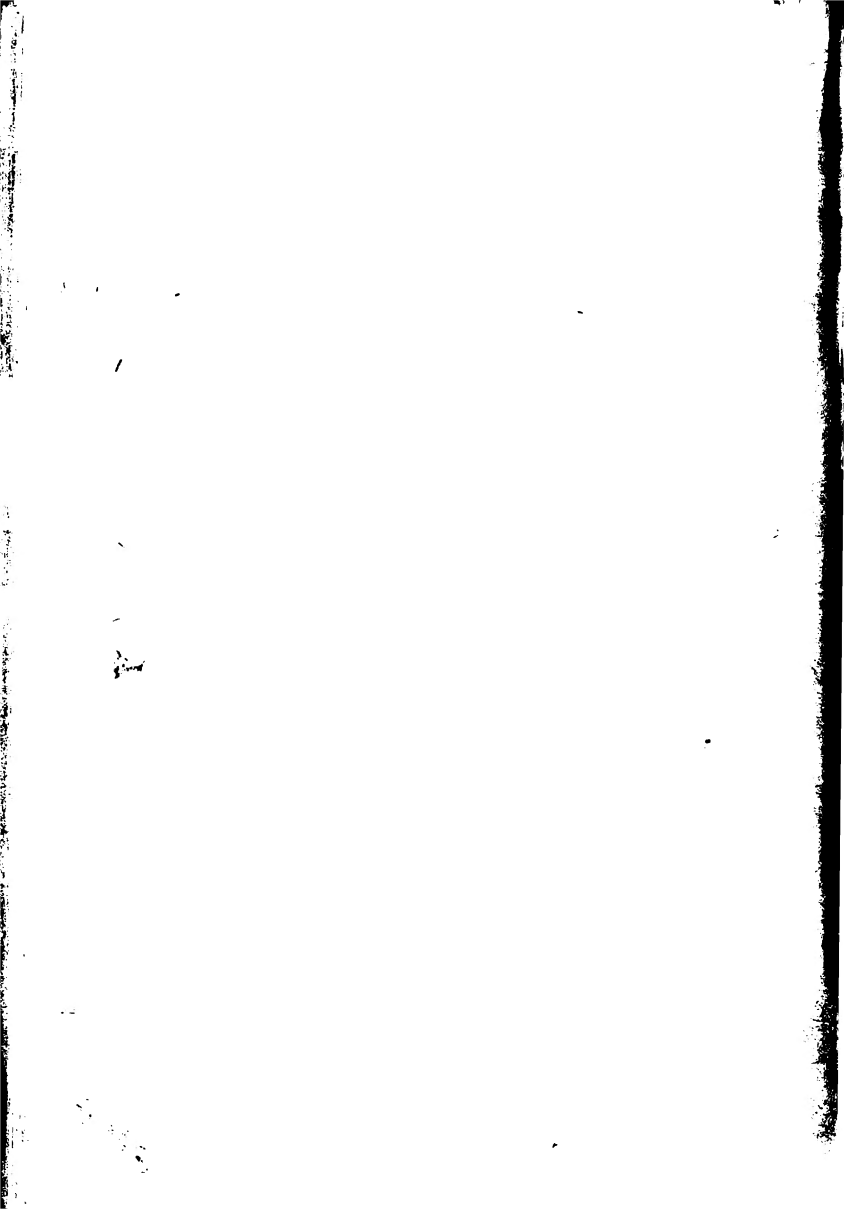
a d-nei de Guermantes. Dar am auzit pe portarul unui restaurant unde mă duceam uneori, spunînd cînd trecea pe acolo : „Ia te uită la bătrîna asta caraghioasă, ce mutră !“ Are cel puțin optzeci de ani.“ În ce privește vîrsta, mi se părea greu să o fi crezut. Dar comisionarii grupați în jurul său, care rînjeau ori de cîte ori fata trecea prin fața hotelului ca să se ducă, nu departe de acolo, la cele două încîntătoare mătuși ale ei, doamnele de Fezensac și de Ballercy, văzură pe fața acestei tinere frumuseți cei optzeci de ani pe care, în glumă sau nu, i-i dăduse portarul „bătrînei caraghioase“. S-ar fi tăvălit de rîs, dacă le-ai fi spus că este mai distinsă decît una din cele două casierite ale hotelului, și care, roasă de o exemă, ridicol de grasă, li se părea femeie frumoasă. Poate numai dorința sexuală ar fi fost în stare să împiedice nașterea erorii lor, dacă ar fi funcționat la trecerea preteniei bătrîne, și dacă tinerii comisionari ar fi rîvnit la tînăra zeiță. Dar, din motive necunoscute, și care trebuiau să fi fost de natură socială, această dorință nu se manifestase. În această privință ar fi de altminteri mult de discutat. Universul e adevărat pentru noi toți și altul pentru fiecare în parte. Dacă n-am fi obligați, pentru rînduiala povestirii, să ne mărginim la raționamente ușuratece, cîte, cu mult mai serioase, ne-ar îngădui să arătăm subțirimea min-

cinoasă de la începutul acestui volum, unde, din patul meu, aud cum trezește lumea, când pe o vreme, când pe alta ! Da, am fost nevoit să subțiez acest lucru și să fiu mincinos, pentru că în fiecare dimineată nu se trezește un singur univers, ci milioane, aproape atâtea câți ochi și câte inteligente omenеști există.

Ca să mă întorc la Albertine, n-am cunoscut niciodată femeii mai înzestrate decît ea cu fericita însușire a minciunii însuflețite, colorată cu înseși nuanțele vieții, afară de una din prietenele ei — una din tinerele mele fete în floare, roz ca și Albertine, dar al cărei profil neregulat, scobit, apoi din nou proeminent, semăna în totul cu anumiți ciorchini de flori roz al căror nume l-am uitat și care au ăstfel niște intrînduri lungi și întortocheate. Această tînră fată era din punct de vedere al fabulei, superioară Albertinei, căci nu-i adăuga nici unul din momentele dureroase, de subînțelesuri pătimașe frecvente la prietena mea. Am spus totuși că era încîntătoare cînd născocea o poveste care nu lăsa loc îndoielii, căci vedeai atunci în fața ta lucrul totuși închipuit — pe care-l spunea, graiul ei slujindu-ne de vedere. Numai verosimilul o inspira pe Albertine, nicidecum dorința de a-mi trezi gelozia. Căci Albertinei, fără să fie interesată, poate îi plăcea să i se facă amabilități. Dacă în cursul acestei lu-

crări, am avut și voi mai avea destule prilejuri să arăt cum gelozia mărește dragostea, am adoptat punctul de vedere al amantului. Dar dacă acesta ar avea cît de puțină mîndrie și chiar dacă ar trebui să moară de pe urma unei despărțiri, el nu va răspunde unei presupuse trădări printr-o amabilitate, se va da la o parte, sau dacă nu se depărtează, își va impune să simuleze nepăsare. De aceea amanta îl face să sufere atîta, numai în dauna ei. Dacă, dimpotrivă, ea risipește, cu un cuvînt îndemînatec, cu desmierdări gingașe, bănuielile care-l chinuiau, deși pretindea că-i erau indiferente, fără îndoială că amantul nu încearcă acea creștere disperată a dragostei la care-l înalță gelozia, dar încetînd deodată să sufere, fericit, înduioșat, destins ca după o furtună cînd a slăbit ploaia și cînd abia mai simți, sub castani, picurînd, la intervale mari, picăturile atîrnate pe care le colorează acum soarele ce s-a ivit din nou, nu știe cum să-și exprime recunoștința celei ce l-a vindecat. Albertine știa că-mi plăcea să o răsplătesc pentru amabilitățile ei, și asta explica poate că născocea, ca să se dezvinovățască, mărturisiri firești ca și poveștile ei de care nu mă îndoiam și dintre care una fusese întîlnirea cu Bergotte, atunci cînd el era mort. Nu aflasem pînă atunci dintre minciunile Albertinei, decît din ceca ce-mi raportase Françoise la Balbec și pe care

minciuni am omis să le spun deși-mi pricinuiam
atita rău: „Cum nu voia să vină, mi-a spus :
«N-ați putea spune domnului că nu m-ați găsit,
că ieșisem ?»“ Dar „inferiorii“ care țin la noi, așa
cum ținea Françoise la mine, simt plăcerea să ne
jignească în amorul nostru propriu.

Lector : TEODORA POPA
Tehnoredactor : ELENA CALUGARU

Apărut 1971. Hirtie ziar de 50 g/m². Formată
700×920/32. Coli ed. 12,88. Coli tipar 10,75. A
nr. 25 770/1970. C.Z. pentru bibliotecile mari și
mici 84—31=59.

Tiparul executat sub comanda nr.
10.010 la Combinatul Poligrafic „Casa
Scînteii”, Piața Scînteii nr. 1, Bucu-
rești, Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

